

Det svenska djursmittskyddets historia – *fram till år 2000*

Mul- och klövsjuka hos ko 1925.

Inledning	5
Tack	6
Formalia	7
Kapitel 1 Sammanfattning och slutsatser.....	8
1.1 Epizootilagstiftningen och gränsskyddet.....	8
1.2 Statlig organisation.....	9
1.3 Myndighetsutövning och påverkan på den enskilde	10
1.4 Utbrott, utredningar och utveckling!	11
1.5 Samarbete med näringen, kontrollprogrammen	12
1.6 Salmonellakontrollen.....	14
1.7 Försäkringen som inte fick chansen?	15
1.8 Statligt ersättningsansvar.....	16
1.9 Tillämpningsområde, sjukdomslistan.....	17
1.10 Smittskydd i andra former	19
1.11 Den röda tråden?	20
1.12 Tidslinjal.....	22
Kapitel 2 Epizootilagen och gränsskyddet.....	38
2.1 Den allra första lagstiftningen	38
2.2 En smittskyddslagstiftning börjar växa fram.....	44
2.3 Det hygieniska gränsskyddet.....	52
2.4 Den moderna epizootilagstiftningen	55
2.5 Gränskontroll i ett gränslöst Europa?	73
Amsterdamfördraget m.m.....	86
Kapitel 3 Farsoterna	87
3.1 Inledning.....	87
3.2 Boskapspesten, tidigt ute.....	87
3.3 Mul- och klövsjuka – det stora hotet	89
3.4 Klassisk svinpest	108
Kapitel 4 De stora kontrollprogrammen	113
4.1 Inledning.....	113
4.2 Nötkreaturstuberkulos (bovin tuberkulos).....	114
4.3 Smittsam kastning (bovin brucellos).....	131
4.4 Salmonella.....	140
1961 års salmonellaförordning	143
Frivillig förebyggande salmonellakontroll	144

Ny utredning, ersättning för produktionsförluster.....	147
1983 års salmonellag.....	150
Salmonellagarantierna.....	158
4.5 De moderna djurhälsoprogrammen.....	163
4.6 Enzootisk bovin leukos hos nötkreatur – Leukosprogrammet	169
Programmets genomförande	174
4.7 Aujeszky's sjukdom (AD) hos svin.....	176
Kapitel 5 Några andra sjukdomar ...	181
5.1 Inledning	181
5.2 Rabies.....	181
5.3 Elakartad lungsjuka hos nötkreatur (CBPP)	184
5.4 Mjältbrand.....	184
5.5 Smittsam sterilitet (bovin genital campylobakterios) ..	188
5.6 Paratuberkulos.....	190
5.7 Svinbrucellos.....	193
5.8 Hönstypus	194
5.9 Newcastlesjuka (ND).....	197
5.10 Aviär rhinotrakeit (ART).....	200
Kapitel 6 Smittskydd i andra former	203
6.1 Organiserad hälsokontroll och näringsens aktörer	203
Veterinärväsendeutredningen.....	204
6.2 Foderkontroll och kadaverhantering	215
6.3 Obduktionsverksamhet.....	222
6.4 Seminverksamhet	224
Kapitel 7 Ekonomi.....	227
7.1 Inledning	227
7.2 Det statligt understödda försäkringssystemets tillkomst, utveckling och avveckling	228
7.3 Ersättning för näringsintrång och produktionsförluster	239
Skriftligt källmaterial.....	249
Register.....	254
<i>Bilaga 1</i> Förändringar i epizootilagens tillämpningsområde.....	268

Inledning

En beskrivning av djursmittskyddets historia i Sverige är i mångt och mycket en beskrivning av den svenska veterinärmedicinens utveckling. Boskapspestens härjningar var exempelvis en bidragande orsak till att statsmakterna tidigt satsade på en svensk veterinärutbildning. Men utan att bli pretentiös är det lätt att konstatera att djursmittskyddets historia även utgör en viktig del i såväl lantbrukets som landsbygdens historia.

Denna skildring tar dock främst fasta på det statliga engagemanget i smittbekämpningen. Vilka strategier har staten (i form av riksdag, regering och administrativa myndigheter) haft för sjukdomskontroll- och sjukdomsbekämpning? Vad har legat bakom dessa ställningstaganden? För att sätta in åtgärderna i sitt sammanhang beskrivs även sjukdomssituationen och rådande principer för sjukdomskontroll. Beskrivningen är retrospektiv och följer endast utvecklingen fram till och med år 2000, någon analys över framtida smittrisker görs exempelvis inte. Med denna begränsning följer också att skildringen framförallt tar fasta på den lagstiftning som har använts för att direkt kontrollera och bekämpa smittsamma djursjukdomar, och – omvänt – att de beskrivna sjukdomarna och sjukdomsutbrotten är de som i något avseende har kommit att påverka ifrågavarande lagstiftning. Exempel på den här typen av lagstiftning är i första hand epizooti- och zoonoslagstiftningarna med föregångare samt lagstiftningen om införsel av djur och djurprodukter m.m.

Förutom lagstiftningen (”regelverket”) finns det naturligtvis flera andra områden där staten har engagerat sig och som har en mer eller mindre stark koppling till djursmittskyddet. Självklara exempel är veterinärutbildningen, veterinäradministrationen samt distriktsveterinärorganisationens uppbyggnad. Men, förutom några glimtar från de ansvariga myndigheterna, har av utrymmesskäl denna utveckling inte tagits med i denna skildring.

På liknande sätt finns det en tydlig koppling mellan den veterinära laboratorieverksamhetens utveckling och djursmittskyddets historia. Ofta är det utvecklingen av den veterinärmedicinska diagnostiken som har möjliggjort ett effektivt sjukdomsbekämpande. I Sverige har denna utveckling skett vid Statens veterinärmedicinska anstalt (mellan 1911–1943 Statens veterinärbakteriologiska anstalt). Myndigheten har haft en omistlig del av de lyckade bekämpningsinsatserna mot exempelvis mul- och klövsjuka, tuberkulos, brucellos, leukos m.m. Därutöver har myndigheten från tidigt 1940-tal och framåt verkat genom exempelvis rådgivning och stöd till de olika formerna av organiserad hälsokontrollverksamhet samt från mitten av 1960-talet genom

uppbyggnaden av en epidemiologisk och epizootologisk expertfunktion. Såväl verksamheten inom området diagnostikutveckling som området sjukdomsövervakning har av utrymmesskäl lämnats utanför denna skildring.

I viss utsträckning återges även näringens åtgärder. Exempelvis redogörs översiktligt för organisationen av hälsokontrollverksamheten, detta då det här finns en nära koppling till det statliga engagemanget i de sjukdomsspecifika kontrollprogrammen. Som mest komplett blir dock beskrivningen just vad avser samarbetet mellan näringen och staten i de sjukdomsspecifika programmen samt vad avser utvecklingen av det statsunderstödda försäkringssystemet ”smittförsäkringen” 1925–1983.

Den statistik som redovisas vad avser sjukdomar, kostnader m.m. är sådan som med relativt enkla medel har gått att sammanställa från tidigare utredningar, årsrapporter från olika myndigheter etc. I och med att det inte har funnits något genomgående system för att sammanställa och redovisa den här typen av uppgifter är kvaliteten på desamma mycket varierande. Årsrapporter avseende den veterinära verksamheten gavs ut av medicinalstyrelsen och veterinärstyrelsen därefter upphörde myndigheterna att sammanställa verksamheten på detta sätt.

Beskrivningen är uppbyggd efter några huvudskeenden. Den inleds med en kronologisk översikt över epizootilagstiftningens och gränsskyddets historia. Insprängt i detta finns några mycket korta beskrivningar av de aktörer som verkar och har verkat inom det statliga smittskyddets område. Därefter följer några mer tematiska beskrivningar över bl.a. de större epizootiutbrotten, de stora kontrollprogrammen, den statsunderstödda försäkringsverksamheten m.m. Kapitelhänvisningar och det avslutande registret är tänkta att underlätta jämförelser mellan olika kapitel. Sammanfattningen följer ungefär samma disposition som kapitelindelningen.

Det svenska djursmittskyddet är synnerligen gott och har länge varit så. Det finns ett stort antal aktörer, såväl inom som utanför statens organisation som har bidragit till att så är fallet. Men eftersom denna skildring framförallt tar fasta på statens åtgärder och lagstiftningens tillkomst är det dessvärre bara en mycket begränsad del av dessa aktörer som kan lyftas fram i denna skildring.

Tack

Denna beskrivning över djursmittskyddets historia i Sverige har tillkommit på initiativ av Djursjukdomsutredningen och jag vill tacka

utredningen som har givit mig möjlighet att fördjupa mig i detta fascinerande ämne. Jag vill vidare rikta ett varmt tack till vår bibliotekarie vid Försvarsmedicincentrum Barbro Svenner utan vars enastående hjälpsamhet arbetet inte hade kunnat bli verklighet. Samma tack riktas till professorerna Anders Engvall och Martin Wierup vilka granskat materialet och kommit med många värdefulla synpunkter. Oaktat denna granskning är det angeläget att framhålla att ansvaret för de fel och brister som ändå kan förekomma obetingat är författarens eget. Det måste också framhållas att de analyser och bedömningar som emellanåt kommer till uttryck i materialet helt och hållet är mina egna.

Formalia

- Om inte annat framgår av sammanhanget anges kostnadsuppgifter i dåtidens penningvärde. En jämförelse med historiska KPI kan hämtas från exempelvis www.wikipedia.org.
- Länsindelning anges som den var aktuell vid tidpunkten.
- Myndigheter skrivs fram till och med 1990 genomgående med liten begynnelsebokstav, undantaget är former med Kungl. Maj:t.
- Beteckningen på författningar och propositioner är i allmänhet återgiven i texten (som referens). Sättet att ange författningar och propositioner har varierat påtagligt genom åren. För att få en viss enhetlighet anges författningar beslutade av riksdag och regering vanligen enligt det moderna sättet (1961:309) medan propositioner anges enligt modellen 1961/27 eller, när de hänvisar till brutna räkenskapsår, enligt exemplet 1982/83:172.
- Europeiska unionen och den lagstiftning som ingår i den s.k. första pelaren (EG-rätten) betecknas genomgående med EU respektive EU:s lagstiftning. EES- och EEA-avtalet betecknas genomgående med EES-avtalet.
- Om inte annat anges är statistik om epizootiska sjukdomar hämtade från den vid tidpunkten ansvariga myndighetens officiella rapporter som månads- och årsrapporter etc. Med antalet fall avses antalet smittade besättningar (motsv.).

Lidköping den 30 november 2009

Folke Cerenius

Kapitel 1 Sammanfattning och slutsatser

1.1 Epizootilagstiftningen och gränsskyddet

Statens ambitioner vad avser smittskydd hos djur har framförallt manifesterats genom epizootilagstiftningen, salmonellalagstiftningen och det statliga gränsskyddet. Tidigast var epizootilagstiftningen som har anor så långt bak som till 1722. Därefter har den reviderats – i storleksordningen tre gånger per sekel. Med den kunskap som fanns tillgänglig skulle sjukdomsutbrotten isoleras och elimineras. Redan från början var inriktningen nolltolerans! Staten tog ett ekonomiskt ansvar för värdet av avlivade djur, men var länge ovillig att gå längre. Uppgifter om den tidiga lagstiftningens efterlevnad är svåra att finna. Men fram till långt in på 1800-talet utgjorde straffpåföljderna vid ohörsamhet de dominerande delarna av lagstiftningen, möjligen en indikation på att statens ambitioner vad avser sjukdomsbekämpning inte alltid var fullt förankrade hos landsbygdens folk.

Det statliga gränsskyddet började byggas upp ungefär samtidigt som staten införde tvingande bekämpning av djursjukdomar inom landet. En kunglig förordning daterad den 26 mars 1745 stadgade om införselbjud för nötkreatur från Holstein och Holland, detta som ett led i arbetet med att skydda landet mot boskapspesten. Allt sedan dess har epizootilagstiftning och införselregler utvecklats relativt parallellt. Ambitionen har naturligtvis varit att smittskyddsmässiga framsteg i Sverige inte skulle äventyras genom en riskfylld införsel av smittade djur eller djurprodukter. Genom gränsskyddet skulle statens investeringar inne i landet tryggas. Greppet om gränsskyddet ökade successivt med författningsändringarna 1980, vilka möjliggjorde för lantbruksstyrelsen att även väga in en införsels angelägenhetsgrad i villkorsprövningen, som en form av författningmässig slutpunkt. På pappret utvecklades redan från början en tydlig ekonomisk skiljelinje; det allmänna påtogs sig med tid ett allt större kostnadsansvar för åtgärder som vidtogs inom landet medan det har varit den enskilde (importören) som har fått stå för kostnaderna i samband med införsel.

Bristande kunskap om de smittskyddsmässiga riskerna i samband med införsel, i kombination med otillräckliga diagnostiska hjälpmedel, gjorde dock att införselreglerna ofta hamnade i tidsmässig bakkant. Därmed blev heller inte kostnadsansvaret så tydligt uppdelat som det kan ge sken av. De sjukdomar som har blivit föremål för statlig bekämpning eller statligt subventionerande kontrollprogram har nämligen med få undantag varit sådana som tillförts landet via handel med smittade

djur, djurprodukter eller foder. Endast boskapspesten och mul- och klövsjukan har haft en sådan smittsamhet att de också kan ha tillförts via exempelvis persontrafik. Vektorburna sjukdomar har blivit ett senare tiders hot.

Närmandet till EU medförde att de officiella spelreglerna ändrades i grunden, detta då EU:s regler för handel med djur och djurprodukter inte längre tillåter medlemsstaterna att ha egna nationella införselregler. Det enda undantaget utgör det inom EU kontroversiella systemet med s.k. tilläggsgarantier. I samband med medlemskapsförhandlingarna gjordes ingen analys över denna omständighet, annan än att tilläggsgarantier och frivillig importkontroll skulle kompensera för de delar i det tidigare gränsskyddet som skulle falla bort. Frågan om ett eventuellt försämrat djurhälsoläge fanns inte med på den politiska dagordningen! Efter EU-inträdet har dock frågan om ett fortsatt samspel mellan nationell lagstiftning och gränsskydd inte drivits till sin spets – detta i och med att något slutgiltigt beslut om de svenska tilläggsgarantierna ännu inte är fattat (2009). Lite hårddraget kan därför konstateras att vi ännu inte vet huruvida det är möjligt att bibehålla ett ”svenskt” djurhälsoläge i ett EU-perspektiv!

1.2 Statlig organisation

Att tala om statens ansvar och åtgärder i smittskyddsfrågor utgör naturligtvis en förenkling då staten i sammanhanget inte är något enhetligt begrepp. Här ingår riksdag, regering, olika administrativa myndigheter, expertmyndigheter samt på senare tid även en överstatlig nivå i form av EU. Organisatoriskt har det dock funnits en tydlig utveckling i så motto att statens bemyndiganden mer och mer har samlats hos en centralt ansvarig myndighet, det system som med modern EU-terminologi kallas för ”*the competent authority*”. Riksdag och regering har delegerat ned ansvaret på denna myndighet, samtidigt som lokala och regionala myndigheter successivt har utfasats som operativa myndigheter. Därmed får även någon form av huvudansvar för ”statens” göranden läggas på den administrativt ansvariga myndigheten, vilken de senaste femtio åren har varit i tur och ordning veterinärstyrelsen, lantbruksstyrelsen och jordbruksverket. Sedan 1966 finns en epizootologisk expertfunktion vid Statens veterinärmedicinska anstalt (SVA) som har fungerat som expertstöd till den administrativa myndigheten. På den politiska nivån har framförallt hamnat övergripande frågor om ekonomi samt

övergripande frågor med internationellt fokus, som exempelvis den om tilläggsgarantier.

I och med att den smittskyddsmässiga administrationen över tid har centraliserats hos en ansvarig myndighet har möjligheter till ett mer sammanhållet smittskyddstänkande skapats. Detta har varit en fördel då de smittskyddsmässiga frågorna till sin natur har blivit allt mer komplexa (med veterinärmedicinska, i många fall även humanmedicinska, ekonomiska, juridiska, massmediala internationella aspekter etc.). Samtidigt ställer det svenska systemet med en överordnad politisk nivå, där den smittskyddsmässiga expertkompetensen saknas, stora krav på samordning och samstämmighet mellan administrativ och politisk nivå. Detta behov har sedan EU-medlemskapet accentuerats ytterligare då de flesta större smittskyddsbeslut numera tas på den internationella arenan. Problem kan uppkomma då politiska och smittskyddsmässiga prioriteringar inte överensstämmer. Frånsett det som hände efter den s.k. kadaverdebatten 1986 är dock den här formen av diskrepanser dåligt dokumenterade och kan, i den mån de har förekommit, inte redogöras för i denna utredning.

Historiskt sett har ett uppdelat administrativt myndighetsansvar, mellan länsstyrelse och central myndighet eller mellan två centrala myndigheter, emellanåt fungerat bra men också medfört samarbetsproblem som uppenbart har varit till förfång för kontroll- och bekämpningsinsatser. Gränssytorna som har vållat diskussion har framförallt gällt förekomsten av tvingande regler för lantbruket i förhållande till lantbrukets ekonomi samt vilken reglering som skall gälla inom animalieproduktionen för att skydda folkhälsan.

1.3 Myndighetsutövning och påverkan på den enskilde

Epizootilagstiftningen och reglerna för gränsskydd (innan EU-medlemskapet) har alltid givit de ansvariga myndigheterna stora befogenheter. Som mest har detta kommit att utnyttjas under de stora mul- och klövsjukeutbrotten under 1920- och 1940-talen. Konsekvenserna för smittade gårdar blev tidvis dramatiska där gårdens folk närmast hamnade i en temporär husarrest. Påtagliga restriktioner fanns även i de kringliggande skyddsområdena. Det var legio att offentliga sammankomster förbjöds eller kraftigt begränsades i drabbade områden. Under en kort tid tillämpades även restriktioner i persontrafiken mellan Danmark – Sverige respektive Finland – Sverige. Ekonomiskt kunde konsekvenserna för drabbade djurägare

bli stora. Staten ersatte länge bara för djurvården vid slakt eller avlivning. En frivillig försäkring skulle från och med 1920-talets mitt komplettera det ekonomiska skyddet. Många djurägare, framförallt de mindre, valde dock att stå utanför försäkringen. Kombinationen av hårda restriktioner och uteblivna intäkter drabbade hårt. Detta var dock en tid då lyhördsen inför samhällets påbud samt rädslan för den farliga sjukdomen gjorde att samhällets handlingsutrymme var stort.

Sedan 1980 har staten gett i det närmaste full kostnadstäckning för myndighetsbeslut i samband med smittsamma sjukdomar; vilket i kombination med att antalet sjukdomsutbrott har varit relativt begränsat medfört att systemets gränser inte har blivit ordentligt testade. Det förefaller dock sannolikt att statens manöverutrymme har minskat avsevärt över tid.

1.4 Utbrott, utredningar och utveckling!

Tiden mellan slutet av 1920-talet och början av 1950-talet kännetecknades av storskalig sjukdomskontroll och sjukdomsbekämpning. En tidsperiod som i detta sammanhang saknar motsvarighet. Tuberkulosprogrammet var inne i sin mest intensiva period 1935–1945, brucellosprogrammet (smittsam kastning) hade motsvarande tid 1945–1950. I en tid utan dataregister och streckkodsetiketter innefattade programmen mellan tvåhundra- och trehundra tusen mjölkbesättningar! Till detta kom de med svenska mått mätt oerhörda utbrotten av mul- och klövsjuka 1924–1927 samt 1938–1940. Utbrott av svinpest följde 1940 och 1943 varefter mul- och klövsjukan kom tillbaka 1951–1952. Paratuberkulos kom återigen in i landet via nötkreatursimporter 1947 och 1951, detta med stora smittskyddsutredningar av köttresdjur som följde. År 1953 inträffade ett av de allra största salmonellautbrotten under modern tid då cirka 9 000 människor insjuknade varav minst 90 avled. Även om det aldrig fastlades att utbrottet hade något samband med smitta hos svenska djur gav det upphov till ett omfattande utredningsarbete. Som en form av avslut på några svåra decennier följde sedan stora utbrott av mjältbrand och brucellos i svinbesättningar 1956–1957.

Under denna oroliga tid växte det successivt fram en mer modern lagstiftning. I 1935 års epizootilag hade statens bemyndiganden för första gången samlats i lagtext. I och med bestämmelsernas genomgripande natur ansågs det viktigt att den enskildes rättigheter och skyldigheter hamnade under ett riksdagsbeslut. Lagen fick nu också formen av en ramlagstiftning, där detaljerna hamnade i myndigheternas föreskrifter.

De större förändringarna föregicks i princip alltid av sakkunnigutredningar, i allmänhet ambitiösa och väl genomförda. Den stora drivkraften bakom regelutvecklingen var mul- och klövsjukan, en sjukdom som under hela tidsperioden låg som ett ständigt hot mot svenskt lantbruk. Men efter det att 1939 års epizootisakkunniga lade fram sitt sista betänkande blev den här typen av parlamentarisk utredningsverksamhet mindre vanlig. Så länge det gällde sakfrågor kom den ansvariga myndigheten oftast själv att stå för utredningsverksamheten – detta vid tidpunkt och i omfattning som avgjordes av myndigheten. Däremot höll staten alltså ett vakande öga över kostnaderna. Regeringsuppdrag om utredningar av epizooti- eller salmonellalagstiftning fick i allmänhet en tydlig koppling till ökade statliga kostnader.

Även om den epidemiologiska kunskapen och de diagnostiska möjligheterna var ljusår ifrån dagens förfinade kunskap lyckades dåtidens veterinärorganisation även praktiskt att hantera de utmaningar den stod inför. Sannolikt fanns många skäl till detta. Under ledning av SVA skedde en kontinuerlig utveckling av de diagnostiska hjälpmedlen, kontroll- och bekämpningsinsatser följdes oftast upp med ett gediget fältarbete i syfte att empiriskt och vetenskapligt ta lärdom av insatserna. Mul- och klövsjukan var en bister läromästare, men medförde också att det organisatoriskt fanns en stor beredskap och kompetens att ta sig an dåtidens utmaningar. Mycket av den metodik som vi idag tillämpar, och som har vuxit fram i nationella epizootiprojekt och kontakt med EU:s veterinärmyndigheter, var legio redan för 70 år sedan. Skyddsområden bildades, *stand still* tillämpades, lokala kontrollcentraler upprättades, ringvaccination utfördes, vetenskapliga råd följde utvecklingen. Dåtidens veterinäradministrativa frontmän som Gustaf Kjerrulf, Sigbert Jerlov och Gösta Björkman har sannolikt stor del i detta.

Epizootibekämpningen sågs, åtminstone fram till och med slutet av 1990-talet, som en renodlat statlig angelägenhet. Samarbetet mellan stat och näring, som annars har varit ett svenskt signum inom djursmittskyddet, fick sin stora betydelse i kontrollprogrammen.

1.5 Samarbete med näringen, kontrollprogrammen

Det finns flera anledningar till Sveriges goda djurhälsoläge. Det med tiden starka gränsskyddet, vårt relativt glesa djurbestånd, vårt geografiskt avskilda läge, vårt klimat med mera har framhållits som

viktiga orsaker härtill. Samtidigt finns det en organisatorisk framgångsfaktor som sannolikt skiljer Sverige från många andra länder. Sett över tid är ett nära samarbete mellan staten och lantbrukets organisationer det som har lagt grunden till att Sverige har blivit fritt från ett flertal sjukdomar, sjukdomar vilka i många fall har haft en stor spridning i landet. I realiteten har samarbetet varit så tätt att det för en enskild djurägare inte kan ha varit helt lätt att skilja de båda aktörerna åt – ett faktum som eventuellt kan ha varit bidragande till systemets effektivitet. Sjukdomar som tuberkulos och brucellos hos nötkreatur, salmonella inkl. hönstymfus hos fjäderfä, smittsam sterilitet och enzootisk bovin leukos (EBL) hos nötkreatur samt Aujeszky's sjukdom (AD) hos svin är alla exempel på sjukdomar som har kontrollerats och bekämpats på detta vis. Vanligen har staten garanterat programmets opartiskhet, samt genom ekonomiska hjälp- och styrmedel stått för såväl morot som piska, medan näringsens organisationer har varit huvudmän för programmet och, inte minst på senare tid, även utfört det praktiska fältarbetet. Har berörda näringar dessutom haft styrkan och sammanhållningen att stödja programmet genom vältajmade kollektiva beslut (som regler för slakt, leverans av mjölk etc.) har programmet fått en mycket stor genomslagskraft. Näringsgrenar med en tydlig avelspyramid som gemensam nämnare (slaktfjäderfä, svin och fisknäringen) har varit särskilt framgångsrika i detta avseende. Att det är näringsens organisationer som har arbetat närmast djurägarna har sannolikt också varit viktigt för att trygga kommunikationen mellan ”programmet” och de enskilda djurägarna.

Även om lösningarna har varit olika har finansieringen i regel delats relativt lika mellan stat och näring. En tendens har dock varit att statens del av kostnaden har ökat med tiden. Tillgången till olika former av regleringsmedel på 1990-talet gjorde att staten kunde skjuta till stora summor för bekämpningen av exempelvis Aujeszky's sjukdom hos svin och leukos hos nötkreatur. Då sjukdomarna i princip eliminerats har statlig tvångslagstiftning tagit över för att trygga det nationella målet, fullkomlig sjukdomsfrihet. Sjukdomarna har då oftast lyfts in i epizootilagstiftningen. I ett antal fall har epizootilagen, på vägen till denna sjukdomsfrihet, även tillämpats för en ”planerad” sjukdomsbekämpning. Myndigheterna har i dessa fall gjort avsteg från tanken på epizootilagen som en katastroflag där plötsliga sjukdomsutbrott (med ett överraskningsmoment) utgör incitamentet för dess användning. Exempel är slutfasen av bekämpningsprogrammen för tuberkulos och smittsam kastning under 1950-talet samt hjorttuberkulos, paratuberkulos och IBR/IPV hos nötkreatur under 1990-talet. För salmonella, där en absolut sjukdomsfrihet aldrig kan bli ett mål, har vägen sett lite annorlunda ut.

1.6 Salmonellakontrollen

Vid sidan av epizootilagssjukdomarna har staten genom en omfattande lagstiftning och stora kostnader engagerat sig i en annan sjukdom, en sjukdom som endast sällan ger upphov till en sjuklighet hos djur och som aldrig kommer att kunna utrotas från landet. Bakgrunden till att salmonella fick denna uppmärksamhet står till stor del att finna i den s.k. Alvestaepidemin 1953 där mer än 9 000 människor insjuknade i salmonellos. Epidemin var en följd av att stora mängder salmonellakontaminerat kött släpptes ut från slakteriet i Alvesta. Den svenska salmonellakontrollen har därefter långsamt byggts upp under flera decenniers tid. Den har med tiden blivit kostnadskrävande och omfattande. Genom åren har flera försök till *benefit-cost* analyser gjorts. Analyserna har visat att kontrollen – troligen – är lönsam för staten. Programmets komplexitet har dock medfört att resultaten inte är enkla att utvärdera. Salmonellakontrollens officiella syfte är att ägg som levereras till packerier och djur som går till slakt skall vara fria från salmonella. Men programmet har även medfört ett utvecklat hygien- och smittskyddstänkande inom stora delar av animalie- och foderproduktionen. Om det går att säga att ett kontrollprogram tar ett kollektivt ansvar för flera sjukdomar, så har inget enskilt sjukdomsprogram tagit ett så stort ansvar som salmonellakontrollen!

Efter det att staten inledningsvis begränsat sina insatser till att i huvudsak hantera påvisad salmonellainfektion utvecklades programmet till att bestå av tre separata, men samverkande delar: en förebyggande del, en kontroll och provtagningsdel samt en bekämpningsdel. Det är slaktfjäderfäneringen som har gått i bräschen för denna utveckling. Det var den som 1969 tog initiativet till det som blev den förebyggande kontrollen i slaktfjäderfäbesättningar och det var den som skapade tryck på myndigheterna att göra provtagningsdelen obligatorisk (1984). Mycket av salmonellan var fodersmitta. Foderindustrin tog ett ansvar, även de påverkade av slaktfjäderfäneringen. Det skulle dock dröja innan staten gick in som aktör. Den förebyggande salmonellakontrollen införde ett krav på värmebehandling av foder 1972. Motsvarande lagstadgade förändring kom inte förrän 1986. Det skulle dröja till 1993 innan det fanns ett lagstadgat krav på en effektiv salmonellaprovtagning vid fodertillverkning.

Det var först i samband med förhandlingarna om ett svenskt medlemskap i EU, då svenska myndigheter var tvungna att i detalj förklara och motivera alla enskilda beståndsdelar, som salmonellakontrollen gestaltades som ett enhetligt och heltäckande program. Det

var också som ett sådant som det – slutligen – kom att godkännas av EU-kommissionen. Med tanke på den inledande misstro som fanns på EU-nivå, såväl mot programmets utformning som mot tanken att salmonella skulle styra handeln mellan medlemsländer, måste godkännandet och de tilläggsgarantier som var kopplade till detta godkännande ses som en av Sveriges största framgångar inom området djursmittskydd!

1.7 Försäkringen som inte fick chansen?

Genom hela smittskyddets historia finns sig en diskussion om hur långt statens ekonomiska ansvar sträcker sig för de beslut som staten fattar. Om stora kostnader läggs på enskild djurägare har risken bedömts som uppenbar att denne skulle bli obenägen att anmäla misstänkta sjukdomsfall, skulle bli mindre följsam vad avser att följa myndigheternas råd och föreskrifter i bekämpningsarbetet etc. Det finns ett flertal historiska belägg för att detta också har varit fallet. Detta har medfört att möjligheterna att fördela de ekonomiska riskerna, från den enskilde djurägaren till ett större kollektiv har varit en fråga av statligt intresse. Ett sätt att åstadkomma detta på var den statligt garanterade och subventionerade smittförsäkring som såg dagens ljus 1926. Denna frivilliga smittförsäkring, som vilade på en gedigen utredningsbakgrund, kom sedan formellt att gälla ända fram till och med 1983. Men efter att inledningsvis ha haft en hög anslutningsgrad, och sedan några uppgångsperioder i samband med de olika mul- och klövsjukesutbrotten, tynade den långsamt bort. De epizootiska sjukdomarna blev med tiden mer sällsynta och staten tog bort mycket av incitamenten för deltagande; det senare genom att inkludera allt mer av det försäkringen skulle täcka i den statliga ersättningen. I utredningsdirektiven till 1926 års försäkringsform var utredarna låsta till att försäkringen skulle vara frivillig. Därefter berördes frågan om ett obligatorium ett flertal gånger och i olika utredningar, men blev aldrig föremål för någon genomarbetning. Den stora stötstenen var att det vid den här tiden framförallt var mul- och klövsjukan som upplevdes som ett hot och mul- och klövsjukan var företrädesvis ett problem för sydlänen. Hur skulle norrlandsbönderna övertygas om nödvändigheten att solidariskt och ekonomiskt bidra till en lösning på vad som då betraktades som i första hand ett skånskt problem?

Försäkringsfrågan väcktes tillfälligt vid liv igen i samband med den myndighetsutredning som resulterade i 1999 års epizootilag. Jordbruksverket tog då kontakt med försäkringsbolagen för att förhöra sig

om deras intresse att erbjuda försäkringslösningar. Detta för att kompensera för de av verket föreslagna begränsningarna i ersättningsrätten. Sonderingarna blev dock resultatlösa. Det var i dessa diskussioner heller aldrig frågan om att staten i något avseende skulle subventionera eller garantera en ny försäkringsform.

För salmonella har en lägre statlig ersättning samt något större möjligheter att beräkna risken för sjukdom gjort att försäkringsformen haft lättare att lyckas. Mest uttalat har detta varit för slaktfjäderfä där den statliga ersättningen successivt nedjusterades från 90 till 0 procent, i kombination med en centraliserad näring med salmonellafrihet som profilfråga, gjort att försäkringsformen blivit framgångsrik.

1.8 Statligt ersättningsansvar

Statens ekonomiska åtagande vid epizootisk sjukdom ökade successivt fram till och med 1999 års epizootilag. Redan från början ersattes djurvärdet, därefter följde (1898) veterinära förrättningskostnader. Frågan om ersättning för smittrening blev föremål för en femtioårig diskussion innan staten tog på sig det fulla kostnadsansvaret 1941. Vid sidan av smittreningen var den stora frågan – och kostnaden – den om ersättning för intrång i näringsverksamhet och ersättning för produktionsförluster. Långa isoleringstider kunde lämna djupa ekonomiska spår, inte minst hos de djurägare som inte hade tecknat smittförsäkring.

Fram till och med 1980 rådde för epizootisjukdomar en form av inskränkt ersättningsrätt där ersättning kunde utgå, men inte var garanterad. Denna praxis överensstämde med annan lagstiftning som vid den här tidpunkten reglerade smittskydd hos människor, djur och växter. I och med 1980 års epizootilag blev det likväl en ändring. Staten garanterade nu full ersättning för alla de kostnader och förluster som blev följden av statens beslut. I och med detta kom även produktionsförluster att ersättas fullt ut. Ändringen blev parlamentariskt odramatisk och föregicks aldrig av någon djupare analys över dess konsekvenser. En sådan var naturligtvis att smittförsäkringen upphörde. 1980 års epizootilag hade föregåtts av ett (ur epizootisynpunkt) mycket lugnt decennium. 1999 års epizootilagstiftning hade föregåtts av EU-medlemskapet samt ett decennium med kraftigt ökade kostnader för epizootibekämpning. Nu minskades ersättningen

för produktionsförluster till 50 procent, förutom för de allvarligaste sjukdomarna där ersättningen fortsatt var 100 procent.

För salmonella har situationen återigen sett annorlunda ut. Begreppet beaktansvärd risk kom tidigt in i lagstiftningen. Salmonella fanns i landet, smittvägarna var i alla fall till del kända och därmed ansåg lagstiftarna också att det var legitimt att kräva att djurägare skulle vidta åtgärder för att skydda sin besättning mot sjukdomen. Redan vid tillkomsten av den första salmonellalagstiftningen (1961) fanns därför en s.k. "självrisk" inskriven, detta oaktat att produktionsförluster inte ersattes utan endast djurvården, smittrening och laboratoriekostnader. I och med att förebyggande program utvecklades blev det snart aktuellt att koppla ersättningens storlek till deltagande i dessa program (1970). Nu hade veterinärstyrelsen och sedermera även lantbruksstyrelsen börjat ge ersättning även för produktionsförluster, detta inom ramen för ett bemyndigande att ge ersättning om "särskilda skäl" förelåg. I och med 1983 års salmonellalag blev rätten till ersättning för produktionsförluster inskriven i dåvarande salmonellaförordningen.

Under perioden från 1970 fram till och med 1984 blev självriskan genom olika procentsatser föremål för ett antal ändringar, men huvudtanken har varit att premiera de djurägare som vidtagit sjukdomsförebyggande åtgärder. Trots detta var kostnaderna för salmonellabekämpning stora under tidsperioden och dominerade helt statens kostnader för bekämpning av smittsamma djursjukdomar. Det var i detta läge som de (vid denna tid) mest salmonelladrabbade produktionsgrenarna, slaktfjäderfä och slaktnöt, helt lyftes ut från det statliga ersättningssystemet (1984) och istället hänvisades till försäkringslösningar. De här, i sammanhanget, relativt radikala besluten togs på politisk nivå utan större inblandning från den administrativa myndigheten.

1.9 Tillämpningsområde, sjukdomslistan

Som enskild faktor är sannolikt epizootilagens tillämpningsområde den viktigaste indikatorn på statens ambitioner på smittbekämpningsområdet. Med få avsteg har målet för lagstiftningen varit sjukdomsfrihet för de sjukdomar som den omfattas av och medlet att nå dithän har varit tvingande kontroll- och bekämpningsåtgärder. För vilka sjukdomar har då staten haft denna höga ambitionsnivå? Allmänt har antalet sjukdomar som omfattats av lagstiftningen gradvis ökat: fram till och med mitten av 1800-talet var det bara en (boskapspest), under 1900-talets mitt hade siffran stigit till cirka femton, för att

senare hamna på det dryga trettiotal som funnits med sedan EU-medlemskapet. Historiskt förefaller urvalet mer ha varit grundat på individuella erfarenheter av varje enskild sjukdom än någon form av genomgående strategi för vilka skadeverkningar som sjukdomen kan åstadkomma. Bemyndigandet att definiera vad som är en epizootisk sjukdom har med tiden förskjutits ”nedåt”, och är i och med 1999 års epizootilag ett ansvar för den administrativa myndigheten (Jordbruksverket).

Lagstiftningen har alltid innefattat en blandning av sjukdomar där antingen folkhälsoskäl (zoonoser) eller rena djurhälsoskäl (i betydelsen produktionsekonomi) varit avgörande för sjukdomens inplacering i lagstiftningen. Under 1700- och 1800-talen hade jordbruket en sådan betydelse i samhället att det är svårt att göra en åtskillnad mellan produktions- och samhällsekonomi. Under 1900-talet har den bilden förändrats och nu torde det endast vara någon enstaka produktionsekonomisk sjukdom (mul- och klövsjuka) som skulle kunna ge sådana skadeverkningar att den även skulle kunna påverka samhällsekonomin. För folkhälsosjukdomarna ser situationen annorlunda ut. Uppmärksamheten runt exempelvis galna kosjukan (BSE) tvingade på EU-nivå fram en rigorös och sannolikt oproportionell lagstiftning. Därtill kom förändringar i konsumtionsmönster vilket sammantaget medförde att sjukdomen fick en samhällsekonomisk inverkan även på Sverige. Detta oaktat att endast ett fall av (åldersbetingad) sjukdom har konstaterats i landet. I och med tillkomsten av zoonoslagen 1999 gjordes en utredning av huruvida det fanns andra zoonotiska sjukdomar (än salmonella) närvarande i landet som lämpade sig för statlig reglering. Kontentan av denna utredning var att det fortfarande bara var för salmonella där det ansågs finnas en sådan kunskap om sjukdomens skadeverkningar och spridningsvägar att en reglering ansågs relevant.

Det har inte gjorts någon analys över huruvida olika skäl för statlig reglering föranleder olika bedömningar i något avseende. Djurhälsoutredningen (SOU 1981:57) berör gränserna för det statliga ansvaret i djurhälsofrågor men kommer inte längre än att konstatera att staten har påtagit sig ett betydande organisatoriskt och ekonomiskt ansvar för bekämpningen av smittsamma husdjurssjukdomar och att man inte anser sig ha anledning att ifrågasätta detta ansvar. Först efter 1980 börjar en uppdelning göras på sjukdomar där det finns ett internationellt regelverk, och sjukdomar där ambitionsnivån främst är ett resultat av svenska avgöranden. I det förra fallet rörde det sig framförallt om en anpassning till de sjukdomar som OIE (dåvarande

Office International des Epizooties) hade upptagna på sin s.k. A-lista. Vid översynen av epizootilagstiftningen 1997 görs för första gången ett försök till mer detaljerad definition av det statliga ansvarstagandet. Jordbruksverket föreslår i detta arbete även ett antal kriterier som skall vara uppfyllda för att en sjukdom skall ingå i epizootilagen. Kriterierna som numera återfinns i lagstiftningens 1 § ansågs inte utgöra någon egentlig nyordning utan endast en kodifiering av tidigare praxis. SVA gör på Jordbruksverkets uppdrag även ett försök att kvantitativt definiera olika sjukdomars ”regleringsbehov”. Även detta försök talar, enligt de båda myndigheterna, för att det i huvudsak är rätt sjukdomar som är föremål för statlig reglering.

Notabelt är – även om dåtidens djurägare och veterinärer säkert var väl medvetna om problemen – att djurskydd och djuromsorg inte har diskuterats i officiella utredningar eller propositionstext med anknytning till epizootilagen. Detta trots att exempelvis isoleringsförfarandet vid mul- och klövsjuka måste ha inneburit ett allvarligt och utdraget lidande för en mycket stor mängd drabbade djur. Omvänt finns heller inget nämnt om smittsamma sjukdomar i propositionen till 1944 års eller 1988 års djurskyddslag. Det är först på senare tid som diskussionen kommit fram, exempelvis i samband med bekämpningen av PRRS (2007) och blåtunga (2008).

1.10 Smittskydd i andra former

Statens ambitioner inom smittskyddsområdet har även givits andra former än de som är kopplade till gränsskydd, epizootier och salmonella. Stöd har exempelvis lämnats till förebyggande djurhälsokontroll i olika former. Den organiserade hälsokontrollen tog sin start 1942 med att en statlig konsulent i svinfrågor anställdes på dåvarande Statens veterinärbakteriologiska anstalt. Från denna start utvecklades senare olika former av hälsokontroll för flertalet husdjur. Staten stod som garant för programmets opartiskhet och lämnade ekonomiskt stöd till verksamheten. Detta stöd har fortsatt även efter avregleringen av jordbruket. Uppbyggnaden av den allmänna hälsokontrollen har bidragit till att berörda näringar skapat system för att på ett smittskyddsmässigt säkert sätt reglera livdjurshandeln samt att dess organisationer givits en legitimitet, ett kontaktnät och en organisatorisk bas för att på ett effektivt sätt nå ut till berörda djurägare. Ett faktum som i sin tur har kunnat nyttjas för att med framgång driva ett antal kontrollprogram.

Staten har även haft en roll i samband med exempelvis foderkontroll, kadaverhantering och seminverksamhet. Som gemensam nämnare finns det faktum att staten har kommit in sent som aktör och inte alls med samma profil som har varit fallet för epizootiekämpningen eller kontrollprogrammen. Statens roll har i huvudsak begränsat sig till att ge ut olika former av föreskrifter för verksamheterna, däremot inte till att ge ekonomiska bidrag.

1.11 Den röda tråden?

Finns det då någon fortlöpande statlig strategi från vilken en röd tråd kan skönjas genom historien? Det är kanske inte helt lätt att finna någon enhetlig bild. Allmänt har dock ambitionen varit hög. Djurens hälsoläge skulle vara gott och staten har i detta påtagit sig ett stort ansvar. Sjukdomsproblemen har dock företrädesvis handlagts i den ordning de har kommit upp till ytan. Det är framförallt vid översynerna av epizootilagstiftningen som någon form av uppsummering och sammanfattning av dagsläget har ägt rum. Dessa översyner har dock gjorts så pass sällan att det har försvårat möjligheterna att tillvarata tidigare erfarenheter. Det förefaller också som att samhället i form av riksdag, regering och sakkunniga inom veterinärväsendet var mer engagerade i lagstiftningen och dess utveckling under den första delen av 1900-talet än under den senare. Detta styrks exempelvis av att sakkunnigutredningar var vanligare och att sjukdomsutbrott vanligen medförde publicerade sammanställningar och utvärderingar. En annan skillnad är att den centralt ansvariga myndigheten mellan 1900–1950 noga sammanställde veterinära data i en årsrapport. Efter 1950 har detta endast skett vid några enstaka tillfällen. Fram till och med 1960-talet skulle länsveterinären föra ett särskilt diarium över händelser som rörde smittsamma djursjukdomar ("smittdiarium"). Det har sammantaget blivit allt svårare såväl att sammanställa som att utvärdera statens smittskyddsinsatser.

Om historien begränsas till perioden 1950–2000 har den strategi som skulle kunna skönjas handlat om att fokus riktats mot ett fåtal sjukdomar. Detta har varit särskilt tydligt fram till och med 1990-talets början och gällt såväl lagstiftningens utformning som myndigheternas arbetsinriktning. Epizootifrågor har till stor del handlat om mul- och klövsjuka, införselfrågor har (åtminstone för sällskapsdjuren) till största delen gällt rabies. Statens engagemang i övriga folkhälsofrågor har nästan enbart gällt salmonellaprogrammet.

Arbets sättet har varit betingat av tradition, befintlig lagstiftning samt att detta har varit de sjukdomar som har bedömts ha de största skadeverkningarna. Staten har under denna period varit i huvudsak lyckosam i sin uppgift att hindra epizootiska sjukdomar från att nå Sverige och att bekämpa de som ändå nått landets gränser. I det senare fallet har förmodligen ett starkt gränsskydd och statens frikostiga ersättningsregler varit bidragande till framgången. Under perioden 1960–1990 var samhällets intresse för och medvetenhet om djursmittskyddet lågt. Detta sannolikt beroende på att antalet fall av epizootisk sjukdom var litet. Beroende eller oberoende av detta drevs det under den här tidsperioden heller inte några större kontrollprogram med bäring på djurhälsa.

Sedan mitten av 1990-talet har situationen blivit betydligt mer komplex. Det i och med EU-medlemskapet svagare nationella gränsskyddet gör att de flesta lösningar numera måste utformas i samråd med inte bara EU utan även med näringens organisationer. Från det att medlemskapsförhandlingarna började förberedas har frågan om tilläggsgarantier varit en fokusfråga. Därtill kom bl.a. den medialt och lagstiftningsmässigt ytterligt uppmärksammade galna kosjukan (BSE). Den medicinska hotbilden komplicerades ytterligare av att ökad fokus fick läggas på smitta från vilda djur, en smittspridning som svårigen låter sig kontrolleras av administrativa regler. Vid ingången till 2000-talet började dessutom ett antal vektorburna sjukdomar sprida sig norrut i Europa, en spridning vilken numera sätts i samband med den globala uppvärmningen. Under 1990-talet vållades staten stora kostnader som en följd av framförallt bekämpningen av paratuberkulos, aviär rhinotrakeit (ART) och Newcastle'sjuka. Om denna bekämpning hade kunnat genomföras med ett annat ersättningssystem eller med hjälp av näringens organisationer finns det i dag inget svar på. Vilken kostnad staten är villig att ta i sammanhanget finns heller inget svar på annat än att Jordbruksverket själva avbröt bekämpningen av ART när de ekonomiska konsekvenserna av en fortsatt bekämpning bedömdes bli mycket stora (85 miljoner kronor). Dessa sjukdomsproblem utgjorde delvis exempel på den nya tidens problematik. För de två förra sjukdomarna krävs någon form av tilläggsgarantier från EU för att vi skall kunna upprätthålla ett officiellt gränsskydd och smittan vad avser de två senare har sannolikt kommit via vilda fåglar. Båda aspekter som var tvungna att vägas in i bekämpningsstrategin.

1.12 Tidslinjal

Tabell 1.1 Tidsmässig översikt över några för djursmittskyddet viktiga händelser

Årtal	Sjukdomsutbrrott	Lagstiftning och utredningar	Övrigt
1688			(-1812). Collegium Medicum är ansvarig myndighet för smittskyddet hos djur.
1709	(-1720). Svensk rabiesepizooti.		
1720	Sverige troshar drabbats av boskapspest för första gången.		
1722		(-1750) <i>Kongl. Maj:ts Nådige Förordning huru förhållas bör til förekommande af den på åtskillige orter i riket upkomne boskapssjukan och fänadsposten. Första nationella smittskydds-författningen.</i>	
1742	(-1760). Svensk rabiesepizooti.		
1745		En kunglig förordning stadgar om införsel förbud för nötkreatur från Hölstein och Holland. Den första nationella införselkungörelsen för levande djur.	
1749			(-1851). Tabellverket

Årtal	Sjukdomsutbr ott	Lagstiftning och utredningar	Övrigt
			ansvarar för sam- manställning av officiella data (bl.a. djursjukdomar).
1750		(-1828) Kongl. Maj:ts förnyade nådiga förordning angående boskapssjuka och fänadspest.	
1750			Kårt beskrifning öfwer then uti Östergöthland i slutet af år 1750 och början af 1751 beklageligen gångbara fänads-pästen. Erland Tursén skriver den första svenska "smitt-skyddsutredningen".
1763			Tre stipendiater, däribland linnélärljung en Peter Hernqvist, sänds till Frankrike för att utbildas vid veterinärskolan i Lyon.
1768	(-1786).	Svensk rabiesepizooti.	
1775			(-1889)

		"Veterinär"- undervisning inleds i Skara.
1783		"Veterinär"- undervisning inleds i Stockholm.
1791		Det första hushållningss ällskapet bildas (på Gotland)
1813		(-1877) Kungl. Sund- hetscollegium är ansvarig myndighet för smittskyddet hos djur.
1824	<i>Kongl. Maj:ts Nådiga Reglemente för Djur- Läkare i Riket. Den första veterinärinstruktionen.</i>	
1828	<i>(-1875) Kongl. Maj:ts nådiga förordning om hvad i händelse af yppad smittsam sjukdom hos djuren iakttagas bör. Första smitt- skyddslagstiftningen som berör flera sjukdomar hos djur.</i>	

Årtal	Sjukdomsutbr ett	Lagstiftning och utredningar	Övrigt
1830			Krav på att varje län skulle anställa minst en veterinär (länsdjurläkare) för att biträda provinsialläkarna med bekämpningen av smittsamma sjukdomar. Utöver detta kunde landstingen anställa distriktsveterinärer.
1841	Sverige tros ha drabbats av mul- och klövsjuka för första gången.		
1847	Elakartad lungsjuka hos nötkreatur diagnosticeras för första gången i Sverige.		
1856		Krav på veterinärbesiktning och uppföljning i samband med viss import av levande djur.	
1875		(-1898) Kongl. Maj:ts nådiga förordning angående hvad iakttagas bör till förekommande och hämmande av smittsamma sjukdomar bland	

husdjuren. Ny epi- zootilagstiftning.	
1877	(-1947) Kungl. Medicinalstyrelsen är ansvarig myndighet för smittskyddet hos djur. Vissa veterinär-distrikt fick distriktsveterinärer (nytt namn) vars lön betalades av staten och landstingen.
1878	Gustaf de Laval uppfinner separatorn.
1885	Karantänisering av levande djur blir ett begrepp i införelkungsörelserna.

Årtal	Sjukdomsutbr ott	Lagstiftning och utredningar	Övrigt
1890			Tuberkulinets roll som diagnostiskt hjälpmedel blir känt.
1898		(-1935) <i>Kungl. Maj:ts förnyade nåd. förordning (nr 126/1898) ang. hvad iakttagas bör till förekommande och hämmande af smittsamma sjukdomar bland husdjuren. Ny epizootilagstiftning.</i>	
1898		(-1958) <i>Kungl. kungörelsen (nr 127/1898) angående vad iakttagas bör till förekommande av smittsamma husdjurssjukdomars införande i riket. Ny sammanhållen införsellagstiftning.</i>	
1902			(-1912). Ansvaret för länens veterinärväsende flyttas från förste provinsialläkaren till länsstyrelsen.
1911			Statens veterinärbakteriologiska anstalt (nuvarande SVA) grundas.
1912			Ansvaret för veterinärverk samheten flyttas till landstingen. Staten lämnar

	bidrag för distriktsvete rinärerna (1913-).
1924 (-1927). Den första riktigt stora mul- och klövsjukes- epizootin i Sverige med sammanlagt 11 002 smittade besättningar .	
1925	Husdjursförsäkringssa kkunniga tillsätts. Rapport i SOU 1925:40.
1925	Mul- och klövsjukesakkunniga tillsätts. Rapport i SOU 1925:38.

Årtal	Sjukdomsutbr ott	Lagstiftning och utredningar	Övrigt
1926			Försäkringsbo laget för Smittsamma Hus- djurssjukdoma r (FSH) bildas.
1928		Epizootisakkunniga tillsätts. Rapport i SOU 1929:18.	
1929	□	Sakkunnighetskommitté i nötkrea- turstuberku- los tillsätts. Rapport i SOU 1930:23.	
1930		Medicinalstyrelsen överarbetar de epizootisakkunnigas rapport. Rapport i SOU 1930:22.	
1934			Distriktsvete- rinär- organisatione- n för- statligas.
1935		Uppdrag åt lantbruksstyrelsen och medicinalstyrelsen att utreda frågan om kontroll och bekämp- ning av brucellos. Rapport i SOU 1937:19.	
1935		(-1980) <i>Lag (1935:105) om bekämpande av smittsamma hus- djurssjukdomar. Ny epizootilagstiftning.</i>	
1938	(-1940). Stort mul- och klövsjuka- brott med sammanlagt 7 293 smittade		

besättningar	
1939	Sakkunniga i epizootifrågor och försäkringsverksamhet tillsätts. Rapport i SOU 1940:26.
1939	Nationellt pastöriseringskrav av konsumtionsmjölk.
1940	Svinpestutbrott med sammanlagt 230 smittade besättningar
1943	(-1944). Svinpestutbrott med sammanlagt 445 smittade besättningar
	Statens veterinärbakteriologiska anstalt ändrar namn till Statens veterinärmedicinska anstalt (SVA). □

Årtal	Sjukdomsutbr ott	Lagstiftning och utredningar	Övrigt
1947			(-1972) Kungl. Veterinärstyrelsen är ansvarig myndighet för smittskyddet hos djur.
1951	(-1952). Större mul- och klöv- sjukeutbrott med sammanlagt 562 smittade besätt- ningar.		
1953	Alvestautbro ttet. Stort salmonella- utbrott med ca 9 000 insjuknade människor.		
1956	(-1957). Sverige drabbas av ett större utbrott av svinbrucello s samt mjältbrand i svin- besättningar .		
1958		(-1994) Ny veterinär införsel- (1958:551) och utförselkun- görelse. Krav på individuell prövning av all införsel av djur- och djurprodukter som kan vara smittfarlig.	
1960	Mul- och klövsjuka- utbrott med sex smittade besätt-		

ningar.	
1961	(-1983) Första salmonellalagstiftningen, förordningen (1961:309) om bekämpande av salmonellainfektion hos djur m.m. Nötkreaturstuberkulos och brucellos blir epi-zootilagssjukdomar.
1965	(-1968). Veterinärväsendeutredningen tillsätts. Delbetänkande (Jo 1968:3) "Veterinärmedicinsk rådgivnings- och laboratorieverksamhet".

Årtal	Sjukdomsutbr ott	Lagstiftning och utredningar	Övrigt
1966	Det senaste utbrottet av mul- och klövsjuka i Sverige med en (1) smittad besättning.		
1969			Verksamheten vid hushållningss ällskapens veterinäravde lningar upphör.
1970	Frivillig, förebyggande salmonella- kontroll i slakt- fjäderfäbesä ttningar igångsätts.		
1972			(-1991) Lantbruks- styrelsen är ansvarig myndighet för smittskyddet hos djur. Länsveterinär en blir en del av länsstyr- elsens organisation, samtidigt kvarstår fristående uppgifter för "länsveterinä r- organisatione n".
1974			Omorganisatio n av distriktsvete rinär-

		organisatione n. Stor- distrikt bildas.
1976	Utredning om karantänsverksamheten hos djur. Rapport i Ds Jo 1977:14. Utredning (tillsatt av lantbruksstyrelsen) om organiserad hälsokontrollverksamh et. Rapport "Organiserad djurhäl- sokontroll" (odaterad).	
1979	Utredning om regional laboratorieverksamhet (LAB 76). Rapport i SOU 1979:3 Arbetsgrupp som skall se över salmonellakontrollen. Rapport i Ds Jo 1980:5.	
1980	(-1982). Utredning om SVA:s verksamhet.	

Årtal	Sjukdomsutbr ott	Lagstiftning och utredningar	Övrigt
1983		(-1999). Ny salmonellalagstiftning. <i>Lag (1983:738) om bekämpande av salmonella hos djur.</i>	Länsveterinärorganisationens arbetsuppgifter överförs till lantbruksnämnderna.
1984			Den statliga ersättningen vid salmonellautbrott inom slaktfjäderfä - och slaktnötsproduktionen tas bort. Obligatorisk salmonellaprovtagning av slaktfjäderfä . Obligatorisk värmebehandling av slaktfjäderfäfoder .
1986		Utredning (tillsatt av lantbruksstyrelsen) om framtida obduktionsverksamhet. Rapport "Omhändertagande av självdöda djur, Sanitetsslakt, Obduktioner" våren 1991.	
1990	Leukosprogrammet (EBL) startar.		
1991	Det fullständiga programmet mot AD (Aujezkys		Jordbruksverket ansvarig myndighet för smittskyddet hos djur.

	sjukdom) startar. Bovin tuberkulos konstateras i ett hjort- hägn.	Lantbruks- nämndernas arbets- uppgifter överförs till länsstyrelser na. Länsstyrelser na omorganiserar .
1994		Genom EES- avtalet har Sverige att fr.o.m. den 1 juli följa EU:s regelverk om djur och djurprodukter .
1995	Utbrott av New- castlesjuka (ND) i en större avelsbe- sättning i Skåne.	Sverige blir medlem i EU Godkännande av Sveriges status som "icke- vaccinerande" ND-land.

Årtal	Sjukdomsutbr ott	Lagstiftning och utredningar	Övrigt
1996	En brittisk expertgrupp fastslår att en koppling mellan nötkreaturssjukdomen BSE och en ny variant av den humana sjukdomen Creutzfeldt-Jakobs sjukdom (v-CJS) är "trolig". EU-kommissionen förklarar Sverige fritt från AD.		
1997		Amsterdamfördraget undertecknas (ikraftträdande 1999).	Kadaverinsamlingen blir obligatorisk. Zoonoscentrum bildas vid SVA.
1999		Ny epizooti- (1999:657) och zoonoslagstiftning (1999:658).	
2000	EU-kommissionen förklarar Sverige fritt från EBL ("leukos").		

Kapitel 2 Epizootilagen och gränsskyddet

2.1 Den allra första lagstiftningen ...

Landskapslagarna och galna hundar

Den första svenska lagstiftningen om smittsamma djursjukdomar återfinns sannolikt i de gamla landskapslagarna. Såväl den äldre Västgöotalagen som Östgöotalagen stadgar om vad som händer om någons hund biter människa eller boskap. Men i Östgöotalagens Bygdabalk, femtionde flocken¹ anges även vad som skulle ske då hund blivit ”galin”. I förekommande fall skulle ägaren kungöra detta. Bet hunden folk eller fä, innan den på detta sätt blivit laglyst, hade ägaren att betala skadan.

Om hund mans varder galen

Nu varder hund mans galen, då skall den lysa som honom äger, den galna hunden. Biter förrän laglyst är folk eller fä, det skall bonden återgälda. Biter sedan laglyst är, det äger bonden ej återgälda.

Ur Östgöotalagens Bygdabalk i översättning av Ohlmarks (1976).

Det förefaller sannolikt att galenskapen i detta fall syftar på virusjukdomen rabies, och därmed är bestämmelsen vår allra första epizootilagstiftning. Den tolkningen görs bland annat av Mehnert (1988). Det är svårt att avgöra hur gamla dessa bestämmelser är då Östgöotalagen, liksom övriga landskapslagar, fördes vidare från landsting till landsting genom att lagmannen (vars uppgift bl.a. var att memorera hela lagstiftningen) läste upp lagen för den församlade menigheten. Lagen kom sedermera att nedtecknas omkring 1350. Hur omfattande problemet med galna hundar var under medeltiden förtäljer dock inte historien.

En slags motsvarighet till Östgöotalagens bestämmelser återfinns i Byggningsbalken (1736:0123), där 22 kap 8 § tar upp problemet med galna hundar, en paragraf som för övrigt inte är upphävd.

Hund, eller annat djur, som vilt varder, skall ägaren strax instänga, eller döda, då han det veta får. Gör han det ej; böte tio daler.

Byggningsbalken 22 kap 8 §.

¹ Gemensamt för landskapslagarna är att de är indelade i balkar som i sin tur är indelade i flockar.

Boskapspest och mjältbrand under 1700-talet

Efter rabies var det boskaps- (eller fänads-) pesten som blev föremål för lagstiftarnas omsorger. Europa var hårt ansatt av sjukdomen under 1700-talet och den sköljde över kontinenten i tre utdragna vågor (under perioderna 1709–1720, 1742–1760, samt 1768–1786). Sjukdomen ansågs komma från de ryska stäpperna och det då svenska Finland var också illa drabbat. Där sjukdomen drog fram blev följderna oftast katastrofala för boskapsbeståndet och därmed även för dåtidens livsmedelsförsörjning. Enligt det mönster som sedermera kom att upprepas för de andra stora epizootierna kom de svenska utbrotten företrädesvis via Danmark och följde i tidsmässig ”bakkant” av de europeiska. Sverige (Skånelänen) tros ha drabbats för första gången omkring 1720. Bakgrunden till de första utbrotten antas ha varit införsel av kohudar från Danzig (54).

1722 års förordning

Även om Skåne var det först smittade länet var det huvudstaden som var först när det gällde att i författningsform försöka stävja smittspridningen. Den 22 december 1721 utkom ”Öfverståthållarens² i Stockholm publikation till förekommande av boskapssjukans och fänadspestens införande i hufvudstaden”. Detta är också den första officiella handling man känner till angående åtgärder mot smittsamma boskapssjukdomar i vårt land (54). Det finns inga uppgifter om att sjukdomen skulle ha nått norr om Stockholm (36). Den första nationella responsen hos lagstiftarna kom några veckor senare, den 13 januari 1722, i och med utgivandet av Kongl. Maj:ts Nådige Förordning huru förhållas bör til förekommande af den på åtskillige orter i riket upkomne boskapssjukan och fänadspesten. Weibull (1923) skriver att detta skedde på tillskyndan av landshövdingen i Kristianstads län. Den nyinrättade Sundhetskommisionen³ hade dessförinnan alarmerats, men myndigheten inskränkte sig till att författa ett recept mot sjukdomen som utsändes i orterna (68.). Den nya författningen gav bl.a. allmänheten instruktioner om hur denna skulle bete sig vid sjukdomsutbrott. Inträffat fall av boskapssjuka skulle inom 24 timmar anmälas till kronobefallningsmannen. Den ledande tanken i författningen var sedan att söka hindra samfärdseln

² Överståthållarämbetet var benämningen på den högsta civila förvaltningsmyndigheten för Stockholms stad under åren 1634–1967. Överståthållarämbetet motsvarade länens länsstyrelser. Ämbetet leddes av överståthållare.

³ Se tabell 2.1.

och förbindelsen mellan smittade och fria orter beträffande allt som kunde tänkas vara smittoförande. Tillämpningsområdet var kort och kärnfullt satt till en ”skadelig boskapssiukdom och ovanlig Fänads-pest” den där ansticker lika som en pest. Lagstiftningens syfte gick heller inte att missförstå, nämligen att ”hindra denna skadeliga farsotens utvidgande samt densamma, med Guds bistånd, alldeles utrota”.

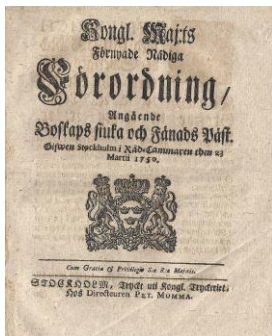
Vid sidan av de åtgärderna för att hindra smittspridning var var väl strategien för sjukdomsbekämpning inte lika kristallklar. Det bör då hållas i minnet att detta var humoralpatologins tidsålder där sjukdom mer var en fråga om obalans i kroppsvätskor än mikrobiella agens. Men förutom enkla medicinska behandlingar och diverse mekaniska sätt att förändra kroppsvätskornas fördelning (som åderlätning och hakning) utnyttjades såväl nedslaktning av smittade djur som försök att påskynda sjukdomens förlopp genom avsiktlig smittspridning inom besättningar (9).

1750 års förordning

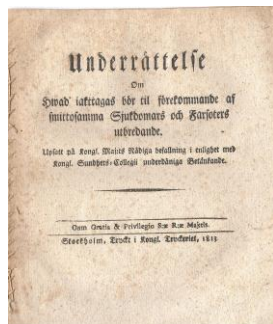
Tre decennier senare, vid det andra större utbrottet av boskapspest, kom förordningen att moderniseras i och med Kongl. Maj:ts förnyade nådiga förordning angående boskapssjuka och fänadspest som utkom den 23 mars 1750. Nu blev reglerna betydligt mer detaljerade, med en tydlig ambition och skärpa i sin utformning. Anmälningssplikten utökades exempelvis att gälla för ”ovanlig och smittsam sjukdom hos boskap”. Den som inte anmälde sådan sjukdom inom 24 timmar kunde dömas till vite om 40 daler silvermynt. Vid konstaterat sjukdomsfall skulle vägarna till den av smitta ”anstuckne orten” bevakas och vare sig hornboskap, får, svin eller hundar fick föras till eller ifrån orten ifråga. Personer som kommit i kontakt med sjuka kreatur fick endast ta sig från orten i fall deras kläder väl ”rökte och wädrade blifwit”. Sjuk boskap skulle hållas inomhus och där skötas av särskilt avdelade personer. Vidare skulle drabbad ort ordna med plats, manskap och smittsäker transport till epizootigrav, boskapsmarknader förbjöds inom två mils radie etc. Särskilda regler om friskintyg och besiktning av boskap fanns inom områden som gränsade till smittat område. Magistraten⁴ skulle utse tillsynspersonal m.m. På landsbygden var detta en mer polisiär uppgift som tillföll kronobefallningsmannen.

⁴ I Sverige var magistraten från medeltiden till kommunreformen 1862 beteckningen för det högsta styrande organet i städer med egen jurisdiktion.

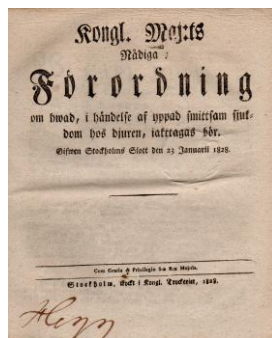
Figur 2.1 Några tidiga smittskydds författningar

Kongl. Maj:ts förnyade nådiga förordning angående Boskaps sjuka och Fänads pest, 23 mars 1750

Underrättelse om hvad iakttagas bör till förkommande af smittsamme sjukdomars och farsoters utbredande, 1813

Kongl. Maj:ts nådiga förordning om hvad i händelse af yppad smittsam sjukdom hos djuren iakttagas bör, 23 januari 1828

Att allmänheten var förtrogen med sjukdomens sätt att sprida sig vittnar även en tilläggsförordning som utkom senare samma år (den 15 november 1750). Kungl. Maj:t fann här för gott att skärpa reglerna kring frågan om avsiktlig smittspridning. Sådan gärning blev nu förenad med dödsstraff!

I förordningen enligt tidens sed författad i pluralis majestatis, byggs retoriken successivt upp: som Wi af åliggande ömhet, alltid äro om theras [undersåtarnas] wälgång och förkofring angelägne;, och på thet thenne skadelige Boskapssjuka, igenom Guds hielp och wälsignelse, må, så mycket möjligt är, kunna förekommas, hafwe Wi blifwit föränlatne , at icke allenast härmed vidare påbjuda ofwannämnde Wära, om Boskapssjukan utfärdade förordningars noga och obrottsliga efterlewande, utan ock therjemte stadga och förordna, at om någor wore så Gudlös och äreförgäten, at han istället för at bidraga til en sådan allmän farsots förekommande, af arghet och ondsko upsåtelligen söker at itända smitan hos sina grannars eller andras kreatur, samt således med flit fänads pesten utwidgar, han, och alle the med honom i samma wilja och gierning woro, hafwe förwärvat lifwet, och skadan gälades af theras gods, så långt det räcker.

Utdrag ur Kongl. Maj:ts ytterligare nådige förordning om boskapssjukans hämmande.

Var det så att den brottsliga gärningen inte medförde att något nötkreatur dog inskränkte sig straffet till att den brottslige skulle bindas vid påle med ett kohorn i handen, att där skämmas. För tydlighets skull kombinerades straffet med 40 par spö för en man och 30 par ris för en kvinna.

Erland Tursén

Det var även vid denna tid som den första, vad som skulle kunna kallas för veterinära, smittskyddsutredningen utfördes. Då ansvarig myndighet Collegium medicum anhöll nämligen 1750 hos Kongl. Maj:t att få anställa en skicklig person med god kunskap i botanik och medicin, vilken skulle resa till smittade områden, undersöka de sjuka djuren och utföra obduktioner, förordna medicin, lämna anvisningar samt rapportera sina åtgärder och resultat. Den av Collegium utvalde var Erland Tursén som bland annat hade studerat hos Linné i Uppsala. Tursén skulle få en årlig lön av 500 daler silvermynt. Om han kunde finna ett effektivt botemedel för boskapssjukan, skulle han som bonus dessutom erhålla ett engångsbelopp på 6 000 daler silvermynt. Turséns första skriftliga redovisning av verksamheten, ”Kårt beskrifning öfwer then uti Östergöthland i slutet af år 1750 och början af 1751 beklageligen gångbara fänads-pästen”, har kallats för den första veterinärmedicinska publikationen i Sverige. Collegium medicum sammanställde Turséns berättelser för vidare befordran till Kungl. Maj:t (24).

Så snart något kreatur sjuknar bör det strax skiljas ifrån de andra och skötas av särskild person, annars sjukna alla uti samma rum stående kreatur, när sjukdomen kommit till mognad, som är då utsoten börjas. Folket skall noga akta sig för de ställen var sjukan är och röka sig var gång de komma ifrån något misstänkt folk och ställe. Allt som kommer av det sjuka kreaturet såsom blod, träck, slem jämväl och fodret, och allt som i båset är, bör väl nedgrävas, väggen framför kreaturet och där träcken fallit, bör väl tvättas och sedan i fähuset ganska starkt rökas med svavel och karduspapper eller klutar.

Linné hade enligt uppgift inte några höga tankar om Tursén, utan kallade i ett brev till Vetenskapsakademien Turséns uppsats för ”sladder och lapperij” (10). I perspektiv till det uttalandet må framhållas Linnés eget uttalade intresse för sjukdomen. Han konstaterade bland annat att ”ibland farsoterna är denna den grufligaste, som inom några dagar kan utsopa det största fähus, och kännes dymedelst, att kon har dysenteria febrilis, ty boskapens heta andedrägt och röda ögon gifva febern nog samt tillkänna såsom de tunna excrementerna, diarrhaeen och dysenterien”. Han vakade därför nog samt över alla de som menade sig ha funnit ett botemedel mot sjukdomen och ville ha sina erfarenheter tryckta i vetenskapsakademiens skrifter (53). Icke desto mindre lyckades det så småningom Tursén att få ut sin bonus (10). Några år senare, i efterdyningarna av den andra vågen av boskapspest, sänds tre stipendiater, däribland linnélärljungen Peter Hernqvist, till Frankrike för att utbildas vid veterinärskolan i Lyon. Då Peter Hernqvist kom hem från Lyon 1769 kom hans tjänster att i viss utsträckning anlitas vid det sista stora utbrottet av boskapspest 1767-72. Weibull (1923) konstaterar dock att de åtgärder han föreslog till stor del strandade ”på den obildade allmogens oförstånd och oefterrättlighet”. Peter Hernqvist kom sedermera att starta den första veterinärutbildningen på svensk mark.

Mjältbrand och lungsjuka?

Benämningen boskapsjuka ger dock en antydning om att diagnosen inte var fullt utvecklad vid den här tiden. Och sannolikt fanns det skäl till tveksamhet för det kan knappast bara ha varit boskapspesten som drabbade nötkreaturen. Vid flera tillfällen rapporteras att sjukdomen inte bara angriper nötkreatur utan även människor, hästar, grisar samt vilda djur (55). Sannolikt var även mjältbrand en sjukdom som orsakade 1700-talets bönder stora bekymmer. Mjältbrand eller anthrax är en bakteriell sjukdom som kan angripa de flesta däggdjur, inklusive människa. Även elakartad lungsjuka (se nedan) kan ha utgjort en del av dåtida sjukdomsproblematik⁵ även om Linné poängterar att det är ett ”error popularis” att förväxla boskapspesten med sjukdomar som angriper luftvägarna (53).

⁵ Se även kapitel 5.1 för en vidare beskrivning av elakartad lungsjuka och mjältbrand i Sverige.

2.2 En smittskyddslagstiftning börjar växa fram

Efter dessa inledande mer specifika sjukdomsregler blev tiden småningom mogen för mer sammanhållna lagstiftningar. Kongl Maj:ts nådiga Circulaire till samtliga Landshöfdingarne och Concistoriene⁶ om hvad iaktagas bör i afseende på smittosamma sjukdomar, vilken utgavs den 25 augusti 1813, stadgade vad som skulle ske vid smittosamma sjukdomar hos såväl människor som djur. Vid den här tiden hade alltså prästerskapet viktiga uppgifter vid smittosamma sjukdomar. Prästerna skulle bl.a. rapportera och ge råd om behandling och isolering av sjuka djur, samt hur döda djur skulle tas om hand. Kungörelser och råd meddelades från predikstolen, eller som författningen föreskriver ”Med samma skyldighet för Presterskapet att på sätt anbefallt är, i avseende på farsoter bland menniskor, genast till Våre Befallningshafvande⁷ inberätta, om någon smittosam sjukdom bland boskap yppas, äro Prestere äfven förbundne att i sådane fall meddela goda råd, särdeles i avseende på de sjuka kreaturens frånskiljande, de dödas nedgräfvande m.m. som af Underrättelsen och tjenlige Bocher inhämtas kan; varningar och råd böra då det fordras från Predrikstolen kungöras”. Det var sedan upp till ”Våre befallningshafvande” att ”foga skyndsamt anstalt om hjälp af BoskapsLäkare, samt genom varningar och Påbud söka förekomma smittans utbredande”. I Skara hade Peter Hernqvist av och till bedrivit veterinärundervisning sedan 1775 men det skulle dröja ytterligare åtta år innan veterinärrättningen i Stockholm öppnades.

Viss världslig ledning i arbetet gavs i en ”Underrättelse om hvad iaktagas bör till förekommande af smittosamma sjukdomars och farsoters utbredande”, som även den utkom 1813, vari bland annat omtalas hur prästerna skulle hantera smittosamma boskapssjukdomar med avseende på avskiljande av sjuka djur, botemedel och nedgrävning av smittade djur. Prästerskapets mer operativa funktioner kom i 1828 års lagstiftning att övertas av kyrkorådet. Vid sidan om prästerskapet var det främst provinsialläkarna som, alltsedan organisationens tillkomst 1661, hade att på Collegium medicorum uppdrag tillse att ”smittosamma och farliga sjukdomar afstyrda blifva”. I detta uppdrag ingick även smittosamma djursjukdomar. År 1774 fick uppföljaren till Collegium medicorum – Collegium medicum – uppdraget att pröva och ge instruktioner till de läkare som förordnats att ingripa mot boskapssjuka (10).

⁶ Ämbetsmän på domkapitlet.

⁷ Beteckningen länsstyrelse började inte införas förrän 1918.

Tabell 2.1 Översikt över myndigheter med ansvar för smittskyddet hos djur

Myndighet	Tid
Collegium Medicorum	1663-1688
Collegium Medicum	1688-1812*
Kungl. Sundhetscollegium	1813-1877
Kungl. medicinalstyrelsen	1877-1947
Kungl. veterinärstyrelsen	1947-1972
Lantbruksstyrelsen	1972-1991
Statens jordbruksverk	1991-

* Under perioden 1763-67 verkade Sundhetskommisionen vilken hade till syfte att förhindra och begränsa epidemier. Kommissionen, som var tillsatt av Kungl. Maj:t och bestod av högre ämbetsmän samt några läkare och magistratspersoner, övertog i det närmaste fullständigt ledningen för landets medicinalväsen, medan medicinalverkets mer vetenskapliga verksamhet under denna tid lämnades åt Collegium medicum. Vid Sundhetskommisionens upplösande återgick uppgifterna till Collegium medicum (Nordisk familjebok)

År 1824 kommer det nu sakta framväxande veterinärväsendet med på ett något tydligare sätt i det offentliga samhället, detta i och med tillkomsten av, det som har kallats för den första svenska veterinärinstruktionen: "Kongl. Maj:ts Nådiga Reglemente för Djur-Läkare i Riket". Häri stadgas att "Läkare och Eleverne wid Veterinair inrättningarne i Stockholm och Skara Regements Häst läkare" har att lämna assistans om Sundhetscollegium eller landshövdingeämbetet så befallde. Ersättning lämnas till veterinären (resa och dagtraktamente) för förrättning "till farsoters eller smittosamma sjukdomars hämmande och det således icke egentligen berott af Djurensägare att honom påkalla". Undantag göres dock för kostnader "hwilka i och för Djurens botande och alltså med ägarens begifwande, användas". Denna bestämmelse, att staten bara betalar för det staten beslutar om och inte för det som sjukligheten i sig åstadkommer, kom att leva kvar till modern tid.

1828 års förordning

Fyra år senare (1828) var det dags för det som skulle kunna kallas för den första svenska epizootilagstiftningen. Detta år utgavs nämligen "Kongl. Maj:ts nådiga förordning om hvad i händelse af yppad smittsam sjukdom hos djuren iakttagas bör". Till skillnad från sin föregångare skulle den nya förordningen inte bara tillämpas på boskapspest utan gällde "ovanliga eller smittsamma sjukdomar hos hus-

djur”, men även misstänkt farsot hos vilda djur, fåglar eller fiskar” i den fria naturen”. Vidare kan märkas en mer detaljerad beskrivning av vem som bör utföra vad i staden och på landet, vilket ansvar magistraten respektive kyrkorådet har ifråga om utförelse av boskap, bevakning av vägar och skyldighet att rapportera. Kyrkorådet var i detta sammanhang en ny aktör inom lagstiftningen. Polisen (kronofogden) skulle bl.a. tillse att underrättelse om det inträffade anslogs på alla gästgivaregårdar i närheten av den drabbade orten. Den nya förordningen upphävde 1750 års förordning om boskapssjuka, däremot hänvisades vad gäller avsiktlig smittspridning fortfarande till kungörelsen från november 1750. Formellt sett skulle alltså sådan gärning fortfarande pliktas med livet!

Tabellverket m.m.

Djurläkare och provinsialläkare skulle vara Befallningshafvande till hjälp i smittbekämpningen. Den förra skulle efter uppmaning, och försedd med lämpliga läkemedel, bege sig till den smittade gården. Befallningshafvande kunde dessutom begära assistans enligt 1824 års veterinärinstruktion. Även om djurläkarens roll nu var tydligt angiven hade kyrkan fortfarande en viktig administrativ funktion, då det föreskrevs att smittsamma djursjukdomar skulle anmälas till ordföranden i församlingens kyrkoråd. Bakgrunden var förmodligen den rapporteringsskyldighet som landets församlingar hade till Tabellverket. Tabellverket innehåller de uppgifter om församlingarnas befolkning som svenska präster under åren 1749–1859 fyllde i och årligen insände till Tabellkommissionen i Stockholm. Under rubriken ”sällsamma händelser” skulle antecknas ”Märkvärdiga Naturhändelser samt om hvilka Epidemier inträffat bland Menniskor och Husdjuren”. Tabellverkets uppgifter ersätts från och med 1851 successivt av en officiell statistik över sjukdomar hos djur (10).

Precis som sina föregångare var den nya lagstiftningen mycket tydlig när det gällde hanteringen av smittsamma sjukdomar och stadgade att ägaren hade ett absolut ansvar att förhindra smitta, detta under hot om vite alternativt fängelse. Djur som misstänktes kunna bära någon form av smittsam sjukdom skulle hållas inne, åtskiljt och om nödvändigt slaktas. Information skulle lämnas till kyrkoråd alternativt magistrat. Karantän skulle om nödvändigt upprättas. Djur fick inte föras från smittad ort förrän efter tre månader ”ifrån det att farsoten afstannat”. Att så var fallet skulle intygas av Djurläkare och två

magistratspersoner. Hotade smittan att bli allmänt spridd kunde Kungl. Maj:t besluta att militär skulle kallas in för vakthållning. Även om 1828 års förordning hade ett bredare tillämpningsområde än sina föregångare var den i realiteten fortfarande ett instrument för att hantera boskapspest, detta oaktat att sjukdomen sedan ett halvsekel tillbaka var borta från landet.

Elakartad lungsjuka

Under 1828 års förordning kom Sverige dock att drabbas av två andra synnerligen allvarliga sjukdomar som för att regleras fick definieras som ”ovanliga eller smittsamma sjukdomar hos husdjur”. Den ena sjukdomen var mul- och klövsjuka⁸, den andra var elakartad lungsjuka hos nötkreatur (CBPP)⁹.

Den elakartade lungsjukan utgjorde vid sidan av boskapspesten och mjältbrand de tre sjukdomar som betraktades som de riktigt stora hoten mot våra nötkreatur under 1800-talet. Även denna sjukdom hade ett långt förspel på den europeiska kontinenten med bl.a. 600 000 döda nötkreatur i Holland under perioden 1830–1840 samt 200 000 döda nötkreatur i England 1860. År 1847 sågs sjukdomen för första gången i Sverige, detta i samband med en import av nötkreatur från England till Helsingborg. Efter intensiva utslaktningskampanjer i de drabbade länen Halland och Skåne blev Sverige fritt 1851. Händelsen kom att upprepas 1856 med en annan englandsimport. Denna gången var destinationen en egendom i Skaraborgs län. Djuren slaktades omedelbart ut och orsakade såvitt bekant inte någon vidare smittspridning. Efter detta brukar 1856 anses som det år då Sverige blev fritt från sjukdomen¹⁰.

1875 års förordning

Under slutet av 1800-talet stod hygien och smittskydd i fokus i samhället och blev föremål för ett flertal utredningar, bakgrunden var bland annat urbaniseringen och de grasserade koleraepidemierna. Den första hälsovårdsstadgan utkom 1874 och gav riktlinjer för hälsovården i såväl stad som land. Stadgan föreskrev att det i städerna skulle finnas en hälsovårdsnämnd och att en särskild hälsopolis skulle inrättas, skild från den allmänna polisen, och med uppgift att övervaka

⁸ Se kapitel 3.3.

⁹ Se kapitel 5.1.

¹⁰ Se kapitel 5.3.

hälsoskyddet. Från 1882 hade hälsopolisen ett eget laboratorium för att underlätta kontrollen av livsmedel. År 1875 utkom en epidemistadga som tvingade landets städer att inrätta epidemisjukhus.

Den 19 april 1875 utkom även en ny epizootilagstiftning, denna gång med titeln ”Kongl. Maj:ts nådiga förordning (1875:26) angående hvad iaktagas bör till förekommande och hämmande av smittosamma sjukdomar bland husdjuren”. Det vidgade djurbegreppet var alltså borttaget och det skulle dröja nästan 100 år innan det återkom. Nytt för 1875 års epizootilagstiftning var också att den för första gången innehöll en lista över de sjukdomar som författningen var tillämplig på, dessa var ursprungligen mjältbrand, boskapspest, elakartad lungsjuka, rots, springorm, fårkoppor, elakartad klövsjuka hos får, skabb hos får, samt vattuskräck (rabies). Därutöver gavs möjligheter för Kungl. Maj:t att besluta att lagstiftningen skulle gälla även för annan sjukdom ”bland husdjuren”, om denna vid prövning kunde anses jämförlig med de ovan uppräknade. Noterbart är alltså att mul- och klövsjuka inte var nämnd i lagstiftningens ursprungliga version! Det dröjde dock inte länge innan Sundhetscollegium hade blivit varse vad som framgent skulle komma att bli det stora hotet mot vår kreatursstock. Bara några veckor efter det att den nya lagstiftningen hade trätt i kraft skickade collegiet en underdånig framställan till Kungl. Maj:t om en komplettering av lagstiftningen. Och detta mot bakgrund av att en ”farsotsartad mul- och klövsjuka nyligen yppat sig bland nötkreaturen på åtskilliga ställen i riket”. Kungl. Maj:t reagerade snabbt och i och med en nådig kungörelse daterad den 21 maj 1875 var det fastställt att lagstiftningen skulle gälla även mul- och klövsjuka!

Annars var det tydligt att kunskapen om hur de olika sjukdomarna sprids hade ökat väsentligt. Djur som angripits av boskapspest, elakartad lungsjuka eller rots hos häst skulle efter veterinärt förordnande omedelbart avlivas. Detsamma gällde för djur som inom tio dagar varit i smittfarlig kontakt med sådant djur. För djurvärde utgick enligt tidigare bestämmelser ersättning med allmänna medel. Nytt var dock att det var särskilda värderingsmän som skulle fastställa detta djurvärde. Till skillnad mot vad som tidigare gällt skulle ersättningen baseras på djurets uppskattade värde innan sjukdomen. Till den nya epizootiförfattningen anmodade Sundhetscollegiet lärarkollegiet vid veterinärinstitutet att utarbeta ett antal sjukdomsbeskrivningar (42). Den för Sverige fortfarande mycket aktuella sjukdomen rabies fick även den utrymme i förordningen. För första gången specificerades i lagstiftningen (7 §) att angripna djur omedelbart skulle dödas och att hundar inom ett visst område från ett konstaterat fall skulle hållas bundna

inomhus eller förses med munkorg. Intressant är också att det föreskrevs att djur som blivit bitna av smittad hund kunde avlivas eller som alternativ ”hållas instängd under så lång tid som anses fullt betryggande”.

När det gäller de lokala tillsynsuppgifterna var det nu den kommunala nämnden (eller i staden ovan nämnda hälsovårdsnämnd) som hade ansvaret. Detta var alltså efter kommunalreformen 1862, och därmed var även kyrkorådets roll i epizootilagstiftningen ett minne blott. Regionalt låg ansvaret liksom tidigare hos Kungl. Maj:ts befallningshövande. Sedan 1830 fanns det ett krav, via en kungl. kungörelse, att varje län skulle anställa minst en veterinär (länsdjurläkare) för att biträda provinsialläkarna med bekämpningen av smittsamma sjukdomar. För ändamålet hade 1829 års riksdag tillskjutit medel (34). Vid denna tid fanns uppskattningsvis cirka 200 veterinärer i landet. Syftet med 1830 års kungörelse var att få en rikstäckande spridning av veterinärer. År 1877 utfärdade Kungl. Maj:t den första instruktionen för denna nya veterinärkategori, som nu även fick sitt nuvarande namn länsveterinär.

1898 års förordning

1875 års förordning omarbetades efter lite drygt 20 år till ”Kungl. Maj:ts förnyade nåd. förordning (1898:126) ang. hvad iakttagas bör till förekommande och hämmande af smittsamma sjukdomar bland husdjuren”. Författningen skulle nu tillämpas på 14 sjukdomar, inkluderande: boskapspest, elakartad lungsjuka, rots, koppor hos får, skabb hos får, mjältbrand, vattuskräck, elakartad klöfsjuka hos får och getter, smittsam mul- och klöfsjuka, svinpest, svinsjuka och rödsjuka, hönspest och hönskolera. Förordningens ersättningsregler kom att bli norm långt in på 1900-talet. Det var i princip enbart djurägares förlust genom nedslaktning av sjuka eller för sjukdom misstänkta djur som kunde bli föremål för ersättning.

En nyordning i 1898 års förordning var att det nu fanns sjukdomsspecifika regler samlade i slutet, annars påminde förordningen i sin detaljerade utformning mycket om sin föregångare. Djurägare som misstänkte någon av de sjukdomar som författningen omfattade hade liksom tidigare att anmäla detta till vederbörande kommunalnämnd. Nämnden skulle införskaffa upplysningar om sjukdomen och sedan anmäla detta vidare till befallningshövande (länsstyrelsen). Det var liksom tidigare länsstyrelsen som förordnade veterinär att – skyndsamt – utföra erforderlig utredning vid misstänkt smitta. Det var också länsstyrelsen som beslutade om smittförklaring samt de vidare

bekämpningsåtgärder som inte framgick direkt av förordningen. När det gäller avlivning av djur fanns ingen direkt enhetlighet i lagstiftningen. I allmänhet skulle drabbade djur (obligatoriskt) avlivas men i vissa fall (rots och smittsam blodbrist hos häst) var det medicinalstyrelsen som (fakultativt) kunde besluta om detta. Bemyndigade att slakta ut en hel besättning fanns inte i förordningen, däremot hade medicinalstyrelsen för sjukdomen mul- och klövsjuka i ett kungl. brev från 1892 erhållit bemyndigande att ”vidtaga alla de åtgärder styrelsen kunna finna nödiga för sjukdomens hämmande”¹¹.

¹¹ Se kapitel 3.3.

Tabell 2.2 Tidsmässig översikt över de första epizootilagstiftningarna

Titel	Giltighetstid (ungefärlig)	Tillämpningsområde (vid lagstiftningens ikraftträdande)
Kongl. Maj:ts Nådige Förordning huru förhållas bör til förekommande af den på åtskillige orter i riket upkomne boskaps- sjukan och fänadspesten	1722-1750	Boskapspest
Kongl. Maj:ts förnyade nådiga förordning angående boskapssjuka och fänadspest	1750-1828	Boskapspest
Kongl. Maj:ts nådiga kungörelse (74/1828) om hvad i händelse af yppad smittsam sjukdom hos djuren iaktagas bör	1828-1875	Förutom boskapspest "ovanliga eller smittsamma sjukdomar hos husdjur", men även misstänkt farsot hos vilda djur, fåglar eller fiskar i den fria naturen
Kongl. Maj:ts nådiga förordning (26/1875) angående hvad iaktagas bör till förekommande och hämmande av smittosamma sjukdomar bland husdjuren	1875-1898	Mjältbrand, boskapspest, elak- artad lungsjuka, rots, springorm, fårkoppor, elakartad klövsjuka hos får, skabb hos får, samt vattuskräck
Kungl. Maj:ts förnyade nåd. förordning (126/1898) ang. hvad iaktagas bör till förekommande och hämmande af smittsamma sjukdomar bland husdjuren	1898-1935	Boskapspest, elakartad lungsjuka, rots, koppor hos får, skabb hos får, mjältbrand, vattuskräck, elak- artad klöfsjuka hos får och getter, smittsam mul- och klöfsjuka, svinpest, svinsjuka och rödsjuka, hönspest och hönskolera
Lag (1935:105) om bekämpande av smittsamma husdjurssjukdomar	□1935-1980	Lagen gällde ursprungligen endast smittsamma sjukdomar hos husdjur. Sjukdomarna framgick dels direkt av lagen, dels av ett flertal kungörelser och brev

genom vilka lagen gjorts tillämplig på ytterligare sjukdomar. År 1970 utvidgades lagen till att avse sjukdomar hos alla slags djur, alltså inte bara husdjur. Regeringen gavs samtidigt bemyndigande att föreskriva vilka sjukdomar som skulle omfattas av lagen.

2.3 Det hygieniska gränsskyddet

Det statliga s.k. hygieniska gränsskyddet började byggas upp ungefär samtidigt som staten införde en tvingande lagstiftning för bekämpning av djursjukdomar inom landet. En kunglig förordning daterad den 26 mars 1745 stadgade om införselbud för nötkreatur från Holstein och Holland, detta som ett led i arbetet med att minska risken för införsel av boskapspest.

Veterinärbesiktning och uppföljning

Efter 1745 års regler dröjde det drygt 100 år innan det år 1856 kom till en mer genomgripande förändring av införselreglerna. Nu var det erfarenheterna av boskapspest och elakartad lungsjuka hos nötkreatur samt rots hos hästar som gjorde att reglerna utvecklades. I kungörelsen nr 43/1856 med föreskrifter till förekommande av smittsamma kreaturssjukdomars införande i riket stadgades bl.a. att kreatur vid ankomst till svensk hamn skulle besiktigas av veterinär. I det fall hästar infördes från land, som förklarats smittat av rots, eller nötkreatur importerades från land smittat av viss lungsjukdom, skulle under tre månaders tid från införseltillfället djuren besiktigas av veterinär. Denna besiktning skulle ske en gång per månad och på djurägarens bekostnad (28).

Den 30 maj 1873 utkom en ny kungörelse i ämnet och nu hade sjukdomslistan utökats till elakartad lungsjuka, mjältbrand, rots eller springorm, fårkoppor, elakartad klövsjuka, skabb hos får och rabies. Skedde import av djur från orter angripna av dessa sjukdomar skulle

veterinär uppföljning (=två ord) ske i tre månader. Besiktningen skulle liksom tidigare äga rum minst en gång i månaden och kunde ske på lossnings- eller bestämmelseorten. Nytt var också att djuret skulle förvaras åtskilt från andra djur och under ”iakttagande av lämpliga försiktighetsmått”. Djur som vid ankomsten befunnits angripet av smittsam sjukdom skulle avlivas eller, utan kontakt med land, genast återutföras. Dessa regler utgjorde ett slags embryo till det kommande karantänsväsendet.

”att som England är förklaradt smittadt af rots eller springorm bland hästar, skall det införda häst kreaturet under nittio dagar afskiljas från andra djur och med iakttagande af lämpliga försigtighetsmått för öfrige ställas under tillsyn av Eder, som förordnas att på djuregarens bekostnad två gånger i månaden besigtiga samma hingst samt om densamme efter bestämda tidens utgång befinnes frisk och frigifves, derom samt om samtliga besigtningarne hit ingifva rapport.”

Utdrag ur skrivelse från Kungl. Befallningshavande i Kristianstads län till länsveterinär A. Th. Hjortsberg daterat den 14 juni 1884 (33).

Karantänskrav

I en förnyad kungörelse (1885:25) kom begreppet karantän in i lagstiftningen. Nu fick införsel av husdjur sjöledes bara ske till ort där det fanns en behörig veterinär anställd och en lämplig lokal att tillgå. I praktiken medförde detta en begränsning av antalet införselorter. Hade inte kommunen eller hushållningssällskapet ordnat en sådan lokal var det upp till importören att göra detsamma. Karantänlokalen skulle vara belägen inom staden eller i dess omedelbara grannskap samt inrättad enligt medicinalstyrelsens närmare anvisningar (28).

Så långt hade staten varit kategorisk i att alla med bestämmelserna följande kostnader skulle belasta importören. Men med karantänsväsendet följde en ständig och alltjämnt aktuell diskussion om kostnadernas fördelning mellan importör, införselort (kommun) och staten. I medicinalstyrelsens kungörelse med anvisningar om karantänlokaler stadgades bl.a. om avskilt läge, tillräckliga utrymmen samt att utrymmena utformades så att rengöring och desinfektion underlättades. Från förarbetena till kungörelsen kan utläsas att de närmast berörda kommunerna i princip inte var motståndare till frågan om karantäner på kommunal mark men eftersom dessa, enligt exempelvis stadsfullmäktige i Göteborg, ”otvivelaktigt gagnade hela landet och huvudsakligast landsbygden” och staden Göteborg därmed inte såg någon påtaglig fördel med etableringen måste kostnaderna bäras av det allmänna. Vid förra seklets början fanns enligt medicinalstyrelsens kungörelse den 2 januari 1901 karantänsanstalter inrättade i Helsingborg, Härnösand, Kastellgården i närheten av

Kungälv (via Göteborg), Landskrona, Luleå, Malmö, Stockholm, Sundsvall, Söderhamn och Umeå.

Från och med 1890 började införselreglerna mer att ta formen av förbud mot införsel av djur eller djurprodukter från vissa sjukdomsdrabbade (i första hand mul- och klövsjukessmittade) områden. Det var nu inte längre tillfyllest med enbart en veterinär uppföljning. I en kungörelse (nr 88) från den 30 november 1894 stadgas exempelvis om förbud mot införsel av nötkreatur m.m. från Amerika.

Samtidigt med 1898 års epizootiförordning utgavs också en ny övergripande införselkungörelse. Kungl. kungörelsen angående vad iakttagas bör till förekommande av smittsamma husdjursjukdomars införande i riket, den 9 december 1898 (nr 127) blev därmed ett tydligt exempel på hur statsmakterna försökte samordna gränsskyddet med regelverket för kontroll och bekämpning av djursjukdomar inom landet. Kungörelsen innebar bl.a. ett förbud att från land smittat av mul- och klövsjuka införa idisslande djur och svin samt hästar och fjäderfå. Samma sak gällde för djur som kunde ha haft smittfarlig kontakt under de två månader som föregick utförseln.

Tabell 2.3 Några exempel på import av djur och djurprodukter som givit till större bekämpningsinsatser i Sverige

Sjukdom	Import	Tidpunkt för import
Tuberkulos hos nötkreatur	Avelsdjur	1830-1860
Elakartad lungsjuka hos nötkreatur	Avelsdjur	1847, 1851
Paratuberkulos hos nötkreatur	Avelsdjur	1887-1896, 1947-1952, 1975 m.fl.
Svinpest	Fläsk	1940, 1943
Brucellos hos svin	Köttmjöl (foder)	1956
Mjältbrand hos svin	Köttmjöl (foder)	1956
Tuberkulos hos hjort	Avelsdjur	1988

2.4 Den moderna epizootilagstiftningen

1935 års epizootilag

I slutet av 1920-talet blev det uppenbart att epizootilagstiftningen krävde en mer omfattande ansiktslyftning. Framförallt behövde den

bättre anpassas till det ständiga hot som mul- och klövsjukan innebar. Vägen dit blev dock lång. Sverige hade nu genomlevt sin första riktigt omfattande mul- och klövsjukeepizooti 1924–1927. Försäkringssystemet hade blivit föremål för utredning (SOU 1925:40)¹², liksom hela strategin gentemot mul- och klövsjuka (SOU 1925:38)¹³. Därtill hade 1898 års lagstiftning genomgått ett stort antal ändringar och upplevdes nu som svåröverskådlig och omodern. Utredarna av mul- och klövsjuka ville ha en särskild lagstiftning för mul- och klövsjuka, men efter att ha remitterat förslaget förordade medicinalstyrelsen istället en ny sammanhållen epizootilagstiftning.

I oktober 1928 fick också medicinalstyrelsen Kungl. Maj:ts uppdrag att tillsätta en ny utredning, av s.k. epizootisakkunniga. Utredarna skulle dock bygga sitt arbete på bland annat de två tidigare utredningarna om försäkringssystemet och mul- och klövsjuka. De sakkunniga överlämnade sitt betänkande (SOU 1929:18) till styrelsen den 31 juli 1929. Sedan medicinalstyrelsen inhämtat yttranden över detta, från bland annat veterinärhögskolans lärarkollegium, samt anordnat vad som med modern terminologi skulle kallas för en hearing fann medicinalstyrelsen dock för gott att göra en överarbetning av de sakkunnigas förslag och avgav den 30 augusti 1930 ett eget förslag i ämnet (SOU 1930:22).

Såväl sakkunnigeförslaget som medicinalstyrelsens förslag upptog ett stort antal sjukdomar med en relativt komplicerad uppdelning i olika avdelningar och grupper, detta beroende på sjukdomarnas svårighetsgrad respektive tänkt kontroll- och bekämpningsstrategi. De sakkunniga förordade exempelvis en indelning i två avdelningar, där avdelning II upptog sjukdomar där (endast) anmälningsplikt och isoleringsförfarande för misstänkt smittade djur föreslogs. De mer allvarliga sjukdomarna hamnade i avdelning I där de delades in i fyra grupper beroende på omfattningen av föreslagna bekämpningsåtgärder. I denna avdelning var det 13 sjukdomar som hamnade i gruppen A med de strängaste reglerna. Jämförelsevis innebar medicinalstyrelsens senare förslag att ett något mindre antal sjukdomar togs upp i lagstiftningen och att de föreslagna åtgärderna i vissa fall var mindre omfattande än de som de sakkunniga föreslagit.

När det gäller ersättningsfrågan gick de sakkunniga längst och förordade en lösning där ersättning med statsmedel endast skulle utgå om kostnaden inte kunde täckas med en försäkring, utredarna såg då framför sig att den frivilliga försäkringen inom viss tid skulle ersättas med en

¹² Se kapitel 7.2.

¹³ Se kapitel 3.3.

obligatorisk försäkring. Medicinalstyrelsen var inne på liknande tankegångar men menade att den frivilliga försäkringsformen inte var något alternativ i den händelse staten inte skulle täcka mer kostnadskrävande åtgärder, i förekommande fall var en lagstadgad obligatorisk försäkring det enda alternativet.

De flesta remissinstanserna var överlag positiva till medicinalstyrelsens förslag. Av de centrala instanserna var det endast lantbruksstyrelsen som krävde en fullständig omarbetning av förslaget. Det var framförallt det faktum att smittsam kastning hos nötkreatur upptogs i det nya lagförslaget som lantbruksstyrelsen vände sig emot¹⁴. Denna åsiktsdivergens vad avser den allmänt utbredda sjukdomen smittsam kastning utgjorde en direkt parallell till den emellanåt ganska hätska diskussionen mellan systemmyndigheterna om hur nötkreaturstuberkulosen bäst skulle bekämpas¹⁵. Lantbruksstyrelsen såg det också som ”obilligt” att i enlighet med de sakkunnigas förslag rätten till ersättning gjordes beroende av om försäkring tagits eller inte. I likhet med medicinalstyrelsen förordade man i sådant fall en obligatorisk försäkring.

Samtliga utredningsförslag samt remissyttranden upptogs till behandling i Kungl. Maj:ts prop. nr 42/1935. Departementschefen som i sin argumentation nu hade den grannliga uppgiften att väga samman fyra olika utredningar (SOU 1925:38 och 40, SOU 1929:18 samt SOU 1930:22) – vilka kommit till delvis olika resultat – pläderade inledningsvis för vikten av att bestämma gränserna för de ingrepp från statens sida som en epizooti kunde föranleda i en allmän författning. Därmed skulle ”berörda personers rättigheter och skyldigheter ... med hänsyn till dessa bestämmelsers vikt och betydelse, upptagas i en av riksdagen godkänd epizootilag”. Den nya lagen skulle vara övergripande till sin karaktär och inte ”belastad” med den mängd ”detaljföreskrifter” som de olika utredningarna hade föreslagit. Därefter följde en relativt ingående analys över lämpligheten av att olika sjukdomar ingick i lagstiftningen, vars syfte endast angavs till att ”genom tvångsåtgärder bekämpa de smittsamma husdjurssjukdomarna”. Som ett resultat av den analysen föll indelningen i olika sjukdomsgrupper och avdelningar bort. Bort föll även den smittsamma kastningen och istället förordades ett frivilligt bekämpande. Intressant kan även vara argumentationen avseende sjukdomen paratuberkulos hos nötkreatur. Då det konstateras att sjukdomen inte har förekommit i landet (sic!) medför detta att ”några bestämmelser mot densamma torde därför för närvarande icke vara erforderliga”. Sjukdomen kom sedan att lyftas in i lagstiftningen via

¹⁴ Se kapitel 4.3.

¹⁵ Se kapitel 4.2.

en kungörelse 1952. Sammanlagt tretton sjukdomar hamnade slutligt i lagförslagets 1 §, till övervägande delen de sjukdomar som av de sakkunniga hade placerats i grupp A, avdelning I. Fräsbrand hos idisslare blev den enda nya sjukdom som togs med i lagstiftningen.

Organisatoriskt föreslogs en del förändringar. Nu försvann exempelvis djurägarens anmälningsskyldighet till ordföranden i hälsovårds- eller kommunalnämnden. Anmälan skall istället göras till veterinär. Veterinären får en generell undersökningsplikt avseende samtliga epizootisjukdomar samt en möjlighet att utfärda spärrförklaring för misstänkt smittade besättningar. Det fastställs vidare i lagen att medicinalstyrelsen utövar den ”högsta” tillsynen över lagstiftningen och att länsstyrelsen svarar för regional tillsyn. En tillsynshierarki skapas med medicinalstyrelsen, länsstyrelsen och kommunen. Länsstyrelsen får möjlighet att besluta om vad som då kallades för misstänktförklaring och smittförklaring, dessutom att besluta om ytterligare restriktioner inom omkringliggande område (skyddsområde). Länsstyrelsen får även fatta ytterligare beslut nödvändiga för att begränsa smittspridning. Men nu skall samtliga beslut fattas i samråd med medicinalstyrelsen. När det gäller beslut om nedslaktning av hel besättning (*stamping out*) lades sådant bemyndigande inte in i lagstiftningen utan gjordes avhängigt en hemställan till och beslut från Kungl. Maj:t.

När det gäller ersättningsfrågan konstaterades att eftersom bekämpandet av de smittsamma sjukdomarna var ett samhällligt intresse var det självklart att staten på ett eller annat sätt måste lämna ekonomiskt bistånd. Slutresultatet blev att staten, med vissa begränsningar, skulle ersätta den enskilde för dennes förluster och kostnader i samband med beslut enligt lagen. Vad avser förslaget att kostnaderna i första hand skulle täckas genom statsunderstödda försäkringar avfärdades detta med att sådan försäkringsverksamhet inte hade existerat någon längre tid och att försäkringsbolagens fonder inte var tillräckligt stora. Dessutom poängterades risken för att djurägare som inte tecknat försäkring skulle underlåta att anmäla sjukdomsutbrott. Slutresultatet blev att staten, med vissa begränsningar, skulle ersätta den enskilde för dennes förluster och kostnader i samband med beslut enligt lagen. Jämfört med senare års lagstiftning var det dock fortfarande en mycket inskränkt ersättningsrätt¹⁶.

¹⁶ Se kapitel 7.3.

Riksdagen hade inga invändningar mot dessa resonemang utan biföll så slutligen lagen (1935:105) om bekämpande av smittsamma husdjursjukdomar (epizootilag) att gälla från och med den 1 januari 1936.

*Medicinalstyrelsen eller lantbruksstyrelsen eller veterinärstyrelsen
.....?*

Under 1900-talets första hälft fanns en ständigt återkommande och ganska svåröverskådlig diskussion om vilken statlig myndighet som skulle ha ansvaret för den centrala veterinäradministrationen. Redan 1898 hade Kungl. Maj:t föreslagit att veterinärärendena skulle övergå från medicinalstyrelsen till lantbruksstyrelsen. Hemställan bifölls dock inte av riksdagen. Den s.k. organisationskommittén kom 1910 fram till samma slutsats. Kungl. Maj:t lade därför till 1911 års riksdag fram en proposition med den innebörden – men riksdagen sade återigen nej till förslaget. År 1912 föreslog de s.k. departementalkommittéerade att veterinärärendena skulle hanteras av ett särskilt veterinärkontor inom jordbruksdepartementet, härav blev dock heller intet. Istället beslutade 1914 års riksdag att veterinärärendena skulle hanteras av en särskild avdelning inom medicinalstyrelsen – veterinärbyrån. Fem år senare föreslog dock medicinalstyrelsen Kungl. Maj:t att veterinärärendena skulle föras över till en särskild veterinärstyrelse. Ett förslag som sedermera tillstyrktes av dåvarande veterinärläkareföreningen i yrkanden till Kungl. Maj:t 1921 och 1925. Ärendet överlämnades av Kungl. Maj:t till 1926 års besparingskommitté. De sakkunniga fann dock inte att det förelåg tillräckliga skäl för en självständig veterinärstyrelse utan återuppväckte istället de äldre förslagen om en överföring av ansvaret till lantbruksstyrelsen. Detta senare förslag avstyrktes dock av såväl av medicinalstyrelsen som av lantbruksstyrelsen vilka fruktade konfliktsituationer mellan styrelsen och lantbrukarna vid epizootibekämpande under lantbruksstyrelsens ledning. Propositionen till 1928 års riksdag blev därför att veterinärärendena tillsvidare borde kvarstå i medicinalstyrelsen och detta blev också riksdagens beslut (9). Det enda undantaget var tuberkulosärendena vilka mellan åren 1897 och 1933 hanterades av lantbruksstyrelsen¹⁷.

Även om medicinalstyrelsen fick tillbaka tuberkulosärendena 1934 var frågan långt ifrån avgjord. 1942 tillkallade chefen för socialdepartementet sakkunniga för en utredning rörande organisationen av den centrala förvaltningen av medicinal- och veterinärärenden. Utredningen presenterade i sitt betänkande från 1946 två förslag rörande

¹⁷ Se kapitel 4.2.

veterinäradministrationen. Det förslag som utredningens majoritet förordade innebar att veterinärfrågorna skulle ges en mer självständig ställning inom medicinalstyrelsens organisation. Det andra förslaget innebar att en fristående veterinärmyndighet skulle inrättas under jordbruksdepartementet. Remisshandlingen gav vid handen att åsikterna i frågan i vanlig ordning var djupt divergerande, inte minst veterinärkåren uppvisade en ”studie av oenighet” (9) I prop. till 1947 års riksdag framlades dock ett förslag som i princip byggde på det andra alternativet. Riksdagen tillstyrkte detta och den nya veterinärstyrelsen blev verklighet från och med den 1 juli 1947.

Erfarenheter från 1938–1940 års mul- och klövsjukepizooti

Även om förarbetet till den nya epizootilagen hade tagit närmare tio år dröjde det ändå inte länge innan det var dags för en ny utredning. Och återigen var det erfarenheterna från mul- och klövsjukan, närmare bestämt 1938–1940 års epizooti, som låg till grund för arbetet. Utredarna tillsattes av Kungl. Maj:t och kom att kallas för 1939 års epizootisakkunniga. Det var en diger lista som de skulle ta sig an. Förutom frågan om obligatorisk försäkring¹⁸, skulle utredarna bland annat se över:

- Ledningsförhållandena – även om länsstyrelsens bemyndiganden nu var kraftigt beskurna – talades det fortfarande om en ”dualism” i ledningen som ”icke är lycklig”. I den proposition (1941/84) som sedermera kom att läggas talar departementschefen till och med om ”allvarliga brister” som kom att vålla ”osäkerhet” om vilken myndighet som svarade för vad och att det saknades en enhetlig ledning.
- Möjligheterna att förenkla och förbilliga reglerna för bevakning av spärrade gårdar och desinfektion. I det senare fallet även vem som skulle betala kostnaden.
- Utfärdade transportrestriktioner samt det sätt på vilket djur transporterades till slakterierna.
- Ersättning till fältverksamma veterinärer samt frågan om det för kliniskt verksamma veterinärer var möjligt att kombinera gårdspraktik med fältverksamhet under epizootiarbetet.

¹⁸ Se kapitel 7.2.

- Upprättande av en anstalt där forskning rörande mul- och klöv-sjuka kunde bedrivs, samt möjligheten att trygga framställningen av ”serum” i Sverige.

Figur 2.2 1939 års epizootisakkunniga

Ordf Beskov, sekr Odén, landshövding Fallenius, medicinalrådet Höjer. Bland experterna syns Sigbert Jerlov nr två från vänster och prof Magnusson nr tre från höger.

Utredarna redovisade den 30 september 1940 sina förslag i ett betänkande till ändrade bestämmelser angående bekämpande av smittsamma husdjursjukdomar (SOU 1940:26). Frågan om ersättning till veterinärer, samt vem som skulle bära ansvaret för smittreningskostnader, behandlades i två separata yttranden. Yttrandet angående smittrening, som sedermera medförde att smittreningskostnaderna togs bort från försäkringen, redovisas i kapitel 7.2. Till utredningen bilades också ett förslag på ändringar i ett antal författningar, bland annat då epizootilagen (1935:105) och epizootikungörelsen (1935:106) samt därtill ett 126 sidor långt förslag till tillämpningsföreskrifter vid kontroll- och bekämpning av mul- och klövsjuka.

Av huvudbetänkandet framgick bland annat att:

- När det gällde ledningen av bekämpningsinsatserna föreslogs att länsstyrelserna framgent skulle ställa sig till efterrättelse de föreskrifter och anvisningar som utfärdades av medicinalstyrelsen. Medicinalstyrelsen föreslogs också ta över ansvaret för utbetalning av ersättningar.
- Det även framgent borde vara ”nedslaktningsförfarandet” (*stamping out*) som skulle vara den gängse bekämpningsmetoden. Samtidigt

konstateras dock att erfarenheterna från vaccineringsförsöken var så goda att medicinalstyrelsen borde få rätt att föreskriva om obligatorisk vaccinering av djur, såväl i förebyggande syfte som i bekämpningssyfte.

- Vidare framlades en stor mängd med detaljer om bekämpningsförfarandet vid utbrott av mul- och klövsjuka. Bland dessa kan exempelvis nämnas att tiderna för personrestriktioner vid smittade gårdar föreslogs skäras ned. För gårdar där nedslaktning tillämpades från 20 dagar efter avslutad smittrening till samma dag som smittreningen avslutades. Skyddsområdena föreslogs kunna bli något mindre i omfattning.

Förslagen till ändringar i lag och kungörelse antogs efter det att såväl regering som jordbruksutskottet ställt sig bakom utredningen. Vad avser de mer tekniska detaljerna inskränkte sig utskottet (JoU 18/1941) till att försiktigtvis ”understryka vikten av att strängare ingrepp i den allmänna samfärdseln icke företagas än som oundgängligen krävas för sjukdomens bekämpande”.

Folkförsörjningen

Den svenska jordbrukspolitiken hade länge som ett av sina syften att Sverige skulle vara självförsörjande vad gäller livsmedel, ett självförsörjningsmål som kom att gälla fram till och med EU-medlemsskapet. Planeringen var inriktad på krigsfall, då exempelvis lantbrukare och lantbruksmaskiner inte skulle kallas in till Krigsmakten (senare Försvarmakten) utan bli kvar vid sin försörjningsviktiga verksamhet; detta gällde för övrigt hela livsmedelskedjan och inte bara primärproduktionen. Vidare beredskapslagrades vissa importvaror som gödselmedel m.m. I takt med att krigshotet minskade ökade den s.k. anpassningsperioden, den tid under vilken de beredskapshöjande åtgärderna skulle vidtagas. När försörjningsmålet slutligen avskaffades var den tio år. Även om de epizootiska sjukdomarna som mul- och klövsjuka och svinpest tidvis sågs som ett hot mot folkförsörjningen kom självförsörjningsmålet aldrig att få någon större betydelse för djursmittskyddet.

Tuberkulos och brucellos och AD ...

Efter det att erfarenheterna från 1938–1940 års mul- och klövsjukes-epizooti tagits till vara i 1935 års epizootilagstiftning (1941:341) var lagstiftningen i sin principiella uppbyggnad i stort sett orörd fram till och med slutet av 1960-talet. De sjukdomar för vilka lagen skulle äga tillämplighet var dock en ständig aktuell fråga. År 1961 var det exempelvis uppenbart att kontroll- och bekämpningsprogrammen för nötkreaturs-tuberkulos och smittsam kastning hos klövbärande djur inte bara hade varit framgångsrika utan även att de två sjukdomarna i praktiken var utrotade från landet. Dessutom hade en allvarlig sjukdom hos svin – Aujezkys sjukdom – börjat dyka upp i Skåne.

”För att epizootilagens bestämmelser skall kunna tillämpas på en sjukdom fordras,

- att denna icke har för stor utbredning,
- att effektiva bekämpningsmetoder finns mot sjukdomen, samt
- att smittvägarna i den mån de är kända kan stängas effektivt.

Varefter nya sjukdomar uppträder i landet eller läget beträffande tidigare befintliga sjukdomar påtagligt förändras prövar veterinärstyrelsen, huruvida det är möjligt och lämpligt att på dem tillämpa epizootilagen. Enligt lagens 1 § 3 mom. kan Konungen på framställning av veterinärstyrelsen eller länsstyrelse besluta att i lagen givna stadganden helt eller delvis skall lända till efterrättelse med avseende på sjukdom, som icke är upptagen i förteckningen. Så var t.ex. fallet år 1961, då två tidigare mycket utbredda sjukdomar, tuberkulos och smittsam kastning, ansågs ha genom företagna bekämpningsåtgärder begränsats så att det kunde anses ändamålsenligt att ställa dem under lagen. Det senaste tillfället då Kungl. Maj:t på framställning av veterinärstyrelsen beslutade om tillämpning i viss utsträckning, bl.a. rörande nedslaktning och ersättning till djurägaren, av epizootilagen på sjukdom, som tidigare icke fanns i landet, var år 1965. Då uppträdde i Kristianstads län en virussjukdom, den s.k. Aujezkys sjukdom, som ansågs böra föranleda nedslaktning av hela besättningen. Då misstankarna på sjukdomen började ta form erhöll veterinärstyrelsen under hand från Jordbruksdepartementet besked om att epizootilagen kunde tillämpas och medgavs nedslakta besättningen

vid tidpunkt styrelsen fann lämplig. När diagnosen ansågs säkerställd avgav styrelsen skriftlig framställning i ämnet och Kungl. Maj:ts formella beslut fattades två dagar senare.”

Jordbruksutskottet sammanfattar i ett betänkande (JoU 1966:22) det författningsmässiga läge vad avser epizootilagens sjukdomar.

En ny sjukdomsförteckning

Den flexibilitet i tillämpningsområdet som exempelvis Jordbruksutskottets betänkande gav uttryck för medförde dock en alltmer svåröverskådlig lagstiftning. År 1969 fanns det 12 sjukdomar uppräknade i epizootilagen (1935:105), men lagstiftningen ägde dessutom giltighet för ytterligare tio sjukdomar upptagna i olika kungörelser från Kungl. Maj:t samt för två sjukdomar för vilka veterinärstyrelsen i Kungl. brev hade givits särskilt bemyndigande att tillämpa lagstiftningen. Se tabell 2.4.

Tabell 2.4 Förändringar i epizootilagstiftningens tillämpningsområde 1935–1970

- kungörelsen (1939:881) angående tillämpningen av epizootilagen å sjukdomen infektiös laryngotracheit hos höns m.m.
- kungörelsen (1944:249) angående tillämpningen av epizootilagen å en valpsjukelikhande sjukdom
- kungörelsen (1945:15) angående tillämpningen av epizootilagen å sjukdomen svinlamhet
- kungörelsen (1947:197) angående tillämpningen av epizootilagen å beskillarsjuka (dourine) hos djur tillhörande hästsläktet
- kungörelsen (1947:227) angående tillämpningen av epizootilagen å en hönspestliknande sjukdom m.m.
- kungörelsen (1952:800) angående tillämpningen av epizootilagen å sjukdomen paratuberkulos (Johne's sjukdom)
- kungörelsen den 10 februari 1956 (1956:27) angående tillämpning av epizootilagen å sjukdomen smittsam kastning hos svin (svinbrucellos)
- i brev den 7 juni 1956 givet bemyndigande för veterinärstyrelsen rörande sjukdomen koppor hos get
- kungörelsen (1959:143) angående tillämpningen av epizootilagen å sjukdomen virusabort hos häst (influenza equorum)

- kungörelsen (1961:308) om bekämpande av nötkreaturstuberkulos hos klövbärande husdjur och häst samt av brucellos hos klövbärande husdjur
- i brev den 19 mars 1965 givet bemyndigande för veterinärstyrelsen rörande sjukdomen Aujeszky's sjukdom hos svin
- kungörelsen (1967:597) om tillämpning av epizootilagen på sjukdomen vibriofetusinfektion hos nötkreatur

I det läget begärde veterinärstyrelsen – och fick även i oktober 1969 – Kungl. Maj:ts uppdrag att se över lagstiftningen vad avser vilka sjukdomar den skulle vara tillämplig för. I sitt utrednings svar i januari 1970 anförde veterinärstyrelsen att framför allt de senaste årtiondenas ökade internationella handel med djur och djurprodukter hade medfört att risken för introduktion av nya sjukdomar hade blivit större. Den ökade risken skulle mötas med en mer flexibel lagstiftning, där frågan om lagstiftningen tillämpningsområde i sin helhet skulle göras avhängigt Kungl. Maj:ts beslut (och alltså inte längre riksdagens). Veterinärstyrelsen föreslog därför en ändring av 1 § epizootilagen så att berörda sjukdomar kom att anges i tillämpningskungörelsen, den s.k. epizootikungörelsen. En sådan lagändring skulle också innebära att epizootibestämmelserna närmare anslöts till bestämmelserna i smittskyddslagen (1968:231). Nytt i veterinärstyrelsens förslag var också att djurbegreppet (återigen) föreslogs vidgas från husdjur till djur.

Veterinärstyrelsen föreslog även att fyra sjukdomar skulle utgå ur lagstiftningen, nämligen fransbrand hos idisslande djur, valpsjukesliknande sjukdom, koppor hos get samt virusabort hos häst. Sjukdomen smittsam kastning hos häst föreslogs föras över till förordningen (1961:309) om bekämpande av salmonellainfektion hos djur. Därutöver föreslog veterinärstyrelsen att sex nya sjukdomar skulle tillföras lagstiftningen (dvs. införas i den nya epizootikungörelsen). Dessa var afrikansk hästpest, scrapie, bluetongue, afrikansk svinpest, infektiös pankreasnekros samt hämorrhagisk septikemi hos odlad laxfisk. Motiveringarna till dessa ändringar i sjukdomsförteckningarna var ganska sparsamma. I det förra fallet (strukna sjukdomar) hänvisades till visad erfarenhet och i det senare fallet (tillförda sjukdomar) företrädesvis till en strävan att uppnå samklang med internationell lagstiftning. Riksdagen beslutade (1970:398) i enlighet med veterinärstyrelsens förslag.

Tabell 2.5 Antal fall (besättningar) med påvisad epizootisk sjukdom 1950–1959*

	Mul- och klöv- sjuk a	Tuber- kulos hos nöt och svin	Brucello s hos nöt **	Mjält - brand	Fras- brand	Para- tuber- kulos	Brucell os hos svin	New- castl e- sjuka	Skabb hos häst
195 0	0	-	3 959	17	0	0	0	1	0
195 1	103	-	ca 2 300	21	1	0	0	1	0
195 2	459	-	u.s.	26	3	1	0	0	0
195 3	1	-	u.s.	26	2	3	0	0	0
195 4	1	-	31	14	2	4	0	0	0
195 5	0	-	14	5	0	12	0	0	0
195 6	0	-	6	56	3	0	73	1	0
195 7	0	-	3	54	1	0	3	0	1
195 8	0	-	0	5	1	0	0	0	0
195 9	0	-	0	3	1	0	0	0	0

* gråa fält markerar årtal då sjukdomen inte var upptagen i epizootilagstiftningen, alternativt där den bara tillämpades regionalt (tuberkulos och brucellos hos nötkreatur).

** anger kvarvarande antal smittade besättningar vid årets början (vilket inte är lika med antalet ny smittade).

u.s. uppgift saknas.

Tabell 2.6 Antal fall (besättningar) med påvisad epizootisk sjukdom 1960–1969*

	Mul- och klöv- sjuka	Tuber- kulos hos nöt och svin	Brucell os hos nöt **	Mjält - brand	Fras- brand	Para- tuber- kulos	AD hos svin	IPN hos odlad laxfisk
196 0	3	13	0	3	1	0	0	0
196 1	0	5	0	2	0	0	0	0
196	0	4	0	6	0	1	0	0

2								
1963	0	5	C	2	C	0	C	C
1964	0	2	C	1	C	0	C	C
1965	0	1	C	4	C	0	1	C
1966	1	1	C	2	C	0	1	C
1967	0	0	C	3	C	0	1	C
1968	0	1	C	1	1	0	1	C
1969	0	0	C	1	2	0	3	1

* gråa fält markerar årtal då sjukdomen inte var upptagen i epizootilagstiftningen, alternativt där den bara tillämpades regionalt (tuberkulos och brucellos hos nötkreatur).

** anger kvarvarande antal smittade besättningar vid årets början (vilket inte är lika med antalet ny smittade).

u.s. uppgift saknas.

Länsveterinärorganisationen

Under tiden som veterinärstyrelsen existerade (1947–1971) var länsveterinären veterinärstyrelsens regionala resursperson. Länsveterinären var då en från länsstyrelsen fristående expert, dock med en skyldighet att biträda länsstyrelsen i frågor som rörde exempelvis epizootibekämpande. Efter 1972 inplacerades länsveterinärtjänsten inom länsstyrelsen. Samtidigt hade dock *länsveterinärorganisationen* tillsynsuppgifter inom lantbruksstyrelsens ansvarsområde, de senare alltså utanför länsstyrelsens organisation.

Efter förslag från djurhälsoutredningen (SOU 1981:57) fördes 1983 länsveterinärorganisationens arbetsuppgifter över till lantbruksnämnderna (vilka fram till och med 1991 var lantbruksstyrelsens regionala organ). Länsveterinären placerades då som chef för lantbruksnämndens veterinära enhet. I samband med att Statens jordbruksnämnd och Lantbruksstyrelsen slogs samman 1991 till Jordbruksverket inordnades lantbruksnämnderna i länsstyrelsens organisation. Från detta datum blev alltså länsveterinären en renodlad länsstyrelsetjänsteman. Samtidigt omorganiserades länsstyrelserna och jämställdes i

förvaltningshänseende med de centrala administrativa myndigheterna. De senare förlorade i och med detta direktivrätten över exempelvis länsveterinären.

1980 års epizootilag

Knappa 50 år efter 1935 års epizootilag var det dags för en ny epizootilag. Nu var det inte något initiativ från de folkvalda eller någon parlamentarisk utredning som låg bakom, utan ett förslag i ärendet hade lämnats av lantbruksstyrelsen 1978. Bakgrunden till detta initiativ var att styrelsen sedan flera år hade arbetat med en översyn av föreskrifterna om mul- och klövsjuka. Det arbetet hade i sin tur medfört att man såg sig föranlåten att även föreslå ändringar i epizootilag och epizootikungörelse. I en skrivelse till jordbruksdepartementet poängterade dock lantbruksstyrelsen att översynen inte innebar ”att huvuddragen av gällande epizootilag och kungörelse ändras”.

Figur 2.3 Epizootilagsdiskussioner i sjuttitotalmiljö

Veterinärrådet Bengt Nordblom, statsepizootolog Göran Hugosson och juristen Lars Gråberg diskuterar utformningen av lantbruksstyrelsens epizootilagsförslag. Bilden tagen 1979 av dåvarande avdelningschefen vid lantbruksstyrelsen Bengt Henricsson. Huvudbonadernas funktion i sammanhanget är inte helt klarlagd.

Lantbruksstyrelsens förslag remitterades av jordbruksdepartementet. Remissinstanserna var i stort nöjda med förslaget, eller hade i vart fall inga invändningar. Den mest långtgående kritiken kom från kammarrätten i Jönköping som bl.a. menade att förslaget inte var tillräckligt underbyggt för att läggas till grund för en lagstiftning och att erfarenheterna från den nuvarande lagens tillämpning inte hade redovisats. Men som statsrådet sedan framförde i propositionen (1979/80:61), förslaget innebar endast i begränsad utsträckning ändringar i sak i förhållande till den gamla lagstiftningen. När det gäller den nog så viktiga frågan om lagstiftningens tillämpningsområde medförde den nya lagstiftningen ingen större förändring, och kanske heller ingen större vägledning.

Lagstiftningens 1 § kom att få lydelsen: denna lag gäller sådana allmänfarliga djursjukdomar som kan spridas genom smitta bland djur eller från djur till människa (epizootiska sjukdomar). Vad som avsågs med allmänfarligt definierades inte på annat sätt i motiveringarna än att sjukdomarna var ”allmänfarliga i den meningen att de kan få stor utbredning om de inte bekämpas i tid”. I begreppet ansågs också ligga att det ingår ett visst överraskningsmoment. För övrigt skulle

tillämpningsområdet definieras i verkställighetsföreskrifter. I sjukdomsförteckningen (den kommande epizootiförordningen) föreslogs införandet av *lumpy skin disease* samt *swine vesicular disease*, därmed var samtliga dåvarande sjukdomar upptagna på internationella byråns för bekämpande av smittsamma husdjurssjukdomar (OIE) s.k. A-lista upptagna i förordningen. När det gäller de begrepp som lagstiftningen använde för att definiera vissa åtgärder föreslog lantbruksstyrelsen att beteckningarna spärrförklaring och smittförklaring skulle införas i lagstiftningen som beteckning för en fastighet med misstänkt respektive konstaterad smitta. Begreppen isolering och misstänktförklaring skulle då utgå. Andra begrepp som föreslogs utmönstras var exempelvis överveterinär som beteckning på lokalt eller regionalt ansvarig veterinär, och tjänsteveterinär som beteckning på fältverksam veterinär. Istället förordades beteckningarna länsveterinär respektive distriktsveterinär.

Den stora förändringen i och med 1980 års epizootilag var dock att nu påtog sig staten det fulla kostnadsansvaret för de föreskrifter och beslut som staten fattade vid epizootibekämpning. Denna förändring är dock närmare beskriven i kapitel 7.3. Den nya epizootilagen (1980:369) trädde i kraft den 1 juli 1980.

Statens veterinärmedicinska anstalt, statsepizootolog m.m.

Statens veterinärbakteriologiska anstalt grundades 1911 efter förslag från medicinalstyrelsen. Av anstaltens första instruktion framgick bl.a. att uppgifterna skulle vara att bedriva vetenskaplig forskning samt utföra bakteriologiska undersökningar som kunde ”sätta den veterinära administrationen i tillfälle att verksamt bekämpa smittsamma husdjurssjukdomar” (20). En omorganisation genomfördes 1943 varvid myndighetens namn ändrades till Statens veterinärmedicinska anstalt (SVA). Under 1940- och 50-talen hade SVA genom konsulentavdelningen en nyckelroll vid uppbyggnaden av den organiserade hälsokontrollverksamheten¹⁹. Efter förslag från veterinärväsendeutredningen (67) ändrades namnet på konsulenterna till statsveterinärer och särskilda tjänster för husdjurspecialister infördes.

Under 1960-talet förstärktes den epizootologiska kompetensen på SVA i och med att en statsepizootologtjänst inrättades. Dess förste innehavare blev professor Ingemar Månsson som tillträdde befattningen 1966. Verksamheten har successivt utökats och den epizootologiska funktionen inryms idag (2009) inom enheten för sjuk-

¹⁹ Se kapitel 6:1.

domskontroll och smittskydd. Enheten har 13 årsarbetskrafter²⁰ och leds av statsepizootologen. Då statsepizootologtjänsten inrättades hade SVA enligt sin instruktion ett ansvar att ”ge företräde åt undersökning och preparatberedning som påkallas av veterinärstyrelsen (sedan lantbruksstyrelsen) samt att ”vid befarad eller utbruten epizooti eller annan sjukdom, för vars bekämpande åtgärder äro föreskrivna i lag eller annan författning, skall anstalten fullgöra vad veterinärstyrelsen begär, även om andra uppgifter därigenom skulle åsidosättas”. Med tid togs det andra stycket bort och instruktionen ändrades 1994 till dagens lydelse att ”Myndigheten ska i första hand utföra de undersökningar och utredningar som Statens jordbruksverk begär. Dessa ska planeras och genomföras efter samråd med Jordbruksverket.” Den epizootologiska funktionen har allt sedan dess tillkomst verkat som den administrativa myndighetens expertorgan i smittskyddsfrågor. Det har varit ett mycket nära och fruktbart samarbete mellan de båda myndigheterna och då det i detta material anges att den administrativa myndigheten beslutat om något är det i princip alltid baserat på rådgivning från SVA.

SVA:s tjänster åt den administrativa myndigheten sågs länge som en naturlig del av myndighetens verksamhet. Behovet av att ge stöd ökade dock successivt och som ett resultat av den utredning som skedde 1980–1982 om SVA:s verksamhet fick myndigheten även en förändrad anslagskonstruktion. SVA kunde nu ta betalt för sina uppdrag även sådana som utfördes åt den administrativa myndigheten samtidigt minskades statsanslaget. Jordbruksverket är i dag den enskilt största köparen av diagnostiska tjänster vid SVA (SOU 2009:8).

²⁰ Inkluderar även Zoonoscentrum (se kapitel 4.4).

Figur 2.4 Statsepizootologer i arbete

Professorerna Anders Engvall (t.v.) statsepizootolog 1993–2003 samt Martin Wierup statsepizootolog 1983–1992 i någon form av epizootologiskt arbete under 1983.

2.5 Gränskontroll i ett gränslöst Europa?

Införseltillstånd

Det kan nu vara aktuellt att återknyta kontakten med regelverket runt handel med djur och djurprodukter över nationsgränsen. Under 1900-talets första decennier utkom en stor mängd alltmer detaljerade bestämmelser om införsel av olika former av djur och djurprodukter. Efter ett omfattande utredningsarbete inom veterinärstyrelsen tillkom 1958 en veterinär införsel- och utförselkungörelse. Genom den nya införselkungörelsen kunde inte mindre än 27 äldre kungliga kungörelser upphävas, bland dessa den dittills gällande övergripande införselkungörelsen från 1898. Ansvarig myndighet gavs nu bemyndigande att kräva att en viss kategori av djur eller djurprodukter bara fick föras in i landet om det fanns ett införseltillstånd. Krävdes ett sådant införseltillstånd (vilket var normalfallet) skulle myndigheten göra en *individuell* prövning av om tillstånd kunde beviljas och i förekommande fall meddela de villkor som befanns erforderliga. I förarbetena till kungörelsen hade veterinärstyrelsen poängterat att

någon annan modell inte var möjlig. Orsaken angavs vara den stora mängden villkorskombinationer samt det ständigt föränderliga smittskyddsläget. Prövningen fick göras utifrån något av kungörelsens tre syften, varav ett var att hindra spridning av smittsamma djursjukdomar.

Karantänsverksamheten fortsatte dock att vålla ekonomisk och organisatorisk huvudbry. Vid den här tiden fanns det såväl statligt, kommunalt som privat drivna karantäner. Taxan för karantänisering fastställdes av lantbruksstyrelsen. De allmänna karantänerna gick med förlust och kommunfullmäktige i Göteborg, Malmö och Helsingborg hade skrivit till regeringen med en anhållan om att staten skulle ta över huvudmannaskapet. Lantbruksstyrelsen var ovillig att begära full kostnadstäckning av importörerna då man bedömde att detta skulle öka risken för smuggling. I juni 1976 beslutade jordbruksdepartementet att tillkalla en särskild utredare med uppgift att utreda karantänsverksamheten. Utredaren lämnade i rapporten Karantänsverksamheten för djur (Ds Jo 1977:14) ett antal förslag där det organisatoriskt föreslogs att staten bör ta över ansvaret för de kommunala karantänerna. Utredningen fick dock små effekter på verksamheten. Karantänen i Malmö lades ned. Karantänen i Helsingborg begärde, utan resultat, statligt bidrag och lades därefter ned. Istället tillkom ytterligare några privata karantäner varvid tanken på en fastställd enhetstaxa övergavs (personligt meddelande Bengt Nordblom).

Utredaren tittade dock inte bara på frågan om karantänsväsendets organisation utan även på ett annat område som länge varit föremål för diskussion. Frågan var nämligen huruvida lantbruksstyrelsen i sin prövning av om ett införseltillstånd skulle beviljas eller inte även kunde lägga in frågan om hur angelägen införseln var! Jordbruksministern kom sedermera att i statsverkspropositionen 1980 ta upp detta ärende för avdömning på följande sätt: ”Införsel från ett land med en mindre gynnsam situation än vår egen i fråga om smittsamma sjukdomar innebär alltid ett risktagande. Sådan införsel bör alltså tolereras endast om det finns särskilda skäl. Jag delar karantänsutredningens uppfattning att villkoren för införsel av djur bör skärpas Ändringen tar fasta på att begränsa sådan införsel som inte framstår som angelägen från allmän eller enskild synpunkt”. Resultatet blev att 5 § i 1958 års införselkungörelse ändrades (1980:367) till att lyda ”avser införseln levande djur får tillstånd lämnas endast om det är angeläget ur avelssynpunkt eller annars från allmän eller enskild synpunkt”.

Detta innebar en form av ”höjdpunkt” avseende hur styrd införseln av djur och djurprodukter skulle bli i Sverige. Det kom inte att dröja längre än till mitten av nästkommande decennium innan situationen hade ändrats – radikalt.

Några lugna decennier

Efter översynerna i slutet av 1970-talet fick såväl epizootilagstiftningen som regelverket runt införsel av djur vara orörda i dryga tiotalet år. Jämfört med de föregående decennierna var för övrigt hela perioden 1960–1985 en ur epizootisynpunkt relativt odramatisk period (tabell 2.7). De stora bekämpningsprogrammen för brucellos och tuberkulos var avslutade, och mul- och klövsjukan visade sig bara med några ströfall under 1960-talet. Den parlamentariska uppmärksamheten runt epizootilagstiftningen sjönk också under denna period, varvid lagstiftningen istället kom att bli ett mer renodlat ansvar för den administrativa myndigheten.

Tabell 2.7 Antal fall (besättningar) med påvisad epizootisk sjukdom 1970–1985*

	Tuberkulos hos nöt och svin	Mjältbrand	Smittsam sterilitet	CCPP hos get**	VHS hos odlad laxfisk
1970	2	1	0	0	0
1971	2	1	0	0	0
1972	1	1	0	0	1
1973	1	0	0	0	0
1974	0	1	0	0	0
1975	0	0	0	0	0
1976	0	0	1	0	0
1977	2	0	0	0	0
1978	1	0	0	0	0
1979	0	0	0	0	0
1980	0	1	0	0	0
1981	0	0	0	0	0
1982	0	0	0	0	0
1983	0	0	0	1	0
1984	0	0	0	0	0
1985	0	0	0	0	0

* gråa fält markerar årtal då sjukdomen inte var upptagen i epizootilagstiftningen.

** enligt yttrande från SVA till lantbruksstyrelsen (1984-07-25) hade den isolerade stammen av *Mycoplasma mycoides ss mycoides* "troligen inte lika stor smittsamhet" som den klassiska formen av CCPP.

Medlemskapsförhandlingar, tilläggsgarantierna

Under 1992 började förberedelserna för att se över den svenska veterinära lagstiftningen i förhållande till EU-lagstiftningen, detta inför de förhandlingar som småningom skulle resultera i EES-avtalet och sedermera EU-medlemskapet. I juni 1993 var det svenska argumentationsunderlaget klart. EU:s epizootilagstiftning vållade inga större problem. Visserligen tillämpades här ett nytt synsätt för kontrollåtgärder. Strikta regler i ett begränsat område; skydds- och övervakningsområden med en minimiradie om tre respektive tio kilometer från smittad fastighet. Men utanför dessa områden kunde det i princip vara fri handel. Var situationen allvarlig kunde EU-kommissionen besluta om att en del av ett land stängdes av från handel (regionalisering), eller – i yttersta undantagsfall – att hela landet stängdes av. Dessa principer var fjärran från det gamla

nationella synsättet där ett smittat land automatiskt diskvalificerades från handel med djur- eller djurprodukter som kunde medföra smitta. Det fanns visserligen en nödbroms ”*the safe guard clause*” som oroliga medlemsstater kunde dra i, men den kunde Kommissionen snabbt lösa upp om den inte ansågs berättigad.

Det för svenska förhållanden stora problemet var dock inte de sjukdomar för vilka EU hade ett regelverk utan alla de sjukdomar för vilka ett sådant regelverk saknades! Var inte sjukdomen ”reglerad” i de direktiv som styrde handel med djur och djurprodukter²¹ fick den heller inte bli föremål för statlig kontroll vid handel mellan medlemsstater. Exempel på oreglerade sjukdomar var salmonella hos lantbrukets djur, Aujeszky sjukdom hos svin och paratuberkulos hos nötkreatur. Den enda utvägen var då att söka om s.k. tilläggsgarantier för dessa sjukdomar. Den svenska argumentationen fokuserades därför helt på det som kallades för position 33 och 34, vilket i det förra fallet innebar en begäran om att få hela det svenska salmonellakontrollprogrammet godkänt och i det senare fallet innebar en ansökan om 28 stycken s.k. tilläggsgarantier. Kommissionen hade så långt varit ytterst restriktiv vid bedömningen av tidigare ansökningar om tilläggsgarantier från övriga medlemsstater. Ansökan hade föregåtts av ett omfattande arbete under SVA:s ledning med att fram underlag för de olika ansökningarna.

Nya kontrollprogram ... visar på nya sjukdomar

Kommissionen kunde fatta beslut om tilläggsgarantier på två grunder, antingen baserat på att medlemslandet hade ett effektivt kontrollprogram för sjukdomen eller att landet på ett övertygande sätt kunde visa att det var fritt från sjukdomen. Detta innebar att Jordbruksverket i samråd med Jordbruksdepartementet och berörda näringsorganisationer hade att besluta om en tydlig ambitionsökning för vissa sjukdomar, försåvitt att en adekvat ansökan enligt EU:s regelverk skulle kunna presenteras. Resultatet blev två helt nya obligatoriska övervaknings- och provtagningsprogram: Fiskhälsokontrollen och Hönshälsokontrollen. Därutöver intensifierades smittspårningen avseende paratuberkulos hos nötkreatur samt igångsattes ett provtagningsprogram för sjukdomen IBR/IPV hos nötkreatur. Resultatet lät heller inte vänta på sig såtillvida att de fall av epizootiska sjukdomar som uppdagades under

²¹ Regelverket rör inte vegetabiliskt foder som Jordbruksverket betraktar som ett icke harmoniserat område. Här har alltså salmonellakontrollen av införda varor fortsatt som tidigare.

åren 1994–1996 i princip samtliga var ett resultat av dessa nya kontrollprogram (tabell 2.8).

Tabell 2.8 Antal fall (besättningar) med påvisad epizootisk sjukdom 1986–1995

	IBR/IP V	Para- tuber- kulos	Scrapie	New- castle - sjuka	IPN hos odla d fisk	Tuber- kulos hos hjort	Tuber- kulos övrig a djurs lag
1986	1	0	1	0	5	0	0
1987	0	0	0	0	0	0	0
1988	0	0	0	0	0	0	1
1989	1	0	0	0	0	0	1
1990	0	0	0	0	4	0	0
1991	0	0	0	0	1	1	0
1992	0	0	0	0	1	5	0
1993	0	1	0	0	4	2	1
1994	12	7	0	0	2	3	0
1995	7	7	0	1	3	1	0

Samtidigt kunde Sverige relativt snart hävda sjukdomsfrihet för exempelvis nötkreaturssjukdomen IBR/IPV. Den förstärkta smittspårningen avseende paratuberkulos kompletterades 1998 med ett kontrollprogram i näringens regi med ambitionen att skapa en paratuberkulosfri avel med köttresdjur. Staten tillsköt med start budgetåret 1992/93 10 miljoner kronor per år för att hjälpa till att finansiera de nya kontrollprogrammen.

EES-avtalet, provtagningslagen

I samband med införlivandet av EU:s epizootilagstiftning (92/119/EEG, 93/53/EEG m.fl.) samt planeringen inför de nya kontrollprogrammen begärde och fick Jordbruksverket epizootiförordningen kompletterad med ett antal sjukdomar. Detta var dels sjukdomar som fanns upptagna i EU:s bekämpningsdirektiv, men här återfanns också några av de sjukdomar för vilka Sverige sökte tilläggsgarantier (IBR/IPV hos nötkreatur samt fisksjukdomarna IHN och SVC).

För att hantera de nya obligatoriska hälsoövervakningsprogrammen med sina krav på regelbundna provtagningar tillkom på förslag av Jordbruksverket en helt ny lagstiftning, ”lag (1992:1683) om provtagning på djur, m.m.” Tidpunkten för en ny lagstiftning var lämplig eftersom ett motsvarande önskemål hade inkommit från Livsmedelsverket som behövde författningsstöd för de undersökningar om illegal läkemedelsanvändning m.m. i djurbesättningar som EU krävde. Den s.k. provtagningslagen kom sedermera successivt att utvidgas för att även hantera EU:s krav på exempelvis kadaverhantering, hygienkontroll i mjölkbesättningar m.m. Intressant är den komplettering som kom att införas 1995, detta för att Jordbruksverket skulle kunna föreskriva om obligatorisk hälsokontroll. De stora kontrollprogrammen för AD²² och EBL²³ höll då på att gå i mål och Jordbruksverket ville ha en möjlighet att föreskriva om tvångsåtgärder för att få de ”sista” djurägarna att ansluta sina besättningar till kontrollen. Jordbruksverket hade tidigare hemställt om en sådan förändring men ändringen dröjde vilket exempelvis försvårade planeringen av slutfasen i det nu snabbt framåtskridande AD-programmet. Slutligen dök dock förslaget upp i propositionen 1994/95:175 (lag om EU:s förordning om ekologiskt framställda produkter, m.m.). Argumentationen i propositionstexten var helt uppbyggd på frågan om tilläggsgarantier. Det konstaterades att provtagningslagens tillämpningsområde var begränsat till kartläggning och kontroll av sjukdomar. Vidare att det fanns bestämmelser om bekämpning av epizootiska sjukdomar och av salmonella i särskilda lagar. Men att det däremot i Sverige saknades tvingande bestämmelser om bekämpning av andra smittsamma djursjukdomar och ”utan sådana bestämmelser kan Sverige inte beviljas de tilläggsgarantier som Sverige ansökt om”. Regeringen föreslog därför att det i provtagningslagen skulle införas en ny paragraf som bemyndigade regeringen eller den myndighet regeringen bestämde att meddela föreskrifter eller i det enskilda fallet besluta om

²² Se kapitel 4.7.

²³ Se kapitel 4.6.

avlivning av djur, isolering av djur eller andra begränsningar i hanteringen av djur.

Behovet av förändringar i själva epizootilagen hamnade i den all-omfattande propositionen 1993/94:203 daterad den 24 mars 1994 ”om ändringar i avtalet om Europeiska ekonomiska samarbetsområdet m.m.” Tidsschemat var pressat och behovet av lagändringar stort. EES-avtalets veterinära lagstiftning skulle börja gälla den 1 juli 1994 och det var ett nittiototal veterinära rättsakter som dessförinnan skulle införlivas. Möjligen som ett ytterligare påskynda processen konstateras för epizootilagens vidkommande att det inte finns något behov av lagrådsremiss, eller som propositionstexten lyder: ”Med hänsyn till vad som nu anförts får förslaget till ändringar i epizootilagen anses vara av sådan beskaffenhet att Lagrådets hörande skulle sakna betydelse.” De ändringar som regeringen föreslog hade arbetats fram i samarbete med Jordbruksverket.

Inför medlemskapet gjordes även under SVA:s ledning en översyn av den svenska epizootiberedskapen.

Regionalisering och ”Competent authority”

Den utan jämförelse största förändringen gällde 5 § epizootilagen där länsstyrelsen tidigare hade ”i den utsträckning som behövs för att motverka smittspridning” kunnat besluta om restriktioner för områden *som gränsade till* smittförklarade fastigheter. Detta bemyndigande var kanske möjligt att använda vid beslut om skydds- och övervakningsområden men det var helt otillräckligt i det fall att hela vattenområden eller landsdelar behövde stängas av för handel. Sådana beslut kunde bli en följd av EU:s lagstiftning (regionalisering). Den föreslagna nya paragraftexten blev också betydligt mer omfattande och innebar att den myndighet som regeringen bestämde kunde besluta om ”förbud mot transporter av djur eller varor till eller från eller inom områden där smitta förekommer eller om andra begränsningar i hanteringen av djur inom sådana områden”.

I och med införlivandet av EU:s rättsakter såg Jordbruksverket det också som angeläget att den raka beslutskedjan över bekämpningens alla led tydliggjordes. EU utgår också i sin lagstiftning från att det är en (1) myndighet (*the competent authority*) som tar erforderliga beslut. I detta fall ansågs länsstyrelsernas bemyndiganden utgöra ett problem då Jordbruksverket inte hade någon möjlighet att föreskriva eller besluta om vilka åtgärder länsstyrelserna skulle vidtaga. Därför

kom också den förändrade 5 § att innebära att det i första hand var Jordbruksverket som skulle besluta om smittförklaring, samt de ytterligare restriktioner som kunde vara aktuella. Länsstyrelsen blev därmed av med en av sina sista direkt i lagstiftningen inskrivna beslutsbefogenheter. Bestämmelsen kompletterades dock med en möjlighet för Jordbruksverket att i sin tur besluta att vissa bemyndiganden (exempelvis beslutet om smittförklaringen) skulle åvila länsstyrelsen. Vid sidan av förändringarna vad avser områdesrestriktioner och organisation utökades även verkställighetsparagrafen (7 §). I tillägg till tidigare bemyndiganden fick Jordbruksverket nu även möjlighet att besluta om oskadliggörande av djur som sprider smitta (exempelvis vektorer), journalföring samt metoder för provtagning och analys.

Sammantaget innebar de lagändringar inom djurhälsoområdet som nu på mycket kort tid infördes att Jordbruksverkets bemyndiganden ökade avsevärt – inom landet. Samtidigt försvann möjligheten till gränskontroll som nu till stor del kom att hängas upp på frågan om tilläggsgarantier.

Kontroll mot tredje land

EU:s regelverk innebär i princip att gränskontrollen mot medlemsländer skulle upphöra, däremot skulle den vara väl uppbyggd mot tredje land. Detta innebar att s.k. gränskontrollstationer skulle byggas upp, dels vid flygplatser och större hamnar men även mot Norge! Frågan om ansvaret för dessa stationer och kostnaderna för en anpassning till EU:s krav blev långdragna och uppvisade likheter med tidigare diskussioner runt karantänsansvaret. I och med budgetåret 1996/97 sköt staten först till ett engångsbelopp på två miljoner kronor för de mest akuta ombyggnadsåtgärderna. Sverige ansökte samtidigt i maj 1996 hos EU-kommissionen om bidrag för uppbyggande av de svenska stationerna (enligt regelverket i rådets beslut 90/424/EEG om utgifter inom veterinärområdet). Ansökan byggde på de åtgärder som berörda kommuner då hade planerat och kostnadsberäknat. I kommissionens beslut 97/31/EG beviljades Sverige enligt den praxis som var gängse 50 procent av kostnaderna (dock högst 1 450 000 ecu) för att anpassa gränskontrollstationerna i Stockholm, Arlanda, Karlskrona, Ystad, Helsingborg, Göteborg, Landvetter och Wallhamn till EU:s regler för tredjelandskontroll. Mot bakgrund av detta beslut beviljade regeringen i vårpropositionen 1997 (1996/97:150) att ett motsvarande reservationsanslag om 13 000 tkr skulle tas upp på statsbudgeten.

Svenska bönders smittskyddskontroll

Tredjelandskontrollen låg nu alltså i (över-)statliga händer, men vad skulle då ske med kontrollen mellan medlemsländer? För att försöka kompensera statens minskade befogenheter bildade Svenska Djurhälsovården, Svensk Mjolk samt fjäderfänäringens organisationer i samband med EES-avtalet Svenska Djurbönders Smittskyddskontroll (SDS) respektive Föreningen för smittskyddskontroll av fjäderfä, frivilliga sammanslutningar avsedda att komplettera Jordbruksverkets regelverk och ta vid där staten inte längre kunde ställa de införselkrav som ansågs erforderliga för att bibehålla det svenska djurhälsoläget. SDS finansieras gemensamt av Svenska Djurhälsovården och Svensk Mjolk. Verksamheten omfattar livdjur, kläckägg, sperma och embryon för djurslagen nötkreatur, svin, får, get, hjort och fjäderfä. Införselkraven varierar beroende på sjukdomssituationen i exportlandet. Organisationerna menar att de i princip har varit framgångsrika i att upprätthålla det hygieniska gränsskyddet (personligt meddelande Andrea Holmström). Verksamheten har dock ännu inte ställts på något avgörande prov då flera av de mer kostnadskrävande undersökningarna (exempelvis den för paratuberkulos) fortfarande ligger inom ramen för den olösta frågan om tilläggsгарantier (och därmed alltjämt den del som Jordbruksverket administrerar). SDS verkar även aktivt för att minska de smittskyddsmässiga riskerna i samband med införsel genom att importera sperma och embryon i stället för livdjur.

Som komplement till SDS införs även handelsregler i branschföretagens egenkontrollprogram. Detta har fått störst genomslag i de föreningsägda sammanslutningarna. Redan 1994 lade exempelvis mejeriföretagen in kravet att anslutna företag inte fick köpa in levande djur från utlandet samt var tvungna att vid handel med sperma och embryon följa SDS regler.

Tabell 2.9 Några exempel på antalet djur och spermadoser som kanaliserats via SDS²⁴

Importslag	1996	1998	2000	2008
Nötkreatur	63	19	7	8
Nötsperma	132 978	181 820	186 013	332 786
Svin	0	24	0	94
Svinsperma	16 848	4 777	3 344	1 774

²⁴ Data från Svenska Djurbönders Smittskyddskontroll verksamhetsberättelse 2008.

1999 års epizootilag

I juni 1996 – då EU:s regelverk hade varit gällande i Sverige i två år – fick Jordbruksverket i uppdrag att se över epizootilagstiftningen. Det fanns flera skäl till detta, men de föregående årens alltmer ökande kostnader för statsverket (tabell 2.10), torde ha varit en påtaglig drivfaktor till uppdraget.

Tabell 2.10 Utbetalad ersättning för epizootiska sjukdomar 1991–1996 (tkr)

1991/92	1992/93	1993/94	1994/95	1995/96*
10 594	6 269	18 248	29 824	78 065

* budgetåret var 18 månader.

Av utredningsdirektiven framgick att arbetet skulle innefatta en utvärdering av hur epizootilagstiftningen i alla dess delar fungerar och en redovisning av de regler som gäller i övriga EU-länder, särskilt vad gäller frågan om ersättning vid sjukdomsutbrott. I uppdraget ingick även att utreda vilka djursjukdomar som bör omfattas av epizootilagen, vilka regler om bekämpning vid eventuella sjukdomsutbrott det finns ett behov av samt olika ersättningsfrågor. Zoonoserna var nu mycket uppmärksammade och arbetet skulle utföras i samråd med Socialstyrelsen och Smittskyddsinstitutet.

Jordbruksverket redovisade sitt uppdrag hösten 1997 (SJV Rapport 1997:11). I rapporten ägnar myndigheten ganska mycket utrymme åt frågan om lagstiftningens tillämpningsområde. En fråga som i tidigare utredningar hade varit mer översiktligt behandlad. Jordbruksverket föreslog att fem kriterier skulle vara uppfyllda för att en sjukdom skulle omfattas av den nya lagstiftningen:

- Sjukdomen skall vara allmänfarlig i den meningen att den kan medföra stora ekonomiska förluster för samhället eller utgöra ett allvarligt hot från folkhälsosynpunkt.
- Sjukdomen kan spridas genom smitta bland djur eller från djur till människa.
- Sjukdomen finns normalt inte i landet eller den har tidigare utrotats genom ett kontroll- eller bekämpningsprogram.
- Ett utbrott av sjukdomen skall innehålla ett visst överraskningsmoment.

- Samhällets åtgärder med anledning av sjukdomsutbrottet skall syfta till att befria landet från sjukdomen.

Den största skillnaden gentemot den tidigare definitionen är att begreppet allmänfarlig här kopplats till sjukdomens skadeverkningar, och inte till dess förmåga till smittspridning. Denna förändring gjorde det lättare att motivera varför sjukdomar med mycket begränsade möjligheter till smittspridning (t.ex. BSE) ändå förtjänade sin plats i epizootilagstiftningen. Under 1997 hade Jordbruksverket använt sin föreskriftsrätt för att med stöd av 2 § epizootiförordningen (1980:371) föreskriva att BSE var en epizootisk sjukdom. I sin rapport menade Jordbruksverket att de föreslagna kriterierna egentligen endast utgjorde en kodifiering av tidigare praxis.

Epizootilagen och tilläggsgarantierna

I tillägg till detta gjordes en kvantitativ studie över olika sjukdomars ”regleringsbehov”. I denna studie försökte SVA på Jordbruksverkets uppdrag definiera vilka egenskaper en sjukdom skulle ha för att det skulle vara relevant för staten att föreskriva om tvingande åtgärder. Egenskaperna viktades och gavs sedan ett sammanlagt värde. De båda myndigheterna menade att man fick en god överensstämmelse mellan de föreslagna kriterierna och det framräknade regleringsbehovet för de sjukdomar som föreslogs bli en del av den nya lagstiftningen. Ett observandum är att djurskyddsaspekterna (lidande för drabbade djur) inte innefattades i studien. Vad avser tillämpningsområdet beslutade riksdagen i enlighet med Jordbruksverkets förslag. På regeringens förslag överfördes dock bemyndigandet att avgöra vilka sjukdomar som lagstiftningen skulle omfatta till Jordbruksverket. I propositionen gav regeringen dock indirekt sitt stöd till att lagstiftningen skulle kompletteras med exempelvis nötkreaturssjukdomen BSE samt svinsjukdomarna AD och PRRS. När det gällde de sjukdomar för vilka Sverige hade sökt tilläggsgarantier konstaterade regeringen endast att det är ”av stor vikt att sjukdomarna omfattas av epizootilagens kraftfulla och effektiva bekämpningsmöjligheter och krav på djurägare och veterinär att omedelbart anmäla misstanke om sjukdomsfall och vidta nödvändiga åtgärder för att förhindra spridning”.

Den stora förändringen med 1999 års lagstiftning var dock att statens ansvar för ersättning nu blev föremål för en ordentlig genomgång. Från denna översyn kom också ett tydligt trendbrott

så tillvida att resultatet, för första gången i lagstiftningens månghundraåriga historia, innebar ett minskat statligt ansvar istället för som tidigare ett successivt ökat. Jordbruksverket hade föreslagit olika ersättningsnivåer beroende på sjukdom och huruvida djurägaren hade anslutit sin besättning till ett frivilligt kontrollprogram eller inte. Det senare förslaget inspirerat av konceptet för frivillig salmonellakontroll. Regeringen fastnade för en förenklad modell där fortsatt full kostnadstäckning lämnades för alla beslut förutom produktionsbortfallet. Av övriga ändringar kan nämnas att bestämmelser om den enskildes ansvar för att förebygga smittspridning vid misstanke om djursjukdom skrevs in i lagstiftningen.

Behandlingen av propositionen i jordbruksutskottet resulterade bland annat i en reservation från några borgerliga ledamöter, inkluderande den nuvarande (2009) jordbruksministern. Reservanterna menade bland annat att de föreslagna minskningarna i ersättningen var för stora och att djurägare som hade sina besättningar anslutna till ett program för förebyggande djurhälsovård skulle få full kostnadstäckning vid epizooti²⁵. Den nya epizootilagen (1999:657) kom dock att beslutas av riksdagen i befintligt skick med ikraftträdande den 1 oktober 1999.

Tabell 2.11 Antal fall (besättningar) med påvisad epizootisk sjukdom 1996–2000*

	BSE	Para-tuberkulos	Newcastle-sjuka	ART hos fjäderfä	IPN hos odlad fisk	VHS hos odlad fisk	Tuberkulos hos hjort
1996	0	25	0	0	3	0	0
1997	0	2	1	0	0	0	1
1998	0	7	0	8	0	0	0
1999	0	2	0	0	2	1	0
2000	0	1	0	0	0	0	0

*gråa fält markerar årtal då sjukdomen inte var upptagen i epizootilagstiftningen.

²⁵ Se kapitel 7.3.

Amsterdamfördraget m.m. (skall vara rubriknivå 4)

I juli 1997 undertecknades ett nytt fördrag inom EU – Amsterdamfördraget (med ikraftträdande 1999). Veterinär lagstiftning med direkt syfte att skydda folkhälsan skulle nu antas via det s.k. medbeslutandeförfarandet, vilket innebar att Europaparlamentet och Europeiska Rådet båda skulle godkänna ny lagstiftning, som två likvärdiga aktörer. Ungefär samtidigt genomfördes ett par andra förändringar som medförde att EU nu blev allt viktigare aktör inom djursmittskyddet. Exempelvis antog EU 1997 sin nya policy för livsmedelssäkerhet vilken bl.a. resulterade i upprättandet av Kontoret för livsmedels- och veterinärfrågor (FVO) i Dublin. Genom FVO fick Kommissionen ett fristående organ som med ett tydligt mandat följde upp medlemsstaternas följsamhet gentemot gemenskapslagstiftningen. En annan förändring var att medlemsstaterna via den Ständiga veterinärkommittén (SVC) – från 2003 Ständiga kommittén för livsmedelskedjan och djurhälsa (SCFCAH) – fick ett tydligare ansvar för att vid sjukdomsutbrott m.m. och inför de andra medlemsstaterna redogöra för vilka åtgärder som vidtagits i förhållande till den gemensamma lagstiftningen.

Kapitel 3 Farsoterna ...

I detta kapitel tas följande sjukdomar upp:

- boskapspest,
- mul- och klövsjuka
- klassisk svinpest

3.1 Inledning

Nedan följer en lite mer fördjupad beskrivning över några av de största epizootiutbrotten i vårt land. I den mån det inte har framgått av det förra kapitlet om epizootilagstiftningens historia beskrivs även hur utbrotten kunde hanteras med hjälp av denna lagstiftning.

3.2 Boskapspesten, tidigt ute

Boskapspest är en akut och mycket smittsam virussjukdom hos klövbärande djur med hög dödlighet (upp emot 100 % i populationer som inte är immuna). Sjukdomen, som inte drabbar människor, sprids framförallt genom direktkontakt mellan djur, men även via kontaminerat vatten eller till del via luften. Symptomen inkluderar kraftigt påverkat allmäntillstånd med feber, nos- och ögonflöde, samt sårskador i mun och näsa. De flesta djur dör 6-12 dagar efter det att de insjuknat. Efter feberfasen drabbas djuren av en våldsam mörkfärgad blodblandad diarré som leder till att djuret kollapsar och dör till följd av uttorkning.

Uppgifterna om boskapspestens utbredning i Sverige under 1700-talet är ganska skiftande. Blomqvist (2006) sammanställer data från bland annat Linnés skånska resa (1749) samt Weibull (1923), där den senare anger att sjukdomen för första gången härjade i Skåne 1721–1724. Detta styrks av den förordning som utkom 1722²⁶ och som i preambeln meddelar att ”uti Skåne pååtskilliga orter begynner sig at inrita en skadelig boskaps sjukdom och ovanlig Fänads Pest”. Det finns inga officiella data om hur många djur som drabbades av 1721-24:års epizooti men Weibull menar att pesten hemsökte de flesta orter i Skåne. Följande rapporter från landshövdingen i Malmöhus län, den första daterad februari 1722 visar dock på en mycket besvärlig

²⁶ Se kapitel 2.1.

situation (68.): ”Oxpesten har frätit nog omkring sig, så att otroligen många kreatur därigenom borttryckte äro. Samma sjukdom går dagligen omkring på de orter han förr icke varit, så att de byar finnas, varest 3 à 400 kreatur bortdöde äro, och stå herrgårdarna alldeles av boskap utdödde”, samt senare i juli samma år rapporteras att sjukdomen ”sig mer och mer utvidgar, kunnandes inga medel eller vad flit man brukar hindra dess fortgång. Boskapen dör så snart nu på marken och gräset som den uti vintern dödde i husen”. Sjukdomen återkom sedan vid 1740-talets mitt, då enligt Weibulls beräkningar 88 817 kreatur stupade i de båda Skånelänen. Detta innebar att i de värst drabbade delarna av sydvästra Skåne dog mer än 80% av nötkreaturen. Ett nytt utbrott följde 1749, och fram till och med 1750 års slut hade ytterligare 90 748 kreatur dött. Därmed var boskapsstocken i Skåne reducerad till mindre än hälften. Ytterligare utbrott av boskapspest följde sedan 1756, 1762, 1764, 1767–1772. Under de sistnämnda åren stupade enligt Weibulls detaljerade uppgifter²⁷ 41 296 kreatur i Malmöhus län, vilket innebar ytterligare nästan en halvering av kreaturstammen.

De första sjukdomsfallen under våren 1767, i det som småningom skulle bli det sista och längsta i serien av utbrott under 1700-talet, bekämpades hårt. Nu tillgreps för första gången en total utslaktning av nötkreaturen på de drabbade gårdarna. När smittan ändå spred sig beslutade landshövdingen i Malmöhus län att helt slakta ut djuren i två byar (Södra och Norra Håslöv), förutom nötkreaturen även får, svin, hundar och katter! Ersättning för de nedslaktade djuren (nötkreatur, får och svin) lämnades av statsverket. Byarna spärrades av och bönderna förbjöds att inskaffa nya kreatur under en tid av drygt tre månader. Åtgärderna var till att börja med lyckosamma och sjukdomsspridningen begränsades. Från den danska sidan flöt emellertid döda kreatur i land på åtskilliga platser, kadaver vilka utgjorde en smittväg till den på ”kustfäladsmarkerna” betande boskapen. Nya smitthärdar dök också upp på flera orter i sydvästra Skåne. Inför dessa nya utbrott avstod man enligt Weibull från nedslaktning. Istället beslöt landshövdingen om militär bevakning av alla smittade byar. För en smittad by åtgick, fortfarande enligt Weibull, 1 major, 1 ryttmästare, 4 subalterner, 7 underofficerare, 2 trumpetare och 300 ryttare, varav 60 beridna. Antalet smittade byar fortsatte dock sakteligen att öka och i oktober var 22 byar i sydvästra

²⁷ Weibull baserar sina beräkningar på skrivelser och rapporter till och från landshövdingarna i Malmöhus och Kristianstads län.

och Skåne, 26 byar i trakten av Landskrona samt i 17 byar i Onsjö härad (öster Helsingborg) inneslutna under militär bevakning. Men därmed var även de militära resurserna uttömda varför strategin för vakthållning fick ändras. Istället för inneslutning (kordong) inrättades militära kontroller vid byarnas infarter. Detta gjorde dock att antalet sjukdomsfall ökade, från 4 420 rapporterade fall under juli-oktober till över 7 000 sjukdomsfall i november.

Tabell 3.1 Översikt över antalet rapporterade sjukdomsfall (dödsfall) i boskapspest i Skåne under 1700-talet (68.)

	Malmöhus län	Kristianstads län
1721-1724	U.s.	U.s.
1745-1747	63 383	25 434
1749-1752	59 962	37 235
1756		något hundratal
1762-1765	48 809	13 647
1767-1772	42 601	>26 933

U.s uppgift saknas

Någon översiktlig skattning av förlusterna i boskapspest i övriga delar av landet har veterligen inte utförts men Blomqvist menar att antalet döda djur under hela 1700-talet uppgått till flera hundratusen. Därefter har sjukdomen inte återkommit till landet. Boskapspesten spreds till Europa under början av 1700-talet via folkvandringar österifrån. Knappast något europeiskt land blev förskonat (68.). Smittan förekom endemiskt på bl.a. de ryska stäpperna och det då svenska Finland var mycket hårt drabbat av boskapspestens härjningar.

3.3 Mul- och klövsjuka – det stora hotet ...

1800-talet, de första utbrotten

Efter det att boskapspesten efter 1700-talets våldsamma epizootier försvunnit från scenen var det mul- och klövsjuka som gradvis tog över rollen som det stora hotet för det svenska lantbruket. När sjukdomen först uppträdde i landet är vanskligt att avgöra. Överhuvudtaget är uppgifterna om sjukdomsutbrotten i Sverige under 1800-talet delvis motstridiga. De flesta källor anger dock 1841 som tidpunkten för de första svenska fallen (6, 14). Liksom många gånger senare kom sjukdomen då in

från Danmark och fördes via Hven över till Helsingborg och Landskrona. År 1869 kom det första något större utbrottet. Statens veterinärbakteriologiska anstalt redovisar att 384 nötkreatur (varav fem dog), 45 svin (varav 2 dog), 78 får (alla tillfrisknande) drabbades av sjukdomen (57). Andra källor anger att åtta län var drabbade (6, 14). Liksom vid senare utbrott kom sjukdomsfallen framförallt under november-december för att sedan hastigt avta under vårmånaderna. Nästa utbrott 1875 bjuder på en intressant förhistoria. Den här gången kom smittämnet in via en strandad engelsk ångare som förde gödboskap från Malmö till England. För att få full last hade lasten dock kompletterats i Köpenhamn och på detta sätt kom smittade danska djur ombord. Sjukdom utbröt sedan på väg till England. Någon smittrening skedde inte i England och då båten på nästa tur från Malmö strandade vid hallandskusten var olyckan ett faktum. Djuren bärgades och fördes via landsväg mot Göteborg där mul- och klövsjuka utbröt. Sjukdomen uppträdde sedan i landsvägstransportens väg och spred sig till angränsande län. Sammanlagt insjuknade knappt 800 djur och det var Hallands, Älvsborgs och Bohuslän som drabbades. Nedslaktningsförfarandet tillämpades inte.

Efter femton lugna år drabbades Sverige återigen av mul- och klövsjukan 1890. Detta efter att hela Europa hade skakats av omfattande sjukdomsutbrott. Flest fall inträffade vintern 1892–1893 och antalet insjuknade djur uppgick sammanlagt till knappt 3 000 djur. Utbrottet blev därmed det största av 1800-talets kända utbrott. Smittan var vid den här tidpunkten väl spridd i Danmark. Hur den kom in i Sverige är dock inte känt. År 1897–1898 inträffade ett par smärre utbrott i Stockholms (tre besättningar) respektive Kristianstads län (åtta besättningar). Gemensamt för utbrotten är att de tros ha ett samband med en import av två holländska avelstjurar vilka kommit till Sverige med samma transport och enligt smittskyddsutredningen ”buro smittämnet inneslutet i klövarna”. I det ena fallet (Edeby, Stockholm) kom smittan ”lös” genom verkning av klövhornet 1½ månad efter tjurens ankomst till gården. I det andra fallet (Everöd) genom klövhornets naturliga avnötning sex månader efter tjurens ankomst till gården (57). Under 1898 års utbrott tillämpades för första gången nedslaktningsmetoden. Sverige var sedan fritt från mul- och klövsjuka fram till och med 1910.

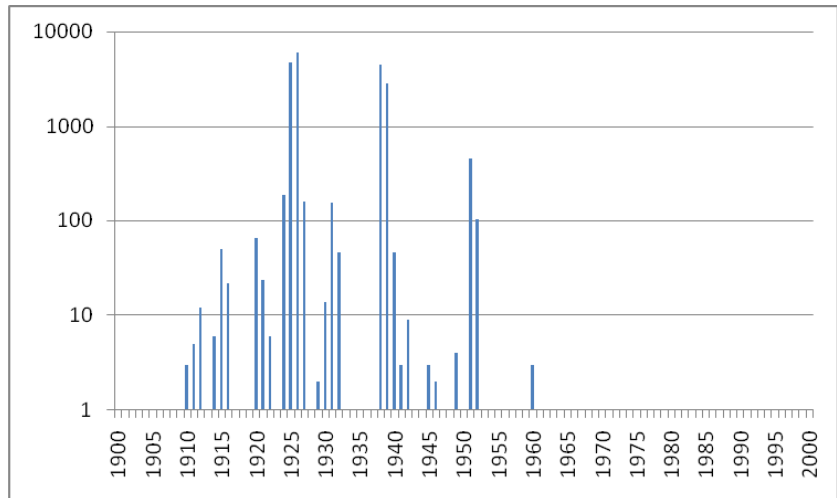
Att mul- och klövsjuka var en infektionssjukdom kunde vetenskapligt verifieras först 1874. Att smittämnet var en osynlig mikrob

som kunde passera bakterietäta filter visades av Löffler och Frosch 1897–1900. Under 1920-talet visades att det fanns åtminstone tre olika varianter av smittämnet (O, A och C). I juni 1938 redovisades Waldman och Köbe de första lyckade vaccinationsresultaten.

1900-talet, de tre stora ...

De första decennierna av nittonhundratalet såg enstaka utbrott av mul- och klövsjuka. De mest omfattande utbrotten ägde rum 1915–1916 samt 1920–1922, ändå bara en stilla föraning om vad som komma skulle. Se figur 3.1 för en översikt över 1900-talets utbrott.

Figur 3.1 Antalet utbrott (besättningar) av mul- och klövsjuka 1900–2000

Observera att y-axeln är logaritmisk!

1924–1927 års epizooti

Efter ett par lugna år kom smittan återigen till Sverige, sannolikt via Danmark och Helsingborg. Det hade börjat som en brusning under våren 1924 med 31 smittade besättningar i Malmöhus län. Sedan ett lugnt halvår, men i november kom nya sjukdomsfall, och därmed början till det som skulle utvecklas till Sveriges största epizooti genom tiderna. Då hade sjukdomen redan rasat länge på kontinenten och i Danmark övergavs samma månad nedslaktningsförfarandet, något som omedelbart resulterade i en kraftig ökning av antalet fall på Själland. I december konstaterades så 85 fall i Malmöhus- och 58 smittade besättningar i Kristianstads län. Samma månad diagnostiserades dock inte mindre än 6 332 nysmittade besättningar i Danmark, varvid 2 022 på Själland. Sammanlagt konstaterades cirka 150 000 besättningar vara smittade av mul- och klövsjuka i Danmark under åren 1924–1927 (vilket var cirka 30 000 fler än vid epizootin 1938–1939).

I Sverige beslutade Kungl. Maj:t den 7 resp. 9 januari 1925 – mot medicinalstyrelsens inrådan – om isolering av två gårdar i Malmöhus län och den 14 januari beslutades genom Kungl. brev att nedslaktningsmetoden inte längre skulle genomföras i Malmöhus län, inte heller i tre häradar i Kristianstads län. Sedermera vidgades isolerings-

området i Kristianstads län allt mer genom beslut den 3 mars, 9 juli och 22 oktober. Den 4 januari 1927 beslutade Kungl. Maj:t att isoleringsområdet även skulle innefatta Hallands län, ett beslut som dock inte kom att tillämpas. För de övriga tio angripna länen tillämpades hela tiden nedslaktningsförfarandet. På samma sätt som i Danmark fick sjukdomen i Sverige en dramatiskt ökad spridning efter det att *stamping out*-förfarandet hade övergivits. Under 1925 inträffade 3 781 fall i Malmöhus och 674 fall i Kristianstads län. Kulmen nåddes i mars 1925 med 1 116 nya sjukdomsutbrott, av dessa inträffade endast 15 fall utanför Skåne. Sjukdomen ebbade så småningom ut under året och i januari 1926 konstaterades endast 8 nya fall. Men under våren blossade sjukdomen upp igen och i maj 1926 kunde 1 077 nya fall räknas in. Sammanlagt angreps under året 5 991 besättningar. Först i juli 1927 blev landet fritt. Enligt Jerlov (1940) blev 30 procent av de smittade besättningarna angripna två gånger. En förklaring till detta är att utbrottet bestod dels av serotyp O (inledningen) följt av serotyp A (1926–1927). Samma mönster sågs för övrigt vid 1938–1940 års epizooti. I de angripna och isolerade besättningarna var förloppet i regel av godartad karaktär. Den sammanlagda kostnaden för staten under 1924–1927 års epizooti blev i dåtidens penningvärde 24 902 060 kronor. Genom att tillvarata kött från nedslaktade besättningar fick staten tillbaka 1 786 286 kronor.

1924–1927 års epizooti kunde endast övervinnas med mycket stora svårigheter och kostnader. Den inre försvarslinjen sträckte sig i princip utefter Skånes gräns. På andra sidan denna linje behövde dock aldrig greppet om sjukdomen släppas och utbredningen blev därför endast lokalt. Jerlov (1940) listar fyra orsaker till den explosiva smittspridningen:

- täta och okontrollerade förbindelser med Själland
- en rad sekundärfall i samband med otillräckligt upphettad mjölk vid ett antal skånska mejerier.
- otillräcklig beredskap vilket medförde långa tider (i flera fall >3 dygn i några fall så mycket som 7 dygn) från diagnos till nedslaktning.
- smittämnets virulens.

Betänkande med förslag till åtgärder för bekämpande av mul- och klövsjukan inom landet (SOU 1925:38)

Mot bakgrund av den då pågående epizootin och de erfarenheter den medförde gav Kungl. Maj:t den 7 januari 1925 uppdraget åt chefen för jordbruksdepartementet att tillkalla sakkunniga att utreda vilka åtgärder, som kunde vara de lämpligaste för bekämpande av mul- och klövsjukan i Sverige. Detta blev också den första riktiga utredningen om mul- och klövsjuka i Sverige.

Det som utredningen skulle se över var företrädesvis möjligheten att få till stånd mer stringenta och enhetliga regler för kontroll och bekämpning av sjukdomen, eller som det uttrycktes i utredningen: ”En påtaglig brist vidlåde de dåvarande bestämmelserna därutinnan, att enligt desamma det i stort sett var lämnat åt länsstyrelserna att bestämma gränserna för de ingrepp från statens sida, som en epizooti borde föranleda. Det ansågs, att de enskilda djurägarna och andra, vilkas personliga frihet och näringsutövning kraftigt beskars genom statens ingripanden, med fog kunde fordra, att deras skyldigheter å ena och statens befogenheter å andra sidan till sina huvudgrunder någorlunda klart fastställdes i allmän författning och ej uteslutande gjordes beroende av uppfattningen hos en lokal myndighet”.

Vinnes därvid bekräftelse på att mul- och klövsjuka är för handen, förklarar Konungens befallningshavande stället smittat av mul- och klövsjuka. Det ankommer därvid på Konungens befallningshavande att påbjuda de mått och steg till sjukdomens hämmande eller till förekommande av dess spridning, som Konungens befallningshavande enligt ifrågavarande författning eller de av medicinalstyrelsen utfärdade råd och anvisningar eller eljest med avseende å förhanden varande förhållanden finner erforderliga, såsom ifråga om avspärning och bevakning av smittat område, sjuka eller för sjukdom misstänkta djurs avskiljande, forslande av levande eller döda djur eller delar därav inom det smittade området eller bortförande därifrån, rengöring av personer eller föremål, som varit i sjuka eller för sjukdom misstänkta djurs närhet.

Utdrag ur förordningen den 9 december 1898 (nr 126) angående vad iakttagas bör till förekommande av smittsamma sjukdomar bland husdjur.

Men utredningen skulle även studera regelverket i andra länder, se över möjligheten att trygga framställningen av s.k. rekonvalescentserum, se över statens ersättning till djurägare, och då framförallt frågan om ersättning för mjölkförlust, därtill ekonomiskt jämföra de två förhärskande bekämpningsmodellerna: nedslaktningsmetoden (*stamping out*) och isoleringsmetoden. Det var även önskvärt att få till stånd ett mer samlat regelverk. Exempelvis fanns det inte något bemyndigande i 1898 års epizootiförordning att vidtaga nedslaktning av hel besättning enligt nedslaktningsmetoden. Stöd för detta fanns endast som ett bemyndigande för medicinalstyrelsen att ”vidtaga alla de åtgärder styrelsen kunna finna nödiga för sjukdomens hämmande” (kungl. brev den 22 december 1892). I praktiken kom också dessa beslut att ibland tas av medicinalstyrelsen och i bland av Kungl. Maj:t (6).

Utredningen redovisade en räknemodell för att ekonomiskt jämföra statens kostnader för nedslaktnings- och isoleringsmetoden. Med 100 000 nötkreatur i Malmöhus län och ett ”*worst case*” scenario på 50 procent smittade besättningar, om isoleringsmetoden kom till användning, räknade utredarna med en maximal kostnad för statsverket på cirka 5,4 miljoner kronor. Slutsatsen blev att ”om det antages att vid tillämpning av nedslaktningsmetoden ett belopp av 5 400 000 kronor använts för ändamålet och att därmed sjukdomen blivit framgångsrikt bekämpad, skulle, med de angivna förutsättningarna, intet hava i nationalekonomiskt avseende vunnits. Skulle epizootin ändock fortsätta, synas dessa miljoner hava bortkastats”. Det bör tilläggas att till grund för beräkningarna låg den då förekommande serotypen O som bara orsakade cirka 1 procent dödlighet. Senare under epizootin kom denna att ersättas med den mer virulenta (sjukdomsframkallande) serotypen A. Utredningen presenterade också ett detaljerat förslag till lagstiftning avseende mul- och klövsjuka. Av olika anledningar kom dessa dock inte att bli verklighet utan blev istället en del av underlaget till 1935 års epizootilagstiftning.

Efter 1924–1927 års epizooti rådde i stort sett lugn fram till december 1929, då första fallet i vad som skulle bli 1929–1933 års epizooti inträffade. Under december konstaterades ett fall i Malmöhus och ett fall i Kristianstads län av samma variant (O) som sågs under epizootin 1924–1925. Båda besättningarna hade varit angripna av mul- och klövsjuka 1926, och vid båda gårdarna hade isoleringsförfarandet tillämpats. Under 1930 konstaterades så sammanlagt 14 utbrott i Malmöhus, Kristianstads och Blekinge län. Utbrottet kulminerade under 1931 med 97 fall i fem drabbade län. Epizootin försvann sedan under 1933

med endast två konstaterade utbrott. Under 1929–1933 års epizooti kom smittan sammanlagt att konstateras i 219 besättningar, av dessa blev 201 besättningar nedslaktade och 18 isolerade. Isoleringen sågs i detta fallet som en fördröjd del i nedslaktningsförfarandet, 13 av de 18 isolerade orsakade inte några sekundärutbrott medan de övriga 5 förefaller ha orsakat sammanlagt 6–7 sekundärfall. Under 1929–1933 års epizooti slaktades 4 815 nötkreatur, 7 297 svin, 189 får, 4 401 höns och 10 andra djur. I ersättning utbetalades 2 094 258 kronor, från vilket enligt tidens praxis kunde dras 474 709 kronor som erhöles för tillvarataget kött.

1938–1940 års epizooti

Nästa stora epizooti kom strax innan andra världskriget. Även denna kunde visa upp ett långt kontinentalt förspel innan den nådde fram till Sveriges gränser. Till Europa kom smittan med en sändning får och svin som skeppades från Algeriet till Paris i april 1937. Spridningen skedde därefter snabbt och förödande. I juli var 2 000 franska besättningar smittade och i november 25 000. Hela landet var då infekterat. I Belgien konstaterades i november 1937 22 000 nya utbrott. I Holland beräknades att 80–90 procent av samtliga nötkreatur angreps. England höll bättre stånd med endast 165 utbrott under 1937 och 190 under 1938, här tillämpades också nedslaktningsmetoden under hela epizootin. Till Danmark kom de första sjukdomsfallen i augusti 1937. Nedslaktningsmetoden kunde dock tillämpas. Den 10 juni slöts ett avtal mellan Sverige och Danmark om ömsesidigt ekonomiskt bistånd vid nedslaktning av infekterade besättningar. Bakgrunden var naturligtvis att svenska myndigheter kallt räknade med att det var billigare att bekämpa smittan på dansk mark än på svensk. I Tyskland spred sig dock smittan snabbt under första halvåret 1938 och bara under maj månad konstaterades 50 000 fall. Södra Danmark blev därmed hårt ansatt. I juli 1938 övergav Danmark nedslaktningsmetoden i Sönderjylland, ett beslut som i oktober utvidgades till att gälla hela landet. Spridningen blev därefter närmast explosiv. Under en sexveckorsperiod i slutet av 1938 påvisades över 1 000 utbrott om dagen. Mer än hälften av landets besättningar infekterades. Om än i minskad skala kom samma korta och våldsamma förlopp att ses i Sverige. Under fyra månader (september–december 1938) smittades 4 432 besättningar. Tretton av då 24 län drabbades, med det nordligaste utbrottet i Södermanland.

De första svenska ströfallen hade annars påvisats redan i maj och i augusti. Den 1 september konstaterades smittan på en större skånsk avelsbesättning (Klågerup). Ett sjukdomsfall som småningom kunde inräkna cirka 60 sekundärfall! Under september räknades 88 nya fall in i Malmöhus län. Nedslaktningsmetoden tillämpades fortfarande, men vissa besättningar med högt avelsvärde var undantagna, Klågerup var en sådan. I slutet av oktober blev situationen allt värre. Samma månad hade Själland blivit genominfekterat och därmed var det endast det smala sundet som utgjorde ett bräckligt skydd mot väster. De flesta sjukdomsfallen var nu lokaliserade i området runt Helsingborg. Den första novemberveckan såg sig mul- och klövsjukekommissionen som ledde bekämpningsarbetet (se nedan) nödsakad att undanta tretton besättningar från nedslaktning, påföljande vecka ytterligare nitton. Formellt övergavs efter beslut från medicinalstyrelsen den 16 november nedslaktningsmetoden som bekämpningsmetod i Malmöhus län. Vid denna tidpunkt hade 432 besättningar angripits, 355 nedslaktats och 76 isolerats.

Tabell 3.1 Länsvis översikt över utbrotten av mul- och klövsjuka i Sverige 1938–1940

Län	Antal angripna besättningar	varav isolerade	Sista fall
Malmöhus län	5 512	5 062	
Kristianstads län	1 475	1 241	
Hallands län	155	2	2 april 1939
Skaraborgs län	51	1	31 januari 1939
Älvsborgs län	23		7 januari 1939
Södermanlands län	1		
Gotlands län	1		

Isoleringsmetoden och nedslaktningsmetoden

Isoleringsmetoden hade av och till tillämpats i Sverige sedan januari 1925. Erfarenheter hade vunnits såväl vad gäller smittspridningsrisken som den allmänna opinionens inställning till bekämpningsarbetet – det senare en nog så viktig fråga när det gällde följsamheten för

regelverket. Medicinalstyrelsens uppställde (cirkulär den 6 och 9 december 1938) fyra kriterier för friförklaring:

- fyra dagar skulle förflyta sedan blåsor första gången iakttagits på det sist insjuknade djuret,
- minst fjorton dagar skulle förflyta sedan sjukdomen först konstaterats på gården,
- att gården desinfekterats.

De två första punkterna skulle intygas av veterinär. Veterinär skulle också intyga att desinfektionsarbetet utförts på föreskrivet sätt. Desinfektionen skulle tillgå så att ”sedan mekanisk rengöring av ladugården jämte sodalut-skurning av inredningen utförts, skall en genomdränkning med 1 procent natronlut ske av foderbord, båsplatser och gångar samt inredning upp till manshöjd”. Efter desinfektionen fick mjölk fritt försäljas. Som ett fjärde krav gällde ett förbud att utföra klövbärande djur från gården tills dess att tio dagar gått sedan desinfektionen. Med moderna mått får reglerna ses som – liberala.

Även om Malmöhus- och delar av Kristianstads län kom att utgöra isoleringsområde och resterande delar av landet nedslaktningsområde var gränsdragningen mer att se som en tydlig intentionsförklaring än som en dogmatisk sanning. I flera besättningar inom nedslaktningsområdet tillgreps ändå isoleringsförfarandet, ofta som en konsekvens av att stora avelsvärden ansågs stå på spel. Men isolering tillgreps även i de fall där värdering och nedslaktning inte bedömdes kunna ske inom det kritiska första dygnet (se även tab. 3.3).

Efter det att nedslaktningsmetoden övergivits sågs en kraftig ökning av antalet smittade besättningar med 2 433 fall i december 1938 och 1 390 fall i januari 1939. Därefter skedde dock en ganska snabb förbättring och vid halvårsskiftet 1939 var utbrottet i princip över. Samma förlopp sågs, om än i mindre skala, i Kristianstads län. Efter det att nedslaktningsmetoden övergavs i Malmöhus län blev det nödvändigt att bilda isoleringsområden även i grannlänet. Efter erfarenheter från 1924–1927 års epizooti lades dessa vid länsgränsen i länets sydöstra och nordvästra delar. I övriga delar av länet fortsatte nedslaktningsmetoden att tillämpas. Ett antal sjukdomsutbrott på Kristianstadsslätten, som låg inom nedslaktningsområdet, frestade på organisationen. Detta var i flertalet fall stora besättningar med högt avelsvärde. Flera avsteg gjordes här från nedslaktningsprinciperna. En kombination av tur och skicklighet gjorde dock att situationen hölls under kontroll. Det poängteras i

utredningsmaterialet att lyhördheten och förståelsen för det statliga regelverket var större i Kristianstads än i Malmöhus län (25)!

Tabell 3.2 Mul- och klövsjuka i Kristianstads län 1938–1940

	Antal nötkreatur	Andel infekterade
Isoleringsområdet	67 965	35 %
Nedslaktningsområdet	101 230	3,4 %
Antal isolerade djur	28 643	
Antal slaktade djur	3 993	

I början av 1940 drabbades återigen ett antal besättningar i Skåne av mul- och klövsjuka. Den kliniska bilden skilde sig dock från tidigare fall och det kunde nu återigen konstateras att det inte längre var serotyp O utan serotyp A som hade dykt upp i Sverige. Den förklaringsmodell som användes var att smittämnet hade muterat hos kroniska smittbärare. De 7 296 besättningar som drabbades 1939–1941 omfattade 157 470 nötkreatur och 167 521 svin.

Vaccination

I Danmark och Tyskland pågick under 1938 ett intensivt arbete med att ta fram ett vaccin mot mul- och klövsjuka. I februari 1939 gavs möjligheter att använda det danska O-vaccinet till praktiska försök även i Sverige. I mars fick de svenska myndigheterna tillgång till ett bivalent vaccin (mot O- och A-typen) och försöken blev då mer omfattande (147 besättningar med 2 944 nötkreatur vaccinerades). Medicinalstyrelsen fann försöksresultaten lovande och en mer storskalig vaccinationskampanj påbörjades i april. De besättningar som valdes ut var tidigare fria besättningar inom de skånska isoleringsområdena. Under tiden 13 april–16 september vaccinerades så 96 301 nötkreatur i 16 425 besättningar. I Östergötland kom vaccinet även att användas för ringvaccination. Vaccinen var avdödade och doserna stora. Från början injicerades 60 cm³ i dröglappen, senare ändrades detta till två doser (med 14 dagars intervall) om 15 cm³. Skyddseffekten uppskattades till 4–5 månader. Resultaten av vaccinationskampanjen ansågs vara goda men svåra att mer i detalj utvärdera då epizootin redan var i kraftigt avtagande då vaccinationerna började. Sammanlagt konstaterades 33 utbrott i vaccinerade besättningar.

Utöver försöken med att göra djuren aktivt immuna mot sjukdomen (vaccination) tillämpades liksom vid tidigare epizootier även passiv immunisering (serumbehandling). Syftet med behandlingen var främst att mildra sjukdomsförloppet och minska risken för följsjukdomar. I Sverige framställdes sådant serum från djur som tillfrisknat från sjukdom. Detta s.k. rekonvalescentserum framställdes med statsanslag i hushållningssällskapets laboratorium i Malmö. Skyddseffekten uppskattades till 8–12 dagar. Till liten del användes även det betydligt dyrare Hochserum, ett tyskt serum framställt från experimentellt infekterade djur.

Administrativ ledning

Administrativt var beredskapen inför 1938–1940 års epizooti relativt god. Uppgifterna om länsstyrelsernas beredskapsplaner är motstridiga, men uppges i de båda Skånelänen ha fungerat väl (25). Vad avser den centrala ledningen tillsattes i februari 1938 en mul- och klövsjukeskommission som under medicinalstyrelsens ”inseende”, dels skulle vara myndighetens förlängda arm i lokala ledningsfrågor vid utbrott och dels fungera som vetenskapligt råd åt myndigheten. Ett liknande förfarande hade använts även vid 1924–1927 års utbrott. Under perioden februari–november 1938 hade kommissionen sjutton sammanträden. I november ersattes kommissionen av att medicinalstyrelsen inrättade en egen lokalavdelning i Malmö. Ett slags föregångare till det som idag kallas för operativ ledningscentral (OLC). Chefen för avdelningen hade bemyndigande att på egen hand fatta beslut i medicinalstyrelsens namn. Till avdelningens hjälp förordnades en rådgivande nämnd. Avdelningen verkade under tiden 14 november 1938–15 juli 1939 och beslutade då i 5 379 protokollförda ärenden.

Något om fältarbetet

Fältveterinärer

Vid epizootins början saknades en planläggning för att kalla in veterinärer och bristen på fältverksamma veterinärer blev emellanåt påtaglig. När den från början tillgängliga poolen av nyutexaminerade veterinärer, veterinärkandidater etc. var tömd såg sig medicinalstyrelsen, med stöd av veterinärinstruktionen, tvungen att kalla in veterinärer från övriga verksamhetsområden. Sammanlagt förordnades 83 stycken s.k. extraveterinärer. För att leda fältarbetet förordnades, under medicinalstyrelsens ledning, en eller flera överveterinärer i varje hotat län. Exempelvis delades Kristianstads respektive Malmöhus in i fyra respektive tre överveterinärdistrikt. Överveterinärernas funktion kom sedermera att övertas av länsveterinären som, under perioden 1947–1971, var veterinärstyrelsens regionala resursperson.

Slakt och avlivning

I flertalet fall skickades djur från besättningar som skulle nedslaktas till ett kontrollslakteri²⁸. Staten fick på detta sätt tillbaka ungefär en fjärdedel av det djurvärde som betalades ut till djurägaren. Transporterna var naturligtvis ett av flera känsliga moment i denna procedur, och i epizootins början skedde dessa med vanliga lastbilar. Efter det att medicinalstyrelsen tillsatt medel (50 kronor per lastbil) fanns mer anpassade (tätade) bilar tillgängliga. Ambitionsnivån var att smittade besättningar skulle slaktas inom 24 timmar efter diagnostik.

²⁸ Slakteri ställd under den centrala myndighetens kontroll (fram till och med 1971 veterinärstyrelsen därefter statens livsmedelsverk).

Tabell 3.3 Antalet timmar mellan det att smitta konstaterats och nedslaktning

		Antal besättningar (% av det totala antalet utslaktade)	
Hela landet	inom 24 tim.	490	(57 %)
	mellan 24-36 timmar	352	(41 %)
	> 2 dygn	14	(1,6 %)
Varav Malmöhus län	inom 24 tim.	206	(50 %)
	mellan 24-36 timmar	201	(49 %)
	> 2 dygn	6	(1,5 %)

Källa: Uppgifterna från Jerlov (1940).

Desinfektion

Desinfektionsarbetet utfördes av tillfälligt anställd personal, detta under ledning av förordnad extraveterinär eller s.k. utbildad desinfektör. I det stora befanns tillgången till saneringspersonal acceptabel under hela epizootin. För att trygga tillgången till utbildade personer anordnades en kurs för desinfektörer. Att desinfektörerna gjorde ett gott arbete styrks av att av 951 utförda desinfektioner, i besättningar där nedslaktningsmetoden tillämpades, sågs endast recidiv med misstanke om kvarvarande stallsmitta i fyra besättningar.

Något om restriktionerna

Personrestriktioner

Smittade gårdar ålades ett generellt ”förbud mot persontrafik utan tillstånd av vederbörande veterinär”. Tillämpades nedslaktningsmetoden gällde detta fram till dess att gården friförklarats, vilket var liktydigt med 20 dagar efter slutlig smittrening. Samma regler gällde formellt även för de isolerade gårdarna, men i praktiken tillämpades många undantag. För de isolerade gårdarna kunde friförklaring meddelas så snart som gården hade smittrenats.

Resandetrafik

Eftersom mul- och klövsjukan med mycket få undantag kom från Danmark, och inte sällan misstänktes eller till och med kunde sättas i direkt samband med persontrafik, var det inte konstigt att de veterinära myndigheterna i orostider letade efter möjligheter att begränsa detta hot. Att reglera införseln av djur och djurprodukter fanns det sedan länge mekanismer för, och tillhörde i det närmaste en rutin. Men hur reglera persontrafiken? Den stora resandemängden innebar en närmast oöverstiglig utmaning, detta då såväl Malmö som Helsingborg kunde räkna in drygt 500 000 resenärer per år från Danmark. I oktober 1938 uppträdde ett antal förmodade primärfall i de nordvästra delarna av Skåne vilka sattes i samband med resandetrafiken. Mul- och klövsjukekommissionen svarade först upp med att distribuera flygblad till samtliga ankommande resenärer. Oaktat flygbladen försvårades situationen ytterligare och någon form av obligatorisk smittrening diskuterades. Att identifiera personer som i utlandet hade haft, eller som i Sverige skulle kunna få, kontakt med lantbrukets djur ansågs inte möjligt – återstod därmed att införa generella åtgärder. Sådana infördes också i form av en obligatorisk ”gränsvätt” den 14 november och kom att tillämpas fram till och med den 6 december 1938. Beslutet var formellt ett länsstyrelsebeslut men togs på anmodan av medicinalstyrelsen. För danmarkstrafiken var detta den första och hitintills enda gången som ett sådant beslut har tagits. Under den aktuella perioden underkastades cirka 40 000 personer ”tvättning och dammsugning”. Överlag ansågs genomförandet ha gått bra, även om förfarandet blev mycket omdiskuterat i lokala media. Huruvida det hade någon effekt på smittspridningen gick dock inte att utröna. Efter den 6 december ansågs kulmen ha passerats i Danmark dessutom hade smittan nu nått en sådan spridning i Skåne att ytterligare tillförsel av smittämne ansågs vara av underordnad betydelse! Vid årsskiftet 1939–1940 utbröt en ganska omfattande mul- och klövsjukeepizooti i Finland. Detta delvis som en följd av de stora djurförflyttningarna som blev en följd av vinterkriget. Under den aktuella tiden krävdes olika former av saneringsåtgärder vid gränsstationerna i norra Sverige bl.a. krävdes under en tid sanering av tågset som transporterade tyska soldater genom Sverige (permittenttrafiken).

Vid senare års beredskapshöjningar har en typ av (betydligt lindrigare) reserestriktioner kommit att tillämpas. Senast vid beredskapshöjningen 1982 (mul- och klövsjuka i Tyskland och Danmark) föreskrevs exempelvis om desinfektion av hjul på fordonstrafik från Danmark.

Det använda desinfektionsmedlets – natronlut – korroderande verkan kom att väcka mycken lokal diskussion.

Skyddsområden

Skyddsområde var ett område runt en smittad gård i vilket råde särskilda restriktioner. Skyddsområdena var därmed en slags föregångare till dagens EU-styrda skydds- och övervakningsområden. Som skyddsområde definierades inledningsvis den kommun i vilken en smittad gård var belägen samt de socknar som helt eller delvis var belägna inom en mils omkrets från den smittade gården (kungörelserna 1938:536 och 1938:710). I allmänhet tillämpades ett ”*stand still*” förfarande inom ett mindre område inom skyddsområdet. Med tiden begränsades skyddsområdena oftast till berörd socken, samt eventuellt grannsocknar. Ifrån skyddsområden medgavs endast djurtransport till slakt, detta efter besiktning och i plomberat fordon.

Nöjesförbud!

Under mul- och klövsjuketider begränsades, med stöd av epizootilagen, offentliga sammankomster i drabbade områden. Vanligen innebar detta förbud mot offentliga danstillställningar, biograf- och teaterföreställningar inom skyddsområdena. Personer bosatta inom dessa fick heller inte åka utanför området för att där bevista städernas biograf- och danssalonger! Regler av den här innebörden gällde i ungefär samma form i Skåne, Blekinge Halland och Småland under perioden december 1938–maj 1939. Den senaste kungörelsen från 1941 kom att gälla även under mul- och klövsjukesutbrottet 1951–1952. I efterdyningarna till det senare utbrottet blev de dock föremål för diskussion (1). Var det exempelvis större risk att gå på biograf än till kyrkans högmässa? Medförde inte avsaknaden av förströelse inom skyddsområdet en risk för att nöjeslystet folk istället sökte sig utanför skyddsområdena, med åtföljande större risk för smittspridning? Sammanfattningsvis av 1952 års mul- och klövsjukeskonferens blev att rekommendera att det s.k. nöjesförbudet skulle upphöra, men att det vid överhängande risk för allvarlig smittspridning skulle kunna återinföras.

Figur 3.2 Äldre skylt från epizootiförrådet i Hallands län

1951–1952 års epizooti

Vårt senaste större mul- och klövsjuka utbrott 1951–1952 har lämnat förvånansvärt få spår efter sig i den veterinäradministrativa litteraturen. Erfarenheterna var dock föremål för en konferens under veterinärstyrelsens ledning i oktober 1952 (1). Vid sidan om en diskussion kring ersättningsreglerna för de som drabbats av inkomstbortfall vid isolerade gårdar²⁹ föranledde utbrottet dock ingen ytterligare utredning, utvärdering eller förändring i gällande lagstiftning. Den smittskyddsmässiga bakgrunden var som så många gånger tidigare att sjukdomen en längre tid hade grasserat på kontinenten. Under 1948 spred sig smittan norrut, och i slutet av året betraktades Tyskland som genominfekterat. Vid den här tiden började även sjukdomsfall uppträda i Danmark. Den 14 januari 1949 blev en gård i Malmöhus län angripen, vilket blev starten dels för en ringvaccination runt den smittade gården och dels en omfattande skyddsvaccination i Skåne och Kristianstads län. Ett par månader senare konstaterades ett fall i Blekinge län, vilken sedermera gav upphov till ett par sekundärfall. Därefter konstaterades inga ytterligare sjukdomsutbrott förrän i september 1951 då sjukdomen återigen gjorde sin entré i Malmöhus län. Detta blev starten för ett omfattande utbrott som nådde sin kulmen i december månad. I april 1952 var utbrottet i princip över. Ett tiotal sporadiska fall uppträdde senare under året och ett fall i januari 1953. Totalt spred sig utbrottet över 14 län och cirka 14 500 nötkreatur,

²⁹ Se kapitel 7.3.

16 500 svin och 400 får nedslaktades. Vaccinationen var omfattande och inbegrep cirka 1 miljon nötkreatur (36). År 1954 inträffade ett isolerat fall i Skaraborgs län vilket eventuellt kunde ha samband med danskt importkött (36). De totala kostnaderna för staten uppskattades till 17,4 miljoner kronor.

Tabell 3.4 Antalet nedslaktade djur under tiden 20 september 1951–31 december 1952

Län	1951			1952			Summa	
	Nöt	Svin	Får	Nöt	Svin	Får	Nöt	Svin
Stockholm	0	0	0	13	0	0	13	0
Östergötland	0	0	0	34	5	0	34	5
Jönköping	60	36	0	143	40	0	203	76
Kronoberg	68	29	0	94	32	12	162	61
Kalmar	293	201	29	125	34	2	418	235
Blekinge	80	24	0	61	12	0	141	36
Kristianstad	2 229	2 393	86	594	808	2	2 823	3 201
Malmöhus	4 407	5 891	59	1 857	2 642	62	6 264	8 533
Halland	1 470	2 032	21	675	1 024	11	2 145	3 056
Göteborgs och Bohuslän	89	46	9	155	129	22	244	175
Älvsborg	690	460	28	946	310	48	1 636	770
Skaraborg	119	0	0	204	302	9	323	302
Värmland	0	0	0	24	1	0	24	1
Örebro	0	0	0	0	0	0	0	0
Summa							14 430	16 451

De senaste fallen, vaccinburen smitta?

År 1960 insjuknade djuren i en besättning i Malmöhus län och i två besättningar i Kristianstads län i mul- och klövsjuka. Smittvägarna kunde aldrig fastställas. *Stamping out* och skyddsvaccination tillämpades. Sverige var därefter fritt från sjukdomen fram till och med den 6 mars 1966 då mul- och klövsjuka konstaterades i en besättning med 23 nötkreatur och 43 svin i Nöbbelöv i Malmöhus län. Smittvägarna kunde inte heller denna gång fastställas, men enligt tidigare känt mönster hade smittan vandrat upp igenom Europa och hade ett par veckor tidigare drabbat Danmark med ett mindre utbrott på Själland. *Stamping out* tillämpades på den skånska besättningen och ringvaccination utfördes på 25 närliggande besättningar. En vecka senare skyddsvaccinerades även 54 avelsbesättningar inom länet.

Vaccinet hade skyndsamt fått "lånas" från Danmark då en utlovad leverans om 10 000 doser från Italien uteblev. Veterinärstyrelsen hade dessförinnan fått stark kritik från såväl massmedia som lantbrukets organisationer över förmenta brister i vaccinerberedskapen. Den aktuella vaccintypen O-Schweiz var skild från det O 2-virus som Sverige tidigare hade erfarenhet av. Virusvarianten ansågs dessutom mycket smittsam. Det danska Seruminstitutet hade dock själva inte fått fram något vaccin mot den aktuella virustypen förrän två veckor tidigare, ett tidsmässigt sammanträffande som medförde en diskussion om huruvida smittan i Danmark och Sverige i själva verket hade orsakats av vaccintillverkningen.

"A non-vaccinating policy", nationell vaccinproduktion?

Under perioden från 1950 fram till och med mitten av 1970-talet vaccinerades årligen de flesta nötkreatur i Europa (dock inte i Sverige). Vaccinationen var kostnadskrävande och delvis riskfylld. Det var inte bara vid utbrottet i Sverige 1966 som smitta från vaccinflamställning misstänktes. Ett flertal bekräftade och misstänka incidenter hände under hela tidsperioden.

Trots att riskerna var stora hade utbrottet 1966 och de brister i vaccinerberedskap som då hade uppdragats väckt frågan om en vaccintillverkning i Sverige. Frågan blev dock föremål för ett långdraget utredande och under 1970- och början av 1980-talet täcktes det förmodade vaccinbehovet av ett avtal med Seruminstitutet. Av olika skäl ville Danmark dock bryta detta avtal vilket resulterade i ett riksdagsbeslut om en svensk vaccintillverkning vid SVA i Stockholm. I och med utredningen om att flytta veterinärutbildningen och forskningen till Uppsala kom dock planerna inte att realiseras.

Inom övriga Europa höll man dessutom på att överge tanken på ett kontinuerligt vaccinskydd mot mul- och klövsjuka. Istället förordades en *non-vaccinating policy* där bekämpningen istället skulle baseras på *stamping out*. Till detta kom att länderna via avtal tecknade sig för rätten att få vaccin för ringvaccination m.m. Sverige kom nu att teckna ett avtal med världsreferenslaboratoriet för mul- och klövsjuka i Pirbright. I och med detta lades också slutligt tankarna om en svensk produktion av mul- och klövsjuka vaccin ned.

Frågan om inhemsk vaccinproduktion kom dock att bli föremål för flera utredningar. En utredningsgrupp inom regeringskansliet förordade exempelvis i en rapport (Ds S 1981:10) att den human- och veterinärmedicinska vaccinproduktionen skulle samordnas och bedrivas i en särskild

myndighet, statens vaccininstitut. En proposition (1982/83:16) lades i ämnet, men förslaget kom aldrig att realiseras.

3.4 Klassisk svinpest

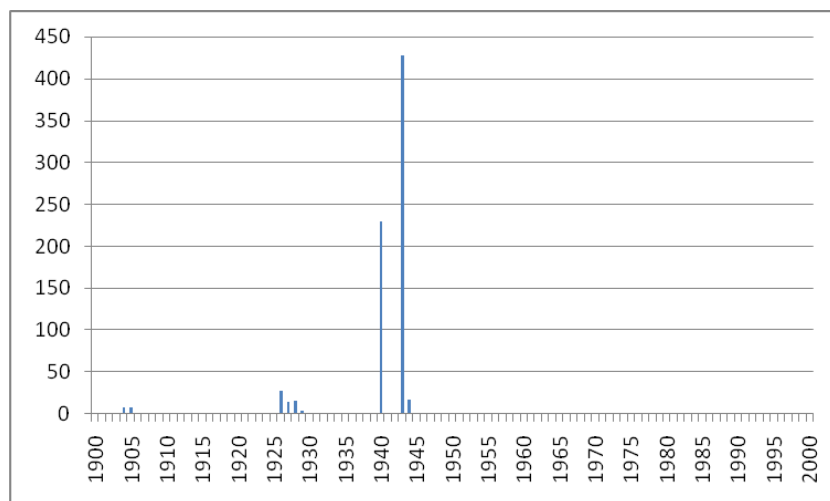
Den första gången klassisk svinpest (kliniskt) diagnosticerades i Sverige var 1887 i Malmöhus län. Därifrån spred den sig senare till ytterligare fyra län. Under de följande tre åren återfanns sjukdomen i åtta, tre respektive ett län. Nedslaktningsmetoden, mot ersättning av statsmedel, var den gängse metoden vid bekämpning. Enligt uppgift var bekämpningsinsatserna överlag lyckosamma (54). Efter några lugna år kom svinpesten dock tillbaka med ströfall mellan åren 1904–1913. Medicinalstyrelsen gav ut tillämpningsföreskrifter 1904, vilka 1906 ersattes av Kungl. Maj:ts nådiga kungörelse nr 94 angående åtgärder mot svinpest, svinsjuka och rödsjuka. Nu ändrades inriktningen och smittade gårdar skulle i stället isoleras. Isoleringen skulle som regel ske i trettio dagar efter det att djurägaren hade slaktat ut sina djur eller, om så inte skedde, trettio dagar efter det att kliniska symptom senast påvisats. Någon statlig ersättning utgick inte för isoleringstiden.

Den stora svårigheten med svinpesten var diagnostiken. Kliniskt var sjukdomen ofta svår att skilja från svinsjuka (akut pasteurellos) och ibland även rödsjuka. Det var först 1885 som vetenskapen hade visat att svinpest var en självständig sjukdom skild från svinsjukan, och 1905 som det fastslogs att smittämnet var ett filtrerbart virus. För diagnos krävdes att friska djur inokulerades med en suspension från ett misstänkt sjukt djur, en suspension som först hade filtrerats genom ett bakterietätt filter.

Några decennier senare kom svinpesten i två stora vågor. En föraning hade givits under åren 1926–1929 då svinpest konstaterades i trettioalet besättningar, företrädesvis i Stockholms stad och län. Drabbade besättningar smittförklarades men det var fortfarande 1906 års kungörelse om isolering som gällde. Serum ställdes till djurägarnas förfogande för att dämpa sjukdomen, men denna åtgärd synes ha varit mindre framgångsrik. Flertalet av besättningarna slaktades därför ned på djurägarens bekostnad. Dessa djurägare följde då medicinalstyrelsens ”underrättelser och råd angående svinpest”, vilka utkom den 25 oktober 1927. Råden förkunnade bl.a. att ”bäst och billigast är att fortast möjligt nedslakta hela besättningen och tillgodogöra sig fläsket av de svin, som ännu icke visat sjukdomstecken”. Utbrotten i Stockholm var dock en

mild bris mot de stora utbrotten i början av 1940-talet – utbrott vilka under de tidiga krigsåren sågs som ett hot mot folkförsörjningen.

Figur 3.3 Antalet utbrott (besättningar) av svinpest 1900–2000

1940 års utbrott

Kring årsskiftet 1939–1940 uppträdde i västra Sverige – framförallt inom Göteborgs- och Bohuslän men även inom Älvsborgs och Hallands län – en mycket smittsam, akut sjukdom med kraftig utbredningstendens och stor dödlighet. På goda grunder misstänktes svinpest, men i likhet med vad som varit fallet vid många tidigare utbrott kunde diagnosen inte fastställas förrän långt senare. Den 23 januari 1940 var den kliniska misstanken uttalad i en av besättningarna, men först den 18 februari hade Statens veterinärbakteriologiska anstalt funnit smittämnet. Den berörda gården smittförklarades påföljande dag.

Hur smittan kom in i landet kunde aldrig fastställas. Norden var vid den här tiden fritt från svinpest, men sjukdomen var annars väl spridd över hela den europeiska kontinenten. Den stora spridningen i Västsverige tros framförallt ha skett genom infekterat slaktavfall från Göteborgs slakthus samt köksavfall från restauranger, matserveringar, sjukhus m.m. I början av året hade 34 besättningar inom Göteborgs och Bohus län, fyra inom Hallands och fem inom Älvsborgs län konstaterats vara smittade av svinpest.

Värst drabbades dock Kalmar län, och här var bakgrunden en helt annan. En stor smågrisförmedlare i länet hade registrerat en ökad

dödlighet i sin besättning med början den 20 april. Förmedlaren satte senare detta i samband med inköp av djur från Västergötland. Den 29 april förklarades stallet vara smittat av svinpest. Under de tre föregående aprilveckorna hade förmedlaren dock sålt 921 grisar till 402 olika besättningar. Sammanlagt kom detta att innebära att 140 svinbesättningar smittförklarades i Kalmar län.

Medicinalstyrelsen fann nu för gott att genast överge 1920-talets principer om isoleringsförfarande. Den 6 mars 1940 meddelade myndigheten i ett cirkulär till landets veterinärer att ”tillsvidare låta nedslakta av svinpest angripna besättningar”. Ytterligare en kungörelse (1940:407) från Kungl. Maj:t gav ”vissa bestämmelser till förhindrande av spridning av sjukdomen svinpest” och innebar dels att utslaktningsförfarandet fastställdes i författning och dels att handeln med svin reglerades såtillvida att den som mottagit grisar från en besättning inte fick avyttra grisar inom en tjugodagarsperiod.

Samtidigt (den 31 maj) utfärdade Kungl. Maj:t en kungörelse (1940:406) som förbjöd användningen av okokt matavfall till svinföda m.m. Detta var den första bestämmelsen av detta slag i landet, och en författning som i allt mer utvecklade former har kommit att leva kvar till våra dagar. Beslutet var till en början tidsbegränsat men permanentades av medicinalstyrelsen i ytterligare en kungörelse i juli 1941. I enlighet med förslag från 1939 års epizootisakkunniga hade bemyndigandet då överförts från länsstyrelserna till medicinalstyrelsen. Men när det gäller kokning av matavfall har – såväl i Sverige som i andra länder – frågor om regelefterlevnad alltid utgjort en utmaning för sjukdomsberedskapen! Brister i detta avseende kom att medföra ytterligare två stora utbrott av allvarlig svinsjukdom i Sverige³⁰.

Epizootin 1940 avtog ganska snart och i mitten av juli månad ansågs faran vara över. Men sedan höstmånaderna varit svinpestfria uppträdde under november månad oförmodat ett fall i Stockholms och tre fall i Uppsala län. Smittutredning visade att smittan troligen kommit via kylt fläskkött från det tidigare hårt svinpestbelastade Kalmar, och sedan via några större restaurangkök spridits vidare med (otillräckligt upphettat) matavfall. Den sista, av dessa eftersläntrande besättningar friförklarades den 13 januari 1941. I efterdyningarna till utbrottet konstaterades bland annat vilken smittfara fläsk från smittade djur kunde utgöra. Genom en branschöverenskommelse mellan veterinärstyrelsen och Sveriges slakteriförbund beslutades att kött från

³⁰ Se även kapitel 5:7.

smittade eller misstänkt smittade besättningar inte längre fick saluföras utan föregående värmebehandling.

1943–1944 års utbrott

Det till dags dato största svenska svinpestutbrottet ägde rum 1943–1944 då 445 besättningar konstaterades vara smittade. Det stora flertalet (428) diagnostiserades under 1943, av dessa påvisades 395 stycken i Malmöhus län. Utbrottet resulterade i en synnerligen ambitiös smittskyddsutredning, signerad laborator Harry Hedström vid medicinalstyrelsen. Delar av rapporten finns återgivna i Kungl. veterinärstyrelsens årsrapport från 1943. Hedström konstaterar att vid tidigare svinpestutbrott hade smitta framförallt kommit via produkter som importerats från områden med stationär svinpest. Exempel på sådana produkter kunde vara saltade svintarmar från Kina och Nordamerika och saltat fläsk från Nord- och Sydamerika. Det var framförallt fläsket som misstänktes då importen från Amerika var mycket stor fram till och med krigsutbrottet. Fläsket kom även att stå i fokus under utbrotten 1943–1944 och föranledde bl.a. Statens livsmedelskommission att begränsa tilldelningen av amerikanskt fläsk till de minst svinrika delarna av landet.

Det första fallet påvisades den 4 maj 1943 i Stockholms stad och kom senare att sättas i samband med importerat argentinskt fläsk. Den 11 maj påvisades sedan sjukdom i ett flertal besättningar i Malmöhus län. Smittskyddsutredningen visade dock på en närmast katastrofal fördröjning i diagnostiken, och att det egentliga primärfallet sannolikt inträffade redan den 25 mars vid Naffentorps gård i Vintrie socken (Malmö). Trots en mycket hög dödlighet vid Naffentorp, besök på plats av länsveterinär samt två obducerade grisar kunde sjukdomsorsaken inte (kliniskt) fastställas förrän laborator Hedström själv besökte besättningen den 11 maj. Initialt hade bl.a. rödsjuka misstänkts vilket föranledde en serumbehandling av stora delar av besättningen. En åtgärd som föreföll att effektivt ha underlättat smittspridningen. Smittan hade sannolikt kommit till Naffentorp via okokt matavfall. Till följd av den höga sjukligheten företogs under tidsperioden 22 mars–3 maj nödslakt av en stor mängd svin. Smittskyddsutredningen kunde sedermera påvisa att sekundärfall uppstått vid samtliga dessa slakttillfällen³¹! En anledning till detta bör ha varit dåtidens (o)sed där slakteriföreningarna bedrev förmedlingsverksamhet med svin som hölls inom slakteriområdet.

Förutom Malmöhus län drabbades stora delar av landet som Kristianstads, Göteborgs och Bohus, Skaraborgs, Södermanlands,

³¹ Se även bilaga 2.

Stockholms, Uppsala, Västmanlands, Kopparbergs och, Gävleborgs län. Samtliga drabbade besättningar under 1943–1944 års svinpest-epizooti slaktades ut. Därutöver beslutades om ett tillfälligt svinhållningsförbud i ett antal ”svinkolonier” i Ystads kommun. De sista fallen inträffade i augusti 1944, denna gång i Norrbottens län. Efter detta har Sverige varit fritt från klassisk svinpest.

”I Bodens distrikt har svinpest förekommit på 4 gårdar. Sjukdomen var länge godartad, varför det visade sig svårt att få en säker diagnos! Den ordinarie distriktsveterinären hade semester, vilket även försvårade arbetet. Ägaren av den först smittade besättningen hade hämtat grismat vid I 19, som föregående år hade ett utbrott av svinpest. Godkänt fläsk från den nedslaktade besättningen användes sedan till utspisning inom Bodens garnison. Vid det senare utbrottet hade visserligen grismaten kokts relativt väl, men grismattunnorna hade ej täckts ordentligt, varför skator hade kommit åt att släpa okokt grismat ut på svinens rastgård, vilket resulterade i årets fall av svinpest. Det är en ganska betänklig lucka i epizootilagen, att arméns grisar ej äro underkastade dess bestämmelser.”

Utdrag ur årsrapporten från länsveterinären i Norrbottens län till Kungl. Veterinärstyrelsen 1944.

Kapitel 4 De stora kontrollprogrammen

I detta kapitel redogörs för följande sjukdomsspecifika kontrollprogram:

- Tuberkulos hos nötkreatur
- Smittsam kastning (brucellos) hos nötkreatur
- Salmonella
- Aujezkys sjukdom (AD) hos svin
- Enzootisk bovin leukos (EBL)

4.1 Inledning

Vid sidan av de akuta utryckningarna mot exempelvis mul- och klövsjuka och svinpest har det genom åren funnits ett antal sjukdomar, mer eller mindre spridda i landet, vilka har bekämpats på annat sätt än med de radikala utslaktningsmetoder som vanligen kommit till användning för epizootisjukdomarna. Huvudsakligen har bekämpningen skett inom ramen för kontrollprogram och med stöd av annan lagstiftning än epizootilagen. I regel har det också varit andra aktörer än staten i frontlinjen. Exempelvis var det under tidigt trettioital två sjukdomar som föreföll utgöra närmast kroniska hälsoproblem för svenskt lantbruk. Dessa var nötkreaturstuberkulos och brucellos, eller smittsam kastning hos nötkreatur. Båda sjukdomarna var väl spridda i landet, de var betydelsefulla zoonoser och en förestående bekämpning sågs av många som en förutsättning för en rationell boskapsskötsel (21). Men det finns även en annan zoonos, salmonella, där en fullständig bekämpning av sjukdomen aldrig har varit på agendan, men där konsumentintresset av säkra livsmedel ändå har ansetts så starkt att smittämnet, med stora ansträngningar, har kontrollerats redan i primärproduktionen.

Utöver zoonoserna finns det ett antal rena produktionssjukdomar som har bekämpats med stor framgång och med stort statligt stöd. Under avsnittet ”De moderna djurhälsoprogrammen” tas två sådana program upp, programmet mot Aujezkys sjukdom (AD) hos svin och enzootisk bovin leukos (EBL) hos nötkreatur.

För att ge lite perspektiv till de olika programmens storlek ges i tabell 4.1 några data om antal djur under den aktuella tidsperioden. Antalet mjölkkor var som störst vid 1930-talets mitt då det uppgick till cirka 1,9 miljoner djur. Det finns i Sverige ingen tillförlitlig statistik över antalet besättningar före 1964. Antalet besättningar med mjölkkor

beräknas dock ha varit relativt konstant under trettio- och fyrtiotalen och under hela perioden överstigit 200 000 stycken besättningar.

Tabell 4.1 Antal djur i Sverige i tusental (58, 59)

År	Hästar	Kor (mjölk- och kött- raskor)	Får (vuxna och lamm)	Getter (vuxna och killingar)	Svin (vuxna och slaktsvin)	Värphöns
1850	382	1 030	1 547	178	555	
1875	459	1 361	1 609	126	415	
1900	533	1 765	1 261	80	806	
1927	620	1 874	708	66	1 387	6 500
1950	440	1 654	279		1 263	10 000
1960	209	1 299	156		1 842	9 000
1975	52	735	370		2 450	7 600
1990	175	650	400		2 260	6 800
2000	285*	595	432		1 917	5 669

* Siffran baserad på en telefonenkät från SCB i syfte att uppskatta det totala antalet hästar i landet. Tidigare redovisade siffror för antalet hästar (före år 2000) gäller enbart hästar på jordbruksföretag.

4.2 Nötkreaturstuberkulos (bovin tuberkulos)

Hur länge vi har haft tuberkulos bland våra husdjur går inte att avgöra. I Sverige är sjukdomen känd hos människa sedan medeltiden. Hos våra nötkreatur tog smittspridningen sannolikt fart via en statligt understödd import³² av avelsdjur. Åtminstone tillskrivs de beryktade stamholländerierna, som under perioden 1830–1840 importerade avelsdjur från England och Tyskland, en avgörande roll för spridningen av sjukdomen i Sverige. På 1930-talet hade nästan en tredjedel av de svenska kreaturen söder om Dalälven tuberkulos och sjukdomen kostade i dåtidens penningvärde de svenska bönderna runt 30 miljoner kronor om året.

³² Som framgår av kapitel 2 var import av nötkreatur från andra länder, exempelvis Holland och Danmark, vanligt förekommande redan på 1700-talet. När nötkreaturstuberkulosen kom till Sverige får därmed sägas vara en något osäker fråga. Linné beskriver exempelvis en sjukdom som inte får förväxlas med boskapspest och som ”smittar starkt” och som kännetecknas av ”boskapens starka hosta och de många bölder, som finnas i lungorna sedan kreaturen blivit uppskurna”. Schoug menar att detta kan ha varit såväl lungtuberkulos som elakartad lungsjuka (53).

Stamholländerierna

Omvandlingen från naturhushållning till ett lantbruk som skulle kunna försörja en växande stadsbefolkning med livsmedel gick långsamt. Under 1800-talets första decennier visade jämförelser med grannländer som Danmark och Tyskland att Sverige redan hamnat på efterkälken. Starka förespråkare för rasavelns framsteg som Alexis Noring och Johan Theopil Nathorst började via olika kanaler att föra fram förslag om att förädla den svenska nötkreatursstammen. Denna förädling skulle inte ske genom en vidareutveckling av de inhemska raserna utan genom import av avelsmaterial. Deras idéer medförde också en ökad import av avelsdjur från exempelvis Skottland. Programmet utökades sedermera genom ett system med statlig finansiering, där högvakastande väl skötta djurgrupper skulle köpas in och bilda s.k. stamholländerier. Dessa djurgrupper skulle sedan fungera som avelsbas för den kringliggande landsbygden. För ändamålet beviljade riksdagen år 1844 ett anslag på 70 000 rdr banco. Medlen gick till inköp av åtta hjordar av fyra olika raser. Varje hjord bestod i sin tur av två tjurar och 20 kor vilka placerades ut i åtta olika län, från Malmöhus län i söder till Medelpad i norr. En Kungl. Stamholländeristyrelse var satt att vaka över verksamheten. Genom ett komplicerat arrende- och försäljningssystem spred sig sedan – som avsett var – avkomman snabbt ut över landsbygden.

Signalerna om sjukdomsproblem kom dock relativt snart. Flera av de importerade raserna visade sig illa lämpade för det svenska klimatet. Av de smittsamma sjukdomarna var det lungsoten och pärlsoten som sågs som de mest allvarliga (dessa två uttrycksformer av tuberkulos sågs länge som två skilda sjukdomar). Kunskapen om sjukdomens diagnostik och smittspridning var dock dåligt kända under 1800-talets första del. Sjukdomen diagnosticerades kliniskt genom att studera andning och lymfkörtelförändringar. Det var först 1882 som tuberkelbacillen upptäcktes av Robert Koch och som det slutliga beviset om tuberkulosens smittsamhet kunde läggas fast. Tuberkulinets roll som diagnostiskt hjälpmedel blev inte känt förrän några år in på 1890-talet. År 1865 genomfördes exempelvis, i ett samarbete mellan stamholländeristyrelsen och dåvarande veterinärinrättningen i Stockholm, ett försök att med olika miljöförbättrande åtgärder bota djur från en tuberkulosangripen Ayrshirebesättning. Då försöksresultaten uteblev återgick kor och kalvar till vederbörande stamholländeri (10). År 1868 hade samtliga stamholländerier utom det i Alnarp likviderats på grund av tuberkulosen (26). Statens roll som hållare av avelsdjur var därmed över.

Mjölken – en smittspridare?

Det fanns flera skäl till att beredskapen för den nya sjukdomen var begränsad. Ambitionen att sprida ett nytt genetiskt material var en anledning, den svåra diagnostiken en annan. Men den kanske största förklaringen till att nötkreaturstuberkulosen relativt ostört fick sprida ut sig i landet var att det skulle dröja länge innan den sågs som den allvarliga zoonos – som den faktiskt är.

Mjolk som färskvara och alldagligt livsmedel började bli en verklighet från 1800-talets slut. Dessförinnan hade husdjur framförallt hållits för att ge kött samt för att tjäna spannmålsodlingen med gödsel och dragkraft (43). Med den ökade konsumtionen av mjolk följde också en närmast femtioårig diskussion om mjolkens möjligheter som spridare av olika sjukdomar och hur en sådan spridning i förekommande fall bäst skulle hindras. Gustaf de Laval uppfann separatorm 1878 vilket medförde en snabb teknisk utveckling av mejeritrustning. År 1886 började privata aktörer tillhandahålla ”kontrollmjolk”, vilket var mjolk som skulle komma från särskilt utvalda ladugårdar. Pastöriseringsutrustning fanns tillgänglig vid sekelskiftet, men utrustningen var dyrbar och oklarheter runt såväl smittspridning som eventuella smakförändringar på mjolken begränsade påtagligt mejeriernas investeringsvilja. År 1898 lämnade lantbruksstyrelsen ett förslag angående förbud av försäljning av mjolk eller kärnmjolk som inte värmts upp till en viss temperatur. En ökad smittspridning av tuberkulos hade nämligen kunnat konstateras i områden där andelsmejerier var vanliga. Detta eftersom dessa mejerier brukade skickade tillbaka kärnmjolk och skummjolk till bönderna. Det räckte med att en medlem hade tuberkulösa kor för att smittan skulle sprida sig till alla andra med den blandade mjolken (38). Kungl. Maj:t avslög dock begäran. Under 1900-talets första decennier blev därmed den enda reglering, avsedd att skydda konsumenterna från tuberkulos, den kungörelse från 1903 som stadgande att mjolk från djur med juvertuberkulos inte fick säljas till konsument. För djuren var det något bättre ställt. Efter en lång handläggningstid beslutade riksdagen i och med lag (1925:382) angående uppvärmning av till kreatursföda avsedd mjolk m.m. att mjolk och kärnmjolk avsett för föda till nötkreatur skulle värmebehandlas innan konsumtion. Lagen kom att upphävas först 1972.

Ett i sammanhanget stort bakslag var de rön som den då världsledande auktoriteten Robert Koch framlade på en tuberkuloskongress i London i juli 1901. Han framhöll där tesen att människans och djurens tuberkulosformer var så skilda från varandra att någon smittspridning

mellan djur och människa i praktiken inte var beaktansvärd. Efter Kochs uttalande tillsattes kommittéer och utredningar över hela världen för att utvärdera de nya rönen. I Sverige ställde sig en utredningskommitté 1903 på Kochs sida. Deras försök visade i princip samma resultat som Kochs. Därför drog de slutsatsen att *”åtminstone de ojämförligt flesta fall af de vanliga tuberkulosformerna hos människa uppkomma genom smitta med tuberkelbaciller, som härstamma från andra människor och icke från nötkreatur”* (38).

Tiden och verkligheten arbetade dock sakteliga emot Koch's teorier, även om en nordisk tuberkuloskongress så sent som 1921 menade att bovina infektioner var godartade och närmast var ägnade att immunisera mot allvarligare sjukdomsformer.

På mejerinäringens initiativ tillsattes 1933 en mjölkutredning. Initiativet var dels en insikt om att den ändlösa diskussionen om mjölkens farlighet var en faktor som även begränsade försäljningen och dels (sannolikt) ett led i viljan att centralisera mjölkhanteringen. Utredningen lämnade 1933 ett förslag om obligatorisk pastörisering av all konsumtionsmjölk. Anledningen som angavs var att mjölken borde göras smittfri för att på så sätt öka konsumtionen (38). Kontrollmjölk samt besättningar anslutna till statlig tuberkuloskontroll skulle dock undantas från pastöriseringskravet. Processen var igång, men det skulle dröja ytterligare innan den var avslutad. Det var först i och med den s.k. pastöriseringsförordningen (1937:737), som kom att gälla nationellt från den 1 juli 1939, som pastöriseringskravet blev allmänt och obligatoriskt.

De förlorade åren, den frivilliga tuberkuloskontrollen 1895–1933

I november 1893 hemställde hushållningssällskapens ombud att lantbruksstyrelsen ville låta vissa veterinärer pröva tuberkulinets diagnostiska värde. I remissvaren till förslaget framskyntar motsättningar som sedan kom att präglade tuberkuloskontrollen de närmaste årtiondena (26). Medicinalstyrelsen förordade att de veterinärer som utfört tuberkulinundersökningar skulle vara skyldiga att ange namn på den gård och den ägare där provtagningen ägt rum. Lantbruksstyrelsen motsatte sig detta då myndigheten befarade att i så fall många djurägare skulle vägra att låta undersöka sina djur. I Sverige hanterades nötkreaturstuberkulosen under lantbruksstyrelsens ledning (detta alltså till skillnad från övriga djursjukdomar som låg under medicinalstyrelsen). Under perioden 1897–1933 fanns vid lantbruksstyrelsen en särskild

”veterinär föredragande för tuberkulosärenden” (Gustaf Regnér) som skulle samordna kontrollåtgärderna.

De förberedande tuberkulinundersökningarna kom dock igång och omfattade under perioden 1895–1896 cirka 25 000 nötkreatur. Enligt Jerlow (1957) publicerades aldrig några resultat från dessa första undersökningar. I februari 1897 anmodar civilministern i en skrivelse (detta var fyra år innan Koch’s rön om nötkreaturstuberkulosens begränsade smittfarlighet) medicinal- och lantbruksstyrelsen att inkomma med yttranden om vilka mer omfattande åtgärder som borde vidtagas emot ladugårdstuberkulosen. Myndigheternas svar i mars samma år kom att lägga grund för den svenska tuberkuloskontrollen fram till och med början av 1930-talet. I korta drag byggde utredningen på följande grunder:

- Avsikten med en tuberkulinundersökning är att uppdaga sjukdomsfrekvensen i den undersökta besättningen.
- Undersökningskostnaderna skall (med undantag av skjuts) åt veterinären bekostas av statsmedel.
- Djurägaren ägde rätt fritt att förfoga över reagerande djur.
- Importdjur skulle undersökas i importhamnen
- Det skulle finnas ett ekonomiskt understöd till frivillig sanering om 25 000 kronor.

Kontrollen skulle alltså i allt väsentligt vara frivillig. Lantbruksstyrelsen fick redan från början kritik från veterinärt håll för att vara ovilliga att införa regler som skulle störa den normala jordbruksdriften. Endast för djur angripna av juvertuberkulos föreskrevs det, alltsedan 1898, en obligatorisk nedslaktning. Antalet nedslaktade djur uppgick under de första decennierna på 1900-talet till mellan 100–150 per år. Framstegen kom också att i det närmaste helt utebli. Frånvaron av märkningskrav, avsaknaden av regler för livdjurshandel, avsaknaden av skyldighet att uppge tuberkulinstatus vid livdjurshandel, avsaknaden av anmälningsplikt för andra tuberkulosformer än juvertuberkulos m.m. gjorde att programmet inte kunde hindra en vidare smittspridning. I början av 1930-talet beräknades tuberkulosfrekvensen i de mest djurtäta länen till närmast ofattbara 40–50 procent (26).

En utredningskommitté tillsattes av Kungl. Maj:t år 1912. Kommittén utgjordes av medicinal- och lantbrukstyrelserna samt ett antal sakkunniga. Kommittén arbetade långsamt och dess möda som varade i mer än tio år blev i det stora hela resultatlös. Jerlov (1957) menar att det i

regeringen fanns en stor fruktan för att införa regler som kunde innebära pålagor på handeln och jordbruksnäringen.

I tillägg till de bristande framstegen blev lantbruksstyrelsens administration av kontrollen kritiserad för att vara alltför byråkratisk. Hallgren (1960) skriver att ”veterinärkårens intresse för arbetet i början var levande och omisskännligt. Under årens lopp kunde man dock konstatera en tilltagande ligkiltighet allt eftersom arbetet urartade till på stället marsch och allt eftersom det gick mer byråkrati i densamma”. En indikation på detta var sannolikt saneringsbidraget som till följd av en omfattande administration aldrig fick någon större betydelse; i brist på efterfrågan skars det också successivt ned och uppgick 1916 till endast 2 000 kronor (26). Situationen mörknade ytterligare när lantbruksstyrelsen 1923 införde restriktioner i den tidigare rätten till kostnadsfria tuberkulinundersökningar.

Vändningen, 1929 års utredning

Stämningen i veterinärled medförde att Svenska veterinärläkareföreningen³³ kom att starkt engagera sig i frågan. Vid årsmötet 1926 var tuberkuloskontrollen det stora diskussionsämnet och stämningen var upprörd. Ett resultat av dessa diskussioner blev att föreningen beslutade att starta en egen utredning om hur kontrollen skulle kunna effektiviseras. Denna hann dock knappt börja sitt arbete innan det var uppenbart att statsmakterna hade vaknat. I maj år 1929 tillsatte, efter ett antal motioner i frågan, Kungl. Maj:t en statlig sakkunnighetskommitté (1929 års tuberkuloskommitté) för utredning av nötkreaturstuberkulosfrågan.

Kommittén arbetade snabbt och lade fram sitt betänkande (SOU 1930:23) redan den 21 oktober påföljande år. Förslagen gick i mångt och mycket ut på de tankar som tidigare hade ventilerats inom Svenska veterinärläkareföreningen. Bland dessa kan bland annat nämnas att:

- ansvaret för tuberkuloskontrollen skulle flyttas från lantbruksstyrelsen till medicinalstyrelsen (så skedde också den 1 juli 1933).
- införselkontroll av livdjur till de sex nordliga länen och Gotland (dessa län var vid denna tidpunkt i det närmaste tuberkulosfria)
- en återgång till det system som förelåg före 1923 med kostnadsfria tuberkulinundersökningar

³³ Från 1950 Sveriges veterinärförbund.

- tilläggspris vid mejerierna för mjölk som härstammar från besättning ansluten till statlig kontroll
- efter positiv tuberkulinundersökning skulle klinisk undersökning utföras, om det förelåg en klinisk misstanke skulle en bakteriologisk undersökning utföras.
- en väsentlig utbyggnad av den ostertagska kontrollen (se nedan). Ett bidrag skulle utgå om halva undersökningskostnaden vid klinisk undersökning enligt Ostertag, detta under förutsättning att djurägaren lät nedslakta smittfarliga djur. Slaktbidraget föreslogs av utredarna till hälften av det beräknade slaktvärdet, men ändrades i propositionen (1934/121) till att utgöra halva slaktvärdet om djurägaren hade tillgång till en isolerad ungdjursavdelning och till en fjärdedel om så inte var fallet. Till hushållningssällskapet skulle utgå en organisationsersättning med 1,25 kronor per år och kliniskt undersökt djur.
- obligatorisk nedslaktning av djur med könstuberkulos (i tillägg till 1898 års krav om nedslaktning av djur med juvertuberkulos)
- en decentraliserad bekämpning med lokala tuberkulosstyrelser ställda under hushållningssällskapen. I propositionen fick sedan medicinalstyrelsen bemyndigande att vara huvudman för tuberkuloskontrollen i de län där hushållningssällskapen inte själva åtog sig uppgiften, ett förfaringsätt som kom att användas i 4–5 län.
- snabbutrotning av tuberkulos i de fyra nordligaste länen och Gotland.

De sakkunniga beräknade att en fullt utbyggd tuberkulosorganisation enligt dessa riktlinjer skulle kräva cirka en miljon kronor i statsanslag, en summa som väsentligt översteg de 130 tkr som därtills belastat det allmänna. I tider av en omfattande ekonomisk depression var detta stora summor. Den parlamentariska processen drog också ut på tiden, men efter proposition (1934/121) beslöt riksdagen ändå om en lagstiftning som i stort följde de sakkunnigas förslag. För att minska kostnaderna hade bland annat reglerna om en forcerad statsunderstödd utslaktning av djur i Norrland och på Gotland tagits bort. De nya reglerna fördelades över tre nya författningar: kungörelsen (1934:402) om vissa åtgärder mot tuberkulos hos nötkreatur, kungörelsen (1934:403) om åtgärder mot tuberkulos i juvret och könsorganen hos nötkreatur samt kungörelsen (1934:436) om införsel av nötkreatur till de sex nordligaste länen och Gotlandslän. Även om tuberkuloskontrollen fortfarande var

frivillig (med undantag av om köns- eller juvertuberkulos påvisades) blev det snart uppenbart att programmet nu gick in i en helt ny fas. Kungörelsen om införsel av nötkreatur till norrlandslänen och Gotland innebar exempelvis ett obligatoriskt moment där nötkreatur inte fick föras in i ett sådant län utan tillstånd av länsstyrelsen. Tidsmässigt sammanföll detta med att staten fick en ny organisation för fältverksamheten i och med att distriktsveterinärorganisationen förstatligades 1934. Den nya organisationen, som inledningsvis förorsakade statsverket en årlig kostnad om en miljon kronor, kom att mycket verksamt bidra till framgångarna för det ”nya” tuberkulosprogrammet.

Tuberkuloskontrollens metodik

Vid den här tidpunkten fanns två huvudmetoder att använda för tuberkuloskontroll. Båda hade utmejslats av ledande vetenskapsmän under 1900-talets första decennier och båda hade fördelar – och nackdelar. Inledningsvis var kunskapen om de senare begränsad vilket medförde många bakslag i bekämpningsarbetet.

Tuberkuloskontroll enligt Bang

Tuberkuloskontroll enligt Bang var den ursprungliga metoden som började tillämpas redan 1898. Metoden byggde på två grundregler; dels att kalvar föddes fria från tuberkulos och dels att tuberkulinet alltid kunde skilja infekterade djur från friska. Ingetdera visade sig dessvärre vara sant. Den förra regeln var felaktig då djur med tuberkulos i livmodern mycket väl kunde smitta sin avkomma. Vad avser den senare regeln visade modernare forskning att såväl tuberkulintestets förmåga att påvisa infekterade individer som dess förmåga att rätt friförklara friska individer (sensitivitet och specificitet) var begränsad. Exempelvis var användande av tuberkulin i höggradigt smittade besättningar inte lämpligt då många djur med öppen tuberkulos reagerade dåligt på tuberkulinet.

Utan statsbidrag blev kostnaderna för den enskilde stora och eftersom djurägarna under 1900-talets första decennier inte hade något egentligt ekonomiskt incitament för bekämpningsarbetet blev anslutningen också begränsad. Ett reaktionsfritt djur hade i regel inte något större livvärde än ett djur som inte var undersökt. Mjölken från fria besättningar betingade sällan något högre pris än ”vanlig” mjölk.

Anslutningen till den bangska metoden blev därför begränsad och översteg under de tre första decennierna inte 5 procent av det totala antalet nötkreatur (26).

Tuberkuloskontroll enligt Ostertag

Tuberkuloskontroll enligt Ostertag byggde på att i första hand bekämpa de smittfarliga kliniska fallen hos äldre djur. I en andra etapp skulle kalvar födas upp separat, helst i en egen byggnad – det som då kallades för en ”reaktionsfri ungdjursavdelning”. Efter det att de öppna tuberkulosformerna var borta och ungdjuren hade en skyddad uppväxt kunde tuberkulinundersökningar successivt fasas in i programmet. I den tredje etappen började sedan en successiv utslaktning av äldre tuberkulinreagerande djur. Endast reaktionsfria skulle därefter behållas och saneringsarbetet kunde småningom avslutas. Systemet introducerades i Sverige 1908 på initiativ av hushållningssällskapet i Malmöhus län. Sedan följde de flesta län efter. Statsbidrag hade sedan 1926 utgått för driften och organisationsarbetet. Anslutningen var emellertid relativt liten och syntes inte växa nämnvärt. År 1933 undersöktes omkring 20 000 djur (en siffra som 1939 hade stigit till omkring 250 000 djur). Den ostertagska metoden kom att få sin stora betydelse som väggröjare för tuberkuloskontroll enligt Bang.

Besättningar som anslöt sig till programmet förband sig att under minst två år följa dess bestämmelser. Samtliga vuxna (> 2 år) nötkreatur skulle minst en gång om året genomgå en klinisk-bakteriologisk undersökning. Utöver detta skulle samlingsprov tas från mjölk minst två gånger per år. Kostnaderna för dessa undersökningar betalades till hälften av staten och till hälften av djurägaren. Djur med klinisk tuberkulos skulle nedslaktas inom viss (kortare) tid. Staten betalade ut slaktersättning, men bara om det smittfarliga djuret hade påvisats vid den andra (eller senare) undersökningar. I förekommande fall utgick statsbidrag med en fjärdedel av djurkroppens värde, dock högst 50 kronor (25 kronor vid totalkassation). Ville djurägaren gå fortare fram kunde ersättningen höjas till 50 procent av djurkroppens värde (dock högst 75 kronor, eller vid totalkassation 50 kronor), detta dock under förutsättning att djurägaren inrättat en isolerad ungdjursavdelning (26).

Figur 4.1 Klinisk tuberkuloskontroll. Kvävning före lungauskultation av ko. Okänt årtal

Prisdifferentiering av mjölk

Vid sidan av subventionerad tuberkulinundersökning och slaktbidrag enligt ovan fann staten två andra former av ekonomiska styrmedel, styrmedel vilka sannolikt hade en ännu mer påtaglig effekt på anslutningsgraden. En vink om den första – prisdifferentiering av mjölk – hade givits redan i den proposition (1934/121) som låg till grund för den nya tuberkuloskontrollen. Statsrådet tillkännager här att en utredning kommer att tillsättas för att ”avgiva förslag i frågor om mejerihantering och mjölkproduktion”. Men utredningen skulle också ges i uppdrag att utreda frågan om ett differentierat mjölkpris kunde kopplas till deltagande i tuberkuloskontroll. Mjölkspriset ingick ju under denna tid i den hårt styrda regleringsekonomin inom lantbruket.

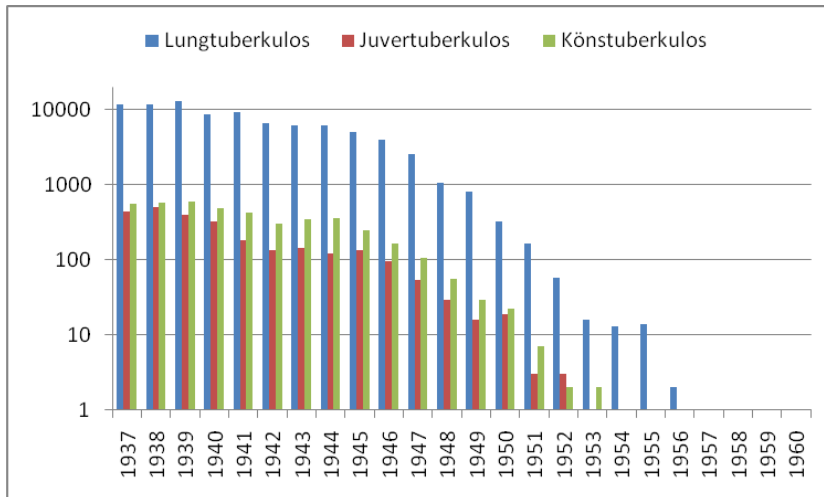
Resultatet av denna utredning blev att riksdagen beslutade att (prop. 1936/116) som villkor för att mejeri skulle vara berättigat att erhålla s.k. prisutjämningsbidrag ur jordbrukets prisregleringsfond mejeriet skulle betala ut ett merpris till besättningar anslutna till tuberkuloskontroll. Tilläggspriset skulle vara minst 0,4 öre per liter för besättningar anslutna till tuberkuloskontroll enligt Bang och minst 0,2 öre för besättningar anslutna till tuberkuloskontroll enligt Ostertag. Utöver denna minimidifferentiering gavs mejerierna möjlighet att själva styra prissättningen så att de, efter godkännande från statens jordbruksnämnd, själva kunde såväl höja merpriset som öka avdraget. Enligt Jerlov (1957) kunde avdrag på ända upp till 6 öre per liter förekomma och på vissa orter förbjöds reagerande besättningar att lämna mjölk under vanliga öppettider.

Missväxt och nedslaktning 1940

Även om anslutningen till tuberkuloskontroll tog fart i slutet av 1930-talet hade utslaktningen av tuberkulosinfekterade djur inte ökat i samma utsträckning. Förklaringen var den att det inledningsvis framförallt var besättningar med ett relativt gynnsamt utgångsläge som anslöts till kontrollen. Staten kom dock att påverka tuberkuloskontrollen även på annat sätt. På den bistra krigsvintern 1939–1940 följde en mycket torr sommar. Skördarna blev små och på sina håll talades om missväxt. Foderbristen blev därmed påtaglig i stora delar av landet. Jordbruksdepartementet såg här en möjlighet att kombinera en av omständigheterna tvingande nedslaktning med tuberkuloskontrollens framåtskridande. I en proposition till 1940 års riksdag hemställdes att i tio län, där skörden utfallit särskilt dåligt,

skulle en slaktersättning betalas ut med 100 kronor för äldre och 50 kronor för yngre djur, dock sammanlagt högst 500 kronor per djurägare. 1940:års urtima riksdag beslutade i enlighet med detta. Det finns inga exakta siffror om hur många djur som slaktades ut på detta sätt men Jerlov (1957) uppskattar att det sammantaget var cirka 60 000 djur som ersattes med statliga medel och att något mer än fem miljoner kronor (inledningsvis hade endast 500 tkr avsatts) förbrukades för ändamålet. Scenariot kom i viss utsträckning att återupprepas drygt 50 år senare i Leukosprogrammet. Men då var det inte missväxt och nationella stödpengar som satte fart på utslaktningen utan EU-medel!

Figur 4.2 Antalet kliniskt påvisade fall av tuberkulos 1937–1960 (Obs logaritmisk skala!)

Tuberkulosfria områden

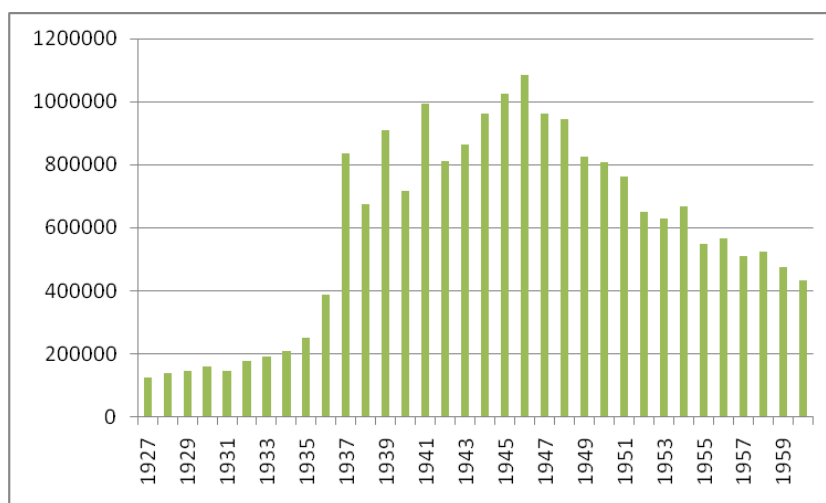
Anslutningen till de olika formerna av tuberkuloskontroll var fortsatt hög under den sista halvan av 1930-talet och det blev snart tal om att forcera bekämpningen i vissa län, detta i avsikt att kunna friförklara dem.

”Det synes styrelsen, att man icke kan av dessa djurägare – i de flesta fall småbrukare – begära, att de med sina av ett fåtal djur bestående besättningar, vilkas produktionsförmåga är av stor betydelse för ägarnas ekonomi, skola helt bära kostnaderna för det ifrågasatta utvidgade tuberkulosbekämpandet. Även om detta under den närmaste tiden skulle medföra ökade kostnader för det allmänna, måste man hålla i minnet, att profylaktiska åtgärder innebära en besparing för framtiden. Ju fullständigare saneringen av övre Norrlands kreatursbestånd i förevarande avseende kan göras, desto mindre lära framdeles det allmännas utgifter bli för bekämpandet av nötkreaturstuberkulosen därstädes”.

Medicinalstyrelsen argumenterar i en skrivelse till Kungl. Maj:t (1938) om ökat ekonomiskt stöd till bekämpningen av tuberkulos i norrlandslänen.

Vid ingången av 1940 var, av cirka 2 350 000 nötkreatur, 1 010 000 djur anslutna till tuberkuloskontroll enligt Bang och 250 000 till tuberkuloskontroll enligt Ostertag (48). Motsvarande siffra för 1932 hade varit 160 000 respektive 30 000 djur (2). Omfattningen av programmet under de mest intensiva åren framgår även av antalet till veterinärstyrelsen inrapporterade tuberkulinundersökningar (figur 4.3). Under den mest intensiva femårsperioden (1944–1948) var det genomsnittliga antalet tuberkulinundersökningar cirka en miljon per år – en siffra som tydligt visar på engagemanget hos de fältverksamma distriktsveterinärerna (jfr även figur 4.4). Under den aktuella tidsperioden fanns mellan 250–260 distriktsveterinärtjänster.

Figur 4.3 Antalet tuberkulinundersökningar under åren 1927–1960

I vad som kom att kallas för en generalplan för tuberkulosens slutliga bekämpning gavs slutligen genom en ny kungörelse (1941:577) angående bekämpande av tuberkulos hos nötkreatur möjligheter att dela in landet i tuberkulosfria, tuberkuloskyddade och övriga områden (samma metodik kom sedermera att användas för brucelloskontrollen). Redan samma år friförklarades de sex nordligaste länen, Gotlands län samt Öland. Kungörelsen hade föregåtts av en förnyad utredning ”Medicinalstyrelsens och lantbruksstyrelsens betänkande angående det statsunderstödda bekämpandet av tuberkulos hos nötkreatur inom vissa län m.m.”. I denna förklarade myndigheterna att ”med tuberkulosfritt område ha styrelserna betecknat sådana områden, där bekämpandet av

nötkreaturstuberkulosen skall ske efter tvingande regler. Styrelserna ha närmast avsett, att epizootilagens bestämmelser där skulle komma till tillämpning ... Emellertid förmena styrelserna det icke vara tillrådligt, att dessa strängare regler göras tillämpliga inom andra områden än där det frivilliga bekämpandet vunnit en mera allmän anslutning. Detta villkor torde få anses uppfyllt, när det beräknade antalet kvarvarande reagerande djur icke är större än att kostnaderna för utslagning av dessa djur anses överkomligt för statsverket”. En slaktersättning betalades nu ut med 100 kronor för äldre djur och 50 kronor för yngre.

För de tuberkulosfria områdena gällde anmälningsplikt för varje nytt fall samt obligatorisk tuberkulinundersökning och nedslaktning av reagerande djur (med stöd av epizootilagen). Till de tuberkulosfria och tuberkuloskyddade områdena fick endast tuberkulosfria livdjur föras. Tillkomsten av begreppet tuberkulosfritt livdjur var även det en viktig nyordning i 1941 års kungörelse.

Sedan Skaraborg som sista län blivit friförklarad kom reglerna för tuberkulosfria områden att från den 1 oktober 1958 att gälla hela landet (tabell 4.2). Att sedan formellt lyfta in tuberkulos i epizootilagstiftningen blev närmast en formalitet³⁴. Vad kom då hela detta gigantiska program att kosta? Björkman (1975) beräknar den sammanlagda kostnaden för statsverket till omkring 35 miljoner kronor och för djurägarna till (minst) samma belopp. Lagerlöf (1962) uppskattar de statliga kostnaderna till 40 miljoner kronor mellan åren 1897-1961 och den sammanlagda förlusten som nötkreaturstuberkulosen orsakade till en miljard kronor.

Tabell 4.2 Utvecklingen av tuberkulosfria områden

Område	Årtal
Norrbottnens län, Västerbottens län, Jämtland, Västernorrlands län, Gävleborgs län, Kopparbergs län, Gotlands län, Öland	1940
Visingsö, Kronoberg, delar av södra Kalmar län, Blekinge län	1944
Resterande delar av Kalmar län	1947
Göteborgs- och Bohuslän, Dalslandsdelen av Älvsborgs län, Värmlands län	1949
Jönköpings län, Ydre härad av Östergötlands län	1950

³⁴ Se kapitel 2.4.

Resterande delar av Östergötlands län, Örebro län	1952
Hallands län, resterande delar av Älvsborgs län	1953
Stockholms stad och län, Uppsala län, Södermanlands län, Kristianstads län, Malmöhus län, Västmanlands län	1954
Skaraborgs län	1958

I samband med att tuberkulos blev en epizootilagssjukdom (i hela landet) 1961 beslutades också att tuberkulinundersökningarna: 1) skulle fortsätta, 2) skulle vara obligatoriska samt 3) bekostas av djurägarna. Vid sidan av besättningsprovtagningar, vilka i slutet av 1960-talet skulle ske med fem års intervall i södra Sverige och inte alls i de norra delarna samt på Gotland, skulle tuberkulinundersökning ske vid all livdjurshandel som under mer än en tre månader innefattade fler än tio hondjur över ett års ålder. Den här typen av undersökningar kom att fortgå fram till och med 1970, därefter ändrades reglerna till att endast föreskriva om tuberkuloskontroll vid livdjurshandel, dock fortfarande på djurägarens bekostnad. Antalet fall som påvisades var mycket begränsat (tabell 4.3). Vid de senaste fallen 1977 (Halland och Värmland) samt 1978 (Jämtland) fanns i samtliga fall ett samband med tuberkulossjuka djurskötare.

Tabell 4.3 Antalet tuberkulosfall hos djur 1960–1981

År	Tota lt	Primärt vid tuberkulin undersökni ng	Primärt vid köttbesiktning följt av tuberkulinunder- sökning med reagente r	utan reagente r	Län	Anm
	u.s.	u.s.	u.s.	u.s.	u.s.	u.s.
1960						
1961	9	3	2	4		
1962	7	2	2	3		
1963	8	3	3	2		
1964	3	0	1	2	-	
1965	1	0	0	1	M	
1966	1	1	0	0	F	
1967	0	0	0	0	-	
1968	1	1	0	0	L	
1969	0	0	0	0	-	
1970	2	0	1	1	B, T	
1971	2	1	0	1	L, R	
1972	1	0	0	1	R	
1973	1	0	1	0	Y	
1974	0	0	0	0	-	
1975	0	0	0	0	-	
1976	0	0	0	0	-	
1977	2	0	2	0	N, S	N: svin

197 8	1	1	0	0	Z
197 9	0	0	0	0	-
198 0	0	0	0	0	-
198 1	0	0	0	0	-

u.s. = uppgift saknas.

Figur 4.4 20 år av tuberkulinkontroll i en mjölkbesättning i Skaraborg

Tuberkulinundersökning			Djur- antal	Resultat		Bakost- nad	Mejeri- intyg	Nästa undersökn.		A n m.	
D-nr	År	Dato		F	R			Månad	År		
71	1947	10/10	10	10	-	S	/				
49	49	21/10	10	10	-	S	/				
51	51	28/10	10	10	-	S	/	Okst.	53		
43	53	23/10	13	10+32	-	S	31/10	Okst.	56	fuf. kont.	
41	54	8/5	13	13	-	S	14/5	mej.	57	brän +	
33	57	21/5	17	17	-	S	31/5	Maj	60		
87	59	21/11	17	17	-	S	/			brän +	
	63	15/2	19	19	-	S	/			brän +	
	66	18/11	22	22	-	E	/				
Postadress: Floby Tel: 44029			Mejeri: Floby				Lev-nr: 361				
JAN.	FEER.	MARS	APRIL	MAJ	JUNI	JULI	AUG.	SEPT.	OKT.	NOV.	DEC.
Ågare: Carlsson Georg			Gård: Tokatorp				Söken: Ullene 45				

Kortet är ett utdrag ur distriktsveterinär John-Alfred Hahns besättningsregister över tuberkulinundersökningar. Hahn var distriktsveterinär i Kvänum 1947–1952 samt i Falköping 1952–1965. Hahns tuberkulinregister omfattade cirka 500 nötkreatursbesättningar.

4.3 Smittsam kastning (bovin brucellos)

Inledning

På samma sätt som för nötkreaturstuberkulosen kan det inte helt utredas när den bovina brucellosen kom in i Sverige. Lagerlöf (1958) sätter den i samband med Jonas Alströmers avelsdjursimporter i mitten av 1700-talet. Med tiden fick sjukdomen dock en mycket stor spridning och sannolikt var, liksom för nötkreaturstuberkulosen, det ökade avelsdjursutbytet i mitten och slutet av 1800-talet en verksamt bidragande orsak. Även om den egentliga utbredningen var föga känd uppskattades i mitten på 1930-talet de årliga förlusterna till följd av sjukdomen som jämförliga med tuberkulosens (cirka 30 miljoner kronor per år) (7).

Undulantfeber och 1935 års epizootilag

Den bovina brucellosens spridning i landet gjorde att den därmed var föremål för stor uppmärksamhet hos exempelvis 1929 års epizootisakkunniga. I utredningsarbetet (inför det som så småningom skulle bli 1935 års epizootilag) konstaterades att ”sjukdomens såväl

ekonomiska som veterinärhygieniska och icke minst, efter vad numera torde vara känt, hygieniska betydelse. Då mjölk från av sjukdomen angripet djur visat sig kunna giva upphov till den sjukdom hos människor som fått namnet ”undulantfeber” och rönt alltmera uppmärksamhet inom alla kulturländer”. Vid slutet av 1930-talet inträffade årligen cirka 150 fall av undulantfeber hos människa. Detta medförde enligt utredarna att ”tiden måste därför anses vara inne för åtgärders vidtagande mot denna sjukdom även i vårt land”. Ur ett kontroll- och bekämpningsperspektiv var problemen dock avsevärda; diagnostiken var ofullständig, smittvägarna till del okända och spridningen inom landet varierade avsevärt (fig 4.5). Utredarna föreslog ett relativt omfattande regelverk vad avser anmälningsplikt, begränsningar i handel med misstänkta djur, provtagning av tjurar samt skyldighet att låta uppvärma saluförd mjölk från smittade och misstänkt smittade besättningar. I övrigt föreslog utredarna en relativt komplex epizootilagstiftning med en uppdelning av sjukdomar i olika avdelningar och grupper. I denna uppdelning hamnade brucellos, på grund av sin stora spridning i landet, betydligt längre ned i ”hierarkin” än exempelvis mul- och klövsjuka och svinpest.

De epizootisakkunnigas förslag överarbetades sedermera av medicinalstyrelsen³⁵ som, när det gällde brucellos, föreslog en del lättnader i det ursprungliga sakkunnigförslaget. Det var ändå vittomfattande åtgärder som förordades. Bland annat kvarstod åliggandet om mjölkens uppvärmning. Ett påbud, som i beaktande av sjukdomens spridning, närmast sågs som ett allmänt pastöriseringstvång (den s.k. pastöriseringsförordningen trädde som nämnts inte i kraft förrän 1939). Den enda mjölkbegränsning som till dags dato fanns var ett åliggande från medicinalstyrelsen 1929 med innebörden att om fall av undulantfeber förorsakats av mjölk från viss besättning skulle mjölk från kor som kastat under de två sista månaderna eller som företedde symtom på smittsam kastning pastöriseras. I ett remissyttrande över utredarnas förslag ifrågasatte lantbruksstyrelsen lämpligheten av att epizootilagen överhuvudtaget upptog smittsam kastning hos nötkreatur. Enligt lantbruksstyrelsen var sjukdomen så allmänt spridd att lagstiftningen skulle lägga ”en fullständig tvångströja över landets djurägare”. Liknande åsikter framfördes av ett flertal andra remissinstanser, vilka istället förordade en frivillig, statsunderstödd sjukdomsbekämpning i likhet med vad som var fallet för tuberkulos.

Efter en längre betänketid valde riksdag och regering en mer traditionell form av epizootilagstiftning, som inte inkluderade exempelvis brucellos

³⁵ Se kapitel 2.4.

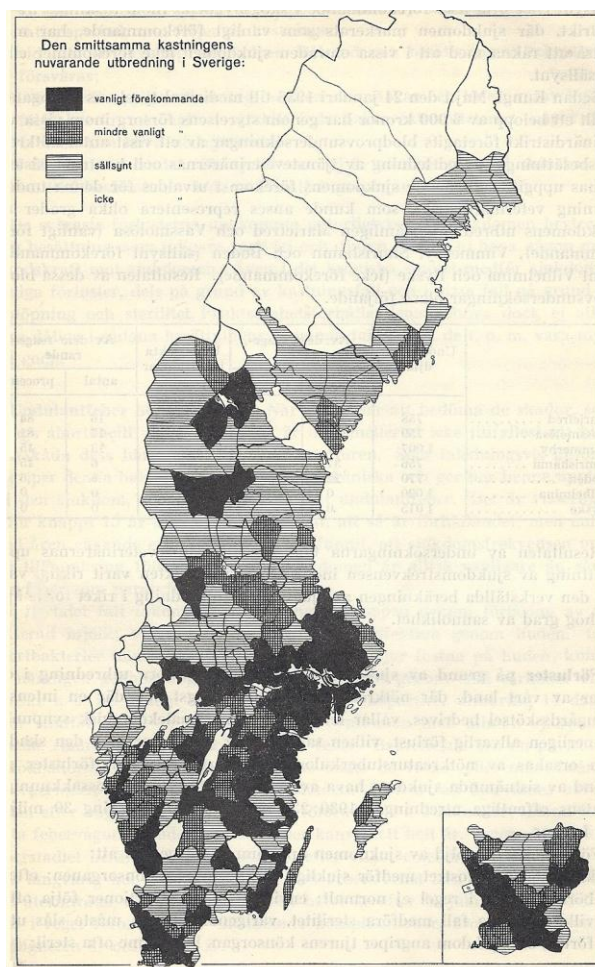
och tuberkulos. Vad avser den förra sjukdomen framhöll också statsrådet i sin proposition (1935/42) att det ”för närvarande inte var lämpligt att föreskriva om tvångsåtgärder från statens sida för sjukdomens bekämpande”.

Brucellosutredning

Sjukdomsproblemen kvarstod dock och det var därför knappast överraskande att det redan vid 1935 års riksdag väcktes tre motioner som påpekade det angelägna i att skyndsamma åtgärder vidtogs mot den smittsamma kastningen hos nötkreatur. Motionerna resulterade småningom i att Kungl. Maj:t den 15 juni 1935 (redan ett halvår innan den nya epizootilagen skulle träda i kraft) uppdrog åt lantbruksstyrelsen och medicinalstyrelsen att *gemensamt* verkställa utredning i frågan. Det senare en nog så viktig markering i och med att de två myndigheterna länge hade varit helt oense om vilken inriktning bekämpningsarbetet skulle ha. I anslutning till uppdraget yttrade jordbruksutskottet att en framtida brucellosbekämpning borde bygga på en frivillig kontroll.

Det tog de båda myndigheterna två år att enas om ett gemensamt förslag, men den 11 juni 1937 redovisades resultatet i ”Betänkande med förslag till åtgärder mot smittsam kastning hos nötkreatur (SOU 1937:19)”. Huvudprincipen i förslaget var att sjukdomen skulle bekämpas genom ett i grunden frivilligt program men som, allteftersom smittläget förbättrades, tillfördes obligatoriska delar. På samma sätt som för tuberkuloskontrollen definierades smittläget utifrån en trestegsmodell. Det statliga åtagandet skulle innebära att i områden där smittan var mest spridd skulle understödet framförallt vara inriktat på subventionerade undersökningskostnader; under vissa villkor kunde även bidrag till nedslaktning utgå. I det senare fallet skulle dock beslutet anses gynna flera besättningar. I ett mellanläge (”kastsjukeskyddat område”) skulle staten fortsätta att bekosta laboratorieundersökningar, men även nedslaktning av smittbärare. Sådan nedslaktning skulle vara fortsatt frivillig. I det tredje steget (”kastsjukefritt område”) skulle epizootilagen tillämpas. I detta läge var nedslaktningen av smittbärare obligatorisk. Därjämte ville styrelserna ha en reglering av livdjurshandeln i likhet med vad som gällde för tuberkulosbekämpandet (se ovan). Utredningen förordade en centraliserad kontrollorganisation där administration, rådgivning, fältarbete och laboratorieanalyser skulle skötas från en särskild kastsjukeavdelning vid veterinärbakteriologiska anstalten (sic!).

Figur 4.5 Uppskattning av förekomsten av smittsam kastning hos nötkreatur 1937

Figuren återfinns i Betänkandet angående åtgärder mot smittsam kastning hos nötkreatur (SOU 1937:19) och bygger på enkätsvar från landets distriktsveterinärer. Veterinärerna fick här skatta förekomsten på en fyrgradig skala.

Inom de län, varest sjukdomen redan vunnit sådan utbredning, att vidtagande av här föreslagna åtgärder kan tänkas komma att verka i särskild hög grad hindrande på nötkreatursaveln, torde emellertid någon lindring i bestämmelserna kunna medgivas. Framställning härom torde lämpligen efter vederbörlig prövning böra ske av vederbörande hushållningssällskap på begäran av ortsmyndigheten.

(Utdrag ur utredningsförslaget från 1929 års epizootisakkunniga, SOU 1929:18.)

Huvuddragen i utredningen fastlades 1938 i en Kungl. Kungörelse (1938:402) om åtgärder mot smittsam kastning hos nötkreatur vilken förordnade om en frivillig bekämpning med stöd av statsbidrag. Till detta kom ytterligare en kungörelse (1938:403) vilken förordnade om epizootilagens tillämplighet i fria områden eller områden med ”synnerligen ringa utbredning” av sjukdomen. Det var nu medicinalstyrelsen som skulle administrera kontrollen. Någon större effekt gav dessa inledande bestämmelser dock inte upphov till. I en förnyad kungörelse (1943:387) gavs ytterligare befogenheter, vilka väsentligt påskyndade förloppet. Hushållningssällskapen fick nu ta över den regionala ledningen av sjukdomsbekämpningen, ett ansvar som också kunde kombineras med laboratorieprovtagningen. Under det första verksamhetsåret under den nya regimen (1944) åtog sig åtta län detta ansvar, med tiden ökade antalet till sexton. Flertalet av de hushållningssällskap som åtog sig kontrollen åtog sig också att svara för laboratorieundersökningarna. Deltagandet var fortfarande frivilligt, enstaka besättningar eller mejeriföreningar kunde ansluta sig. Mejeriföreningarna visade redan från början ett stort intresse för bekämpandet och de började snart kollektivt ansluta sina besättningar till programmet. Föreningarna lämnade också, liksom slakteriföreningarna, viss ekonomisk hjälp till anslutna medlemmar (36). Bara efter några år var samtliga mejeriföreningar anslutna, vilket med dåtidens besättningsfördelning medförde att mer än 90 procent av landets nötkreatursbesättningar var med i kontrollen.

Smittans utbredning

En viktig orsak till programmets framgångar var att i och med det s.k. ABR-testet (Abortus Bang-ringprovet) kunde för första gången storskaliga tankmjölksundersökningar användas i ett sjukdomsbekämpningsprogram. Känsligheten var med dåtida mått hög och det uppskattades att det räckte med ett reagerande djur per 50 för att testet skulle ge utslag (35.). Det första ABR-testet som genomfördes 1944 visade att cirka 6 procent av alla besättningar var infekterade. Sådana ringprov genomfördes därefter två till tre gånger per år. Infekterade besättningar klassificerades enligt kliniska symptom i akut eller kroniskt infekterade besättningar (se nedan). Verksamheten vid Statens veterinärbakteriologiska anstalt och de regionala laboratorier som ansvarade för analyserna var synnerligen intensiv. Mellan 1944–1948 togs årligen 300 000–400 000 blodprov, 400 000–500 000 tankmjölksringprov samt mellan 15 000–20 000 bakteriologiska prov på fosterhinnor. Cirka 16 000 infekterade

besättningar upptäcktes, av dessa återstod över 10 000 besättningar i början av 1948. Under 1948 friförklarades 4 000 besättningar. Vid ingången till 1950 återstod cirka 4 000 smittade besättningar, vilket vid årets slut hade reducerats till 2 300 (det fanns då fortfarande över 200 000 nötkreatursbesättningar i Sverige³⁶). Därefter gick det ännu snabbare. År 1954 återfanns brucellos i 31 besättningar, under 1955 i 14 och under 1956 endast i sex besättningar. De sista tre besättningarna påvisades tidigt under 1957. Efter april 1962 har inga ytterligare fall eller reagenter påvisats. Från den 1 juli 1961 upphörde blodprovstagningen och ersattes med att endast omfatta bakteriologiskt prov på fosterhinnor från misstänkta abortfall (8).

Tabell 4.4 Översikt över brucelloskontrollen 1942–1958*

	Totalantal (påvisade) smittade:		Kvarstående smittade:	
	besättningar	djur	besättningar	djur
1 jan 1942	951	4 258	543	2 962
- 1943	467	2 851		
- 1944	892	5 045		
- 1945	4 926	28 386	3 084	20 298
- 1946	10 782	53 291	7 679	40 965
- 1947	14 057	65 162	9 834	49 727
- 1948	15 927	71 739	10 410	51 530
- 1949			5 886	cirka 30 000
- 1950			3 959	cirka 20 000
- 1951			2 251	cirka 12 000
- 1952			1 223	cirka 6 500
- 1953			378	
- 1954			31	
- 1955			14	
- 1956			6	
- 1957			3	
- 1958			0	

³⁶ Leukosprogrammet (1990–2000) innefattade genomsnittligt cirka 30 000 besättningar, ungefär jämnt fördelade på köttjur och mjölkbesättningar. Mot slutet av 2009 var antalet mjölkbesättningar cirka 6 000.

* data från Kungl. Veterinärstyrelsens årsrapporter 1942–1952 samt utkast till (icke publicerade) rapporter. Data redovisas något olika år från år, därför är tabellen inte komplett.

Programmets utformning

Vilka åtgärder som skulle vidtagas i enskilda besättningar var avhängigt av smittans utbredning och den kliniska bilden. I akut infekterade besättningar fick djurägarna först avvakta tills dess att aborterna hade minskat. Under tiden vaccinerades (med ett lågvirulent vaccin) alla kvigor vid 4–8 månaders ålder. För detta krävdes tillstånd från veterinärstyrelsen. Djurägarna uppmanades också att genomföra förstärkta hygieniska åtgärder som frekvent ladugårdstvätt, särskilt då efter abortfall. Därtill rekommenderades besättningarna att endast rekrytera djur från kroniskt infekterade besättningar alternativt att köpa in kalvar från brucellosfria besättningar. Djur fick inte säljas som brucellosfria om de inte åtföljdes av ett veterinärcertifikat. De senare vaccinerades i mottagarbesättningen. Efter 2–3 år kunde besättningen gå över till de åtgärder som gällde för kroniskt infekterade besättningar. Vaccinationen avslutades 1951.

Besättningar med kronisk brucellos (reagerande besättningar med få eller inga aborter) rekommenderades istället att isolera korna vid kalvning, ta prov från fosterhinnor samt sanera kalvstallet efter kalvning. Om det bakteriologiska provet var positivt rekommenderades omedelbar slakt (8).

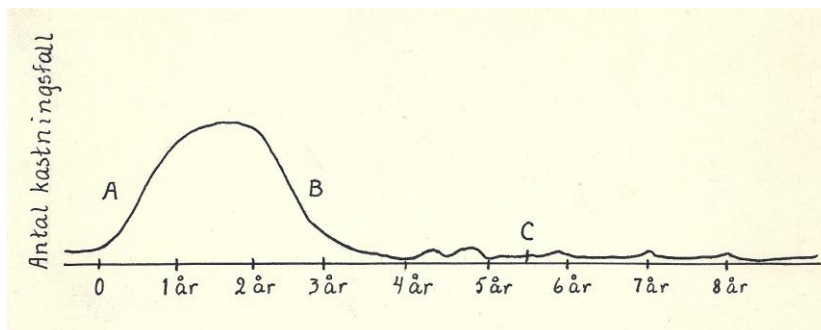
I likhet med tuberkulosprogrammet tillkom alltså successivt obligatoriska delar även i brucellosprogrammet. Förloppet fanns redan från börjat definierat i kungörelsen (1943:387) angående bekämpande av smittsam kastning hos nötkreatur. De obligatoriska delarna gällde besättningar i de kastsjukeskyddade och kastsjukefria områdena. När andelen smittade besättningar minskade i ett område kunde området definieras som ett kastsjukeskyddat område. Ett beslut som bl.a. innebar en reglering av livdjurshandeln så att bara djur från fria besättningar fick föras in i ett sådant område. De första kastsjukeskyddade områdena definierades 1947. Nästa steg på skalan var kastsjukefria områden. År 1953 omfattade det obligatoriska programmet alla delar av Sverige och författningsmässigt betraktades hela Sverige nu som ett ”kastsjukefritt område”. Djurägarna fick också ersättning för utslaktade djur i och med att epizootilagens bestämmelser tillämpades vid utslaktning inom kastsjukefria områden (med andra ord en direkt parallell till bestämmelserna inom tuberkuloskontrollen).

Kostnaden för programmets frivilliga del fördelades mellan statnärning i relationen 1:2. Djurägarens kostnader kunde betalas direkt eller tas via mejeriföreningen. Om besättningen snabbt kunde bli fri genom utslaktning av ett fåtal reagenter kunde en mindre statlig slaktersättning betalas ut. Mellan åren 1944–1954 uppgick de statliga kostnaderna till cirka 7,2 miljoner kronor. Djurägarna betalade uppskattningsvis 15 miljoner. De totala kostnaderna för programmet – 22 miljoner kronor – blev alltså betydligt mindre än de förluster som näringen åsamkades under enbart ett år på 1930-talet (7, 8).

År 1961, efter fyra helt brucellosfria år, blev så sjukdomen upptagen som en fullvärdig medlem i epizootilagstiftningen. Samtidigt infördes en bestämmelse att besättningar med mer än 20 djur inte fick försäljas utan ett negativt ABR-prov genomfört på djurägarens bekostnad. Detta skedde i och med beredning i Kungl. Maj:ts proposition 1961/27. En proposition som betecknade ett avslut för kontrollprogrammen mot brucellos och tuberkulos, men uppstarten för det tredje stora kontrollprogrammet, det mot salmonella.

Med sentida epidemiologisk kunskap kan programmets utformning diskuteras. Hur kunde så pass smittskyddsmässigt enkla regler leda till framgång på så kort tid? Den teoretiska bakgrunden låg företrädesvis i tyska studier som visade på att mindre besättningar kunde självsanera sig om inte nya mottagliga djur köptes in under den tid (5–6 år) som saneringen tog.

Figur 4.6 Grafisk framställning av den smittsamma kastningens förlopp i en större besättning där ungdjuren uppföds tillsammans med de äldre djuren (36)

Sweden has proved that bovine brucellosis can be eradicated, and her example should inspire us to pursue vigorously the biggest animal disease eradication effort we have ever undertaken.

The American Veterinary Medical Association salutes Sweden in her success (1962).

4.4 Salmonella

Inledning

Salmonella är en zoonotisk, bakteriell sjukdom som alltsedan alvestaepidemins dagar har betraktats som allmänfarlig (hos människa) enligt den svenska smittskyddslagen. På djursidan ser situationen lite annorlunda ut och de s.k. icke värdspecifika salmonellatyper som har varit vanligast i Sverige under senare år ger sällan upphov till någon allvarlig sjuklighet hos djur. Det svenska salmonellakontrollprogrammet har byggts upp under flera decenniers tid inom svensk animalieproduktion. Det är kostnadskrävande och omfattande men, såvitt är möjligt att bedöma, framgångsrikt. Programmets officiella syfte är att skydda svenska konsumenter mot salmonella i livsmedel, men det har som en påtaglig följdverkan medfört ett utvecklat hygien- och smittskyddstänkande inom stora delar av animalieproduktionen. Salmonellakontrollen av idag består framförallt av förebyggande åtgärder, men innehåller även ett omfattande provtagningsprogram och en bekämpningsdel. Det var först i samband med förhandlingarna om ett svenskt medlemskap i EU, då svenska myndigheter var tvungna att i detalj förklara och motivera alla enskilda beståndsdelar i programmet, som salmonellakontrollen tog formen av ett enhetligt heltäckande program. Det var också som ett sådant som det – slutligen – kom att godkännas av EU-kommissionen.

Alvestaepidemin

Alvestaepidemin orsakat av salmonellabakterien *Salmonella typhimurium* utgör ett av västvärldens största beskrivna utbrott av salmonella hos människa. Sammanlagt rapporterades mer än 9 000 insjuknade människor och antalet döda beräknas till cirka 90. Utbrottet kom att medföra ett antal organisatoriska förändringar vad avser smittskyddet hos såväl människor som djur, ett exempel på det förra var att en statepidemiologtjänst inrättades vid dåvarande Statens Bakteriologiska Laboratorium, SBL (numera Smittskyddsinstitutet).

De första misstänkta fallen kom till epidemisjukhuset i Växjö den 18 juni 1953. Den 22 juni hade smittan hos de insjuknade diagnosticerats till *S. typhimurium*, av vad som då kallades för fagtyp 8. Antalet insjuknade i Kronoberg ökade sedan successivt fram till halvårsskiftet då cirka 220 fall per dag rapporterades. Sammanlagt diagnosticerades 2 611 fall inom länet. Men fall började även rapporteras in från andra delar av landet. Inget län undgick smittan – vid sidan av Kronoberg var

Stockholms och Västernorrlands län de mest drabbade. Från början gick misstankarna mot en tysk jästsort vilken spårades och beslagstogs i stora mängder. Men det var smittans spridning som småningom medförde att misstankarna istället började riktas mot slakteriet i Alvesta. De insjuknades fördelning stämde relativt väl med slakteriets leveransområde. Det dröjde dock till den 4 juli innan restriktioner lades på slakteriet. Då beslutade länsstyrelsen att förbjuda avsalu från slakteriet, detta efter en gemensam anmodan från medicinal- och veterinärstyrelserna. Samtidigt uppmanades samtliga länsstyrelser att tillse att de lokala hälsovårdsnämnderna lät oskadliggöra allt färskkött från Alvesta.

Den smittskyddsutredning som följde och som medicinalstyrelsen svarade för var synnerligen omfattande och innefattade naturligtvis såväl människor som djur. På djursidan inbegrep utredningen en träckprovstagning av 220 besättningar i Kronobergs län. Av dessa konstaterades salmonella i sex besättningar (men av dessa var endast tre stycken (1,4 procent) nötkreatursbesättningar). Vilka salmonellatyper det rörde sig om framgår heller inte av den sammanfattning som sedermera kom att skrivas av Gunnar Olin (se nedan). Under hela utbrottstiden transporterades ett antal slaktkroppar till olika fryshus för lagring. I efterhand gjorda undersökningar på dessa slaktkroppar visade att cirka 15 procent var ytkontaminerade med *S. typhimurium*. Frekvensen påvisad salmonella i muskel- och lymfknuteprover var nästan lika hög (14 procent). I det senare fallet tros inväxning av salmonella-bakterier i köttet ha skett efter slakt eftersom djuren kom från besättningar spridda runt om i Kronobergs län.

Det kunde aldrig fastställas huruvida den primära smittkällan var inhemska djur eller om den härrörde från slakterianställda som förvärvat infektionen på utlandssemester. Den senare teorin framförs som mest trolig i en departementsutredning (Ds Jo 1980:5) medan en artikel av dåvarande föreståndaren för SBL Gunnar Olin (1956) i *Nordisk Medicin*, anför den förra teorin som mer sannolik. Flera samverkande faktorer medförde dock att betingelserna för smittspridning från slakteriet var goda vid den här tidpunkten och kunde resultera i det mycket stora antalet salmonellakontaminerade slaktkroppar. Slakteriet hade varit stängt i fem veckor på grund av strejk och när slakten igångsattes igen den 8 juni var slaktkön lång. Under de följande tre veckorna var kalvslakten den dubbla mot den normala medan svinslakten var 60 procent större än vanligt. Kylutrymmena belastades kraftigt, med höga temperaturer och kontaminationsrisk som följd. Samtidigt inträffade en kraftig värmebölja med värmetoppar den 14–16 juni och mellan den 20 juni och 4 juli. Inom Kronobergs län skedde

varudistributionen vid den här tiden med butiksbuskar vilka saknade aktiv kyla. Lastutrymmena kylades i stället ned på natten. Till andra län gick transporter vanligen med järnvägsagnar. Inte heller järnvägsagnar hade aktiv kyla utan isades normalt sett dagen före ilastningen. Under tiden för utbrottet hände det emellertid att vagnarna isades först vid ilastningen vilket medförde att djurkropparna i flera fall rapporterades ha framkommit i dåligt skick.

Det föreningsägda slakteriet i Alvesta åsamkades naturligtvis stora ekonomiska förluster men hölls på fötter tack vare statliga bidrag för kasserade produkter. Kanske var det till och med så att det fanns en beredvillighet hos den dåvarande koalitionsregeringen att hålla slakteriet på fötter (65.). En mer kuriosartad konsekvens av utbrottet, fortfarande märkbar i butiksled, var att slakteriets tidigare storsäljare Kronobergs pilsnerkorv ändrade namn till Bullens pilsnerkorv. Det förra namnet var inte längre kommersiellt gångbart i ett salmonellachockat Sverige. Under perioden 25 juni-11 juli 1953 fanns salmonellautbrottet med på Dagens Nyheters förstasida 16 av 17 dagar, under 12 av dessa dagar var det förstanyheten.

Det var inrikesminister Gunnar Hedlund som var den formellt ansvarige ministern för utbrotthanteringen. I praktiken skötes dock mycket av myndighetskontakterna av statssekreterare af Geijerstam som i Dagens Nyheter den 11 juli gav följande lugnande(?) bild av händelseutvecklingen:

”Epidemin har av pressen givits för stora proportioner som den inte alls förtjänar – det är ju dock inte någon särskilt märklig sak detta. Hade epidemin inträffat i utlandet skulle den förmodligen aldrig ha kommit till svensk kännedom, den skulle ha betraktats som en helt normal företeelse. Och dödligheten har ju hittills visserligen varit stor med tanke på den annars ganska ofarliga Breslausmittan, men rent absolut är den ju mycket obetydlig. Tanken att sätta dit något slags expertutskott för att bekämpa epidemin är åtminstone för mig helt främmande. Medicinalstyrelsen gör vad som kan göras och dess chef...försäkrade mig senast idag att epidemin nu definitivt är på retur.”

I och med tveksamheterna om animalieproduktionens roll i sammanhanget görs ingen ytterligare beskrivning av detta utbrott. En gedigen sammanfattning framgår exempelvis av artikeln i Nordisk Medicin (46) från vilken de flesta uppgifter i denna resumé är tagna.

Vid tidpunkten för Alvestaepidemin fanns ingen allmän lagstiftning avseende salmonella hos djur. Under och efter epidemin begärde och fick veterinärstyrelsen förordnande av Kungl. Maj:t att tillämpa dåvarande epizootilagen (1935:105) på salmonellainfektion hos djur. Förordnandet gällde först Kronobergs län men utökades sedan till att

gälla hela landet. Erfarenheterna var dock sådana att veterinärstyrelsen snart (1955) fann för gott att föreslå att förordnandet skulle upphävas. Bland annat menade styrelsen att (den delvis obligata) epizootilagen ”inte gav den rörlighet och anpassning av bekämpandet som erfordrades vid salmonellainfektioner”. Dessförinnan hade en ”utslaktningspolitik” tillämpats vid påvisad salmonella i fjäderfäbesättningar. Efter det att staten 1956 fick betala ut drygt 360 000 kronor (cirka 4 400 tkr i 2009 års penningvärde) för utslaktningen av en större fjäderfäbesättning övergavs dock utslaktningsmetoden. Nu infördes istället ett mer konservativt förhållningssätt, där skeendena på en salmonellasmittad gård inte skulle påverkas mer än vad som ansågs vara nödvändigt. Efter en intensiv provtagning för att fastställa smittans utbredning utfärdades rekommendationer om fortsatta åtgärder, vilket exempelvis kunde innebära utslaktning av djurgrupper som ansågs kraftigt nedsmittade. En åtgärdsplan kunde kombineras med antibiotikabehandling för att hålla nere smittrycket (39).

1961 års salmonellaförordning (skall vara rubriknivå 4)

Efter det att epizootilagen inte längre tillämpades hamnade det dåvarande embryot till svensk salmonellakontroll i ett slags lagstiftningsmässigt vakuum. Under några år kom en frivillighet att tillämpas vid salmonellautredningar men veterinärstyrelsen fann ganska snart att utan lagstöd var det nog så svårt att exempelvis få igenom förordade saneringsåtgärder. I augusti 1959 hemställde veterinärstyrelsen om en särskild lagstiftning för salmonella. Med skrivelsen fanns ett bifogat författningsförslag, vilket var utarbetat i samråd med medicinalstyrelsen och den nyinrättade statsepidemiologtjänsten.

Jordbruksdepartementet behandlade frågan i Kungl. Maj:ts proposition 1961/27 angående åtgärder mot salmonellainfektion. För att utgöra starten på ett program som har kommit att bli ett av de mest långvariga och mest genomgripande i djursmittskyddets historia är propositionstexten påtagligt kortfattad. Departementschefen behöver endast tre sidor på sig för att definiera bakgrunden till och behovet av det som kom att bli Kungl. Maj:ts förordning (1961:309) om bekämpande av salmonellainfektion hos djur samt Kungl. Maj:ts kungörelse (1961:310) med närmare föreskrifter om bekämpande av salmonellainfektion hos djur.

Den nya förordningen och kungörelsen byggde på ett fåtal grundsatsar. De skulle gälla samtliga djurslag, veterinär skulle göra en smitt-

skyddsutredning samt gavs (fakultativt) möjligheter att meddela föreskrifter om exempelvis isolering och smittrening. I praktiken blev tillämpningen sådan att den ansvariga myndigheten (veterinärstyrelsen sedermera lantbruksstyrelsen) förordnade en tjänsteveterinär att företa smittskyddsutredning samt att lämna spärrföreskrifter enligt en av myndigheten uppgjord mall. Den ansvariga myndigheten kunde besluta om slakt av det som kallades för kroniska smittbärare, vilket förutsågs vara detsamma som enstaka djur, medan Kungl. Maj:t kunde besluta om annan avlivning. Det var endast vid salmonellos hos fjäderfä som det förutsågs bli aktuellt med avlivning av ett större antal djur. När det gäller ersättning föreslog veterinärstyrelsen att sådan skulle utgå för djurvärden (75 procent), för smittrening samt för laboratorieundersökningar. I övrigt skulle ersättning *inte* utgå. Att ersättning för djurvärden skulle minska (från epizootilagens 100 procent) till 75 procent förklarades med att en sådan reduktion kunde utgöra en sporre för djurägarna att själva vara verksamma att hindra smittans spridning. Ekonomiskt förutsågs den nya förordningen inte föranleda några ökade kostnader för statsverket. Merkostnaden för den obligatoriska bekämpningen skulle kompenseras av den föreslagna minskningen i ersättningen för djurvärde. Det kan nämnas att statens kostnader för salmonellabekämpningen 1958 förlöpte sig till 33 tkr och 1959 till 30 tkr. I kungörelsen (1961:310) gavs den ansvariga myndigheten en möjlighet att besluta om ersättning i annat hänseende (än för djurvärden, laboratoriekostnader och smittrening) om särskilda skäl förelåg. Ersättning enligt denna senare paragraf var begränsad till 75 tkr, för ersättning därutöver skulle Kungl. Maj:t besluta.

Frivillig förebyggande salmonellakontroll (skall vara rubriknivå 4)

Den av departementschefen (och veterinärstyrelsen) förutsedda kostnadsutvecklingen höll inte streck särskilt länge. Från 1963 fram till och med slutet av 1970-talet höll sig det sammanlagda antalet påvisade salmonellafall stadigt över 100 smittade besättningar per år (tabell 4.5). En topp orsakades i början på 1960-talet då *S. Dublin* hastigt spred sig i nötkreatursbesättningar i Kalmar län, ett län där infektionen fortfarande är tydligt överrepresenterad.

Tabell 4.5 Antalet salmonellasmittade besättningar 1961–1970

År	Nötkreatur	Svin	Fjäderfä	Övriga*
----	------------	------	----------	---------

1961	21	16	18	4
1962	26	26	17	3
1963	119	16	37	6
1964	70	20	45	4
1965	59	30	25	4
1966	77	18	45	32
1967	55	21	26	16
1968	63	22	19	37
1969	52	18	31	56
1970	41	21	40	64

* I gruppen ingår enstaka fall hos häst och får men även salmonellafynd hos sällskapsdjur (som inte har resulterat i ingripande med stöd av salmonellförordningen).

På slaktkycklingsidan var situationen lika bekymmersam. Bakgrunden var att många salmonellautbrott i slaktfjäderfäbesättningar kunde härledas till en undermålig hygienisk standard på slaktkycklinghusen. På initiativ av dåvarande branschorganisationen Fågelköttproducenternas Förening, sannolikt väl stöttade av dåvarande fjäderfäkonsulenten vid SVA Nils-Olof Lindgren, utarbetades 1969 ett program till frivillig salmonellakontroll av slaktfjäderfä. Programmet översändes till veterinärstyrelsen och kom där att omarbetas i författningsform. År 1970 blev därmed födelseåret för en frivillig salmonellakontroll med staten (den veterinäradministrativa myndigheten) som huvudman. Det nya programmet (VF 1970:57) var konstruerat som ett omfattande hygienprogram kombinerat med en kontinuerlig salmonellaprovtagning. Detta var också första steget på ett koncept till en frivillig, förebyggande salmonellakontroll som med tiden har kommit att innefatta flertalet svenska djurbesättningar. De första åren med den nya kontrollformen blev dock dramatiska. Som en följd av problem med slaktkycklingfoder³⁷, men också delvis som en följd av de nya provtagningsreglerna, ökade antalet påvisade salmonellafall i slaktfjäderfäbesättningar mycket kraftigt under perioden 1970–1972. Programmet kompletterades därför 1972 på ett sådant sätt att anslutna besättningar endast fick använda pelleterat (värmebehandlat) foder. Motsvarande lagstadgade förändring kom inte förrän 1986³⁸. Programmet lockade dock många besättningar och som en följd av branschkrav och ekonomiska förmåner var vid årsskiftet 1979–1980 nästan 100 procent av

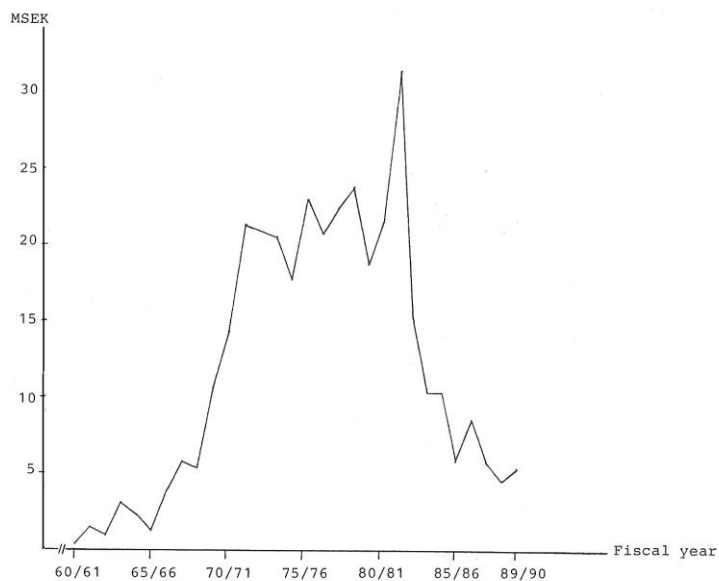
³⁷ Se kapitel 6.2.

³⁸ Se kapitel 6.2.

slaktkycklingbesättningarna anslutna (29). Ersättningssystemet blev nu sådant (1970:403) att den statliga ersättningen för djurvärdet höjdes från de ursprungliga 75 procent som hade beslutats 1961 till 90 procent för de som var anslutna till kontrollen, medan de som stod utanför kontrollen endast fick 60 procent av djurvärdet. Därutöver utarbetade (dåvarande) Skandinaviska kreatursförsäkringsbolaget i samråd med slaktfjäderfänärningen en försäkring som för anslutna besättningar ytterligare kompletterade den statliga ersättningen.

Figur 4.7 Statliga utgifter för salmonellakontrollen 1961–1990 (i 1990 års penningvärde)

Figuren tagen från Persson, U & Jendteg, S, The Economic Impact of Poultry-

borne Salmonellosis-How much should be Spent on Prophylaxis? IHE Working Paper 1991:7. Figuren återges efter benäget medgivande från förf.

Ny utredning, ersättning för produktionsförluster (skall vara rubriknivå 4)

Med det stora antalet salmonellafall under 1970-talet följde även en ganska dramatisk kostnadsutveckling (tabell 4.6 och figur 4.7). Under den här tidsperioden utgjordes statens kostnader för bekämpning av smittsamma husdjursjukdomar huvudsakligen av kostnader för salmonellakontrollen.

Tabell 4.6 Statens kostnader för åtgärder mot salmonellainfektion 1974–1979 (tkr)

Budgetår	Totalkostnad	Kostnad exkl. ersättning till laboratorier*	varav ersättning för nedslaktade djur	varav "andra nader" ligen produktionsförluster	"andra" (huvudsakligen) ersättning
1974/75	4 321	2 911	874		1 959
1975/76	6 443	5 354	1 959		3 288
1976/77	7 479	4 197	1 123		2 966
1977/78	8 915	5 562	2 521		2 888
1978/79	10 131	6 919	3 464		3 266

* Som en del i stödet till de regionala veterinärmedicinska laboratorierna betalade staten från och med 1976 en merkostnad för salmonellaprover (se avsnittet om Svelab nedan).

Att observera är att lantbruksstyrelsen tillämpade ett system där produktionsförluster som uppkom i samband med spärrförklaringen regelmässigt ersattes (med stöd av bestämmelsen om särskilda skäl). Därutöver tillämpade lantbruksstyrelsen, med start oktober 1975, en egen modell med en graderad ersättning vid reglering av produktionsförluster för slaktnötsbesättningar. Det nya systemet hade meddelats i en tjänsteföreskrift. Ersättningsreglerna hade därmed blivit relativt komplicerade (tabell 4.7).

Tabell 4.7 Översikt över den statliga ersättningen vid salmonella, mars 1978 (%)

	Djurvärde	Smitt- rening*	Laboratorie- kostnader	Produktions- förluster**	Referens/Anm.
Kroniska smittbärare	90	100	100	100	1.
Fjäderfä anslutna till frivillig kontroll	90	100	100	100	2.
Ankor och gäss som salmonellaprovtagits	70	100	100	100	3.
Hund och katt	0	100	100	100	4.
Andra kategorier än ovan	60	100	100	100	
Specialiserad slakt- nötsuppfödning	90	100	100	100	5.1
	90	100	100	80	5.2
	90	100	100	60	5.3

* Avser smittrening utöver normal rengöring med tillägget att ersättning inte lämnades för redskap som djurägaren ställt till förfogande.

** Med produktionsförluster avsågs exempelvis driftsförluster till följd av spärrförklaring, sanitets slaktskostnader, fördyrade skötselkostnader m.m., dock inte försämrat produktionsresultat till följd av salmonellainfektion.

1. 4 § 1961:310 med ändring 1970:403.

2. 4 § 1961:310 med ändring 1970:403.

3. 4 § 1961:310 med ändring 1978:80.

4. 4 § 1961:310.

5. Lantbruksstyrelsens tjänsteföreskrift nr 3, 1975-02-05.

5.1. 1) Direkt förmedling om ej utpräglad glesbygd, 2) mottagningsavdelning om besättning med > 50 djur,

3) avskild och hygieniskt utformad foderberedning, 4) tömning och rengöring mellan varje omgång eller minst en gång per år.

5.2 Om punkterna 1, 3 och 4 är uppfyllda.

5.3 Övriga fall.

Genom beslut i december 1979 tillsatte regeringen en arbetsgrupp med uppgift att se över dåvarande ersättningsbestämmelser. Men förutom kostnadsaspekten fanns det nu, enligt den promemoria undertecknad av jordbruksministern som medföljde utredningsuppdraget, en tveksamhet om programmets syfte och effektivitet. Det som åsyftades var det faktum att den övervägande andelen av i salmonellos insjuknade svenskar hade förvärvat sin smitta utomlands. Var det då rätt modell att spendera en massa pengar på svensk animalieproduktion!?

Utredningen föreslog i sitt betänkande (Ds Jo 1980:5) daterad augusti 1980 en mer flexibel modell vid bekämpning av salmonella

hos djur, detta bland annat baserat på salmonellaserotyp och djurslag. Det flexibla bekämpandet skulle i sin tur medföra kostnadsbesparingar om i storleksordningen 50 procent. Denna förändring, liksom många av de övriga förslag som utredningen lämnade, låg inom ramen för de bemyndiganden som lantbruksstyrelsen redan hade. Apropå frågan om kontrollens lönsamhet och det relevanta i att bekämpa ”svensk” salmonella lämnades i utredningen ganska utförliga beräkningar om vad de inhemska fallen kostade svensk sjukvård. Detta var första gången som ett försök till *benefit-cost* analys av salmonellakontrollen gjordes. Någon djupare analys av resultaten gjordes inte, de motsade dock inte det relevanta i en fortsatt statlig salmonellakontroll. Utredningen föreslog också ett antal smärre förändringar i förordning och kungörelse, dessa ändringsförslag kom dock inte att beaktas. Riksdagen tog dock åt sig förslaget till ny inriktning av bekämpningsåtgärderna i och med att det i budgetpropositionen (1980/81:100) deklarerades att bekämpningsåtgärderna i kostnadsreducerande syfte mer skulle anpassas till det enskilda fallet.

1983 års salmonellag (skall vara rubriknivå 4)

I december 1982 föreslog lantbruksstyrelsen i en skrivelse till regeringen att 1961 års förordning skulle ersättas med en ny lagstiftning, detta främst föranlett av att lantbruksstyrelsen nu såg ett behov av att kunna föreskriva om en obligatorisk salmonellaprovtagning av slaktfjäderfä. Myndigheten såg en risk i att en del slaktfjäderfäproducenter skulle lämna branschorganisationen och därmed även den frivilliga salmonellakontrollen. Därmed skulle också salmonellaprovtagningen minska. Till lantbruksstyrelsens skrivelse var fogat ett lagförslag. I bakgrunden låg en turbulens inom fjäderfäslakten där en del mindre slakterier ville uppnå konkurrensfördelar genom att ställa sig utanför salmonellakontrollen. De större slakteriföretagen utövade påtryckningar på myndigheterna för att göra det mer ekonomiskt kännbart att stå utanför den frivilliga kontrollen.

Obligatorisk provtagning – första steget

Departementschefen gick på lantbruksstyrelsens linje och förklarade i proposition 1982/83:172 att risken var stor för att utvecklingen (att besättningar lämnade den frivilliga kontrollen) skulle fortsätta och att

den frivilliga salmonellakontrollen ”har medverkat till att förhållandevis få människor i vårt land har insjuknat i salmonella”. Jämfört med regeringsbeslutet 1979 förefaller det alltså som att acceptansen för den inhemska salmonellakontrollen nu har utvecklats avsevärt. I propositionen läggs även fast en mer samlad syn på salmonellakontrollens syfte där målsättningen anges vara att ”genom förebyggande åtgärder motverka att salmonellainfektion etablerar sig i djurbesättningarna och att genom kontroll i olika led uppmärksamt följa utvecklingen och vidta de bekämpningsåtgärder som behövs för att hindra att smitta överförs till människa”. Förutom den obligatoriska provtagningen, som nu skulle ske på djurägarens bekostnad, skulle den frivilliga kontrollen vara kvar i sin dåvarande form och anslutningen stimuleras genom ekonomiska styrmedel.

I sitt nya lagförslag önskar lantbruksstyrelsen även att bemyndigandena för att besluta om slakt och avlivning av djur helt förs över till myndigheten, detta bland annat för att påskynda handläggningen och därmed minska kostnaderna för driftsförluster (en kostnad som formellt sett ännu inte var upptagen som ersättningsgill). I övrigt skulle den nya lagstiftningen i allt väsentligt överensstämma med den äldre salmonellaförordningen.

Kostnaderna fortsätter att öka, bidrag till laboratorier

Departementschefen var i sak helt med på lantbruksstyrelsens tankar. Det finns dock ett bekymmer, och det var ekonomin. I sin skrivelse har lantbruksstyrelsen framhållit att myndigheten numera tillämpar de nya flexibla riktlinjerna vid bekämpning och att detta medfört en kostnadsreduktion om 40 procent. Oaktat detta hade dock den sammanlagda kostnaden fortsatt att öka. För budgetåret 1981/82 var statens kostnader uppe i 18,5 miljoner kronor. En anledning till de höga kostnaderna var återigen problem med salmonellakontaminerat foder. Exempelvis hade ett 80-tal slaktkycklingflockar i främst Blekinge under en sju månaders period (1981–1982) infekterats med *S. Livingstone* från en salmonellakontaminerad foderfabrik. Det senare något som kan ha varit en starkt bidragande orsak till att den statliga ersättningen några år senare helt kom att helt tas bort vid utbrott av salmonella hos slaktkyckling (71).

Vid sidan av de direkta bekämpningskostnaderna tillkom kostnaderna för bidragen till veterinärmedicinska laboratorier m.m. som nu var uppe i 4,9 miljoner kronor som förstärkt ersättning och 5,5 miljoner kronor som bidrag för vissa undersökningar (tabell 4.8).

Det förra bidraget innebar att från och med 1976 och fram till någon gång under år 2000 subventionerades Svelab (och sedan även AnalyCen) genom att en koefficient tillämpades på antalet årliga salmonellaprover som företaget analyserade. Beroende på antalet prover fick företaget/n debitera 1–4 gånger den normala laboratorietaxan. Detta avtal tecknades mellan lantbruksstyrelsen, men ett motsvarande hade även funnits på veterinärstyrelsens tid (personligt meddelande Bengt Nordblom). Det senare bidraget inkluderade bl.a. en ersättning för kostnaden i samband med salmonellaprovtagning i den frivilliga salmonellakontrollen.

Tabell 4.8 Statens kostnader för åtgärder mot salmonellainfektion 1980–1982 (tkr)

Budgetår	Totalkostnad	Kostnad exkl. ersättning till laboratorier	varav ersättning för nedslaktade djur	luster)	varav (huvudsakligen för)
1980/81	16 211	6 712	2 182		
1981/82	24 133	13 690	3 757		
1982/83	16 231	6 111	1 174		

Propositionen fastslår att staten inte kan anses vara skyldig att svara för alla de kostnader och förluster som drabbar djurägare till följd av myndighetsingripande. Avsikten med ersättningen är endast att i skälig omfattning mildra de ekonomiska konsekvenserna för de enskilda djurägarna. Det blir dock inga nya regler i samband med propositionstexten, tvärtom lyfts ersättningsbestämmelserna helt bort från den nya lagen. Däremot kommer ett tillkännagivande att departementschefen ämnar bereda frågan vidare i syfte att finna lösningar som minskar statens andel av kostnaderna.

Jämförelse med annan lagstiftning och beaktansvärd risk

Lagrådet ger i sitt remissvar till den nya lagstiftningen en god sammanfattning av den nu ganska svåröverskådliga ersättningsfrågan. I denna konstateras bl.a. att det tidigare funnits en form av allmän grundsats att den som drabbas av förluster till följd av myndighets-

ingripanden på grund av smittfara inte alls, eller endast i begränsad utsträckning, hade ett rättsligt grundat anspråk mot staten. Lagrådet jämför sedan med 1935 års epizootilag, som fram till och med den nya epizootilagen (1980:369), innebar en inskränkt ersättningsrätt. Kungörelsen (1956:296) om ersättning av statsmedel vid ingripanden i hälsovårdens intresse innebar att ersättning med statsmedel ”må utgå”, och att ersättningsberäkningen skulle grundas på skälighetsöverbäganden. Vad avser beslut enligt bisjukdomslagen (1974:211) var motsvarande lydelse att ersättning ”kan utgå”. Liknande begränsningar fanns inom dåvarande smittskyddslagen (1968:231) och växtskyddslagen (1972:318). Lagrådet konstaterar att den nu aktuella propositionstexten talar för att en liknande bedömning kommer att göras när det gäller ersättning vid salmonella hos djur. Däremot konstaterar lagrådet att ersättningsreglerna i epizootilagen har tagit en helt annan riktning där kostnader och förluster för den enskilde skall ersättas fullt ut. Lagrådet funderar över om det verkligen är lämpligt att ersättningsreglerna i två så närstående lagstiftningar skall ha helt olika utformning? Kan en förklaring finnas i att den ena lagstiftningen skall hantera sjukdom där det kan talas om en ”förväntad risk” medan den andra lagstiftningen mer behandlar sjukdomar som kan vålla ”oväntade och katastrofartade” utbrott? Lagrådet avslutar sin genomgång med konklusionen att det gällande systemet är så splittrat och svåröverskådligt att en mer enhetlig reglering synes önskvärd. Förslaget från lagrådet är att departementschefen i sin aviserade översyn av ersättningsbestämmelserna för salmonella verkar i en sådan riktning. I en avslutande kommentar till lagrådets yttrande anför departementschefen att salmonella utgör en beaktansvärd risk i näringsutövningen och att egna åtgärder i viss mån kan minska denna risk. Därmed finns inte skäl att tillerkänna djurägare en laglig rätt till ersättning av staten.

Nya ersättningsregler, ”nollersättning” införs

Det dröjde inte länge innan departementet var klar med översynen av ersättningssystemet. En första tillämpningsförfordning (1983:936) till den nya lagstiftningen blev bara gällande i ett halvår, därefter kom en ny förfordning (1984:306) med ikraftträdande den 1 juli 1984 och där var de nya ekonomiska riktlinjerna klara. I förarbetena (prop. 1983/84:40) konstateras återigen att statlig ersättning är en möjlighet och inte någon absolut rättighet. Ordalydelsen i förfordningen blev att ersättning ”får” lämnas och då med ”högst” ett visst angivet

procentbelopp. Vad som var ersättningsgillt specificerades, och nu var för första gången produktionsförluster nämnda som en ersättningsgill förlust.

De nya reglerna innebar att det inte längre gjordes någon åtskillnad mellan olika typer av ersättning utan att alla kostnader för djurägaren (inkl. produktionsförluster) skulle ersättas med en gemensam procentsats, den senare avhängig av vilken typ av djurhållning det gällde. Den maximala ersättningsnivån sänktes samtidigt från tidigare 90 och 100 procent (tabell 4.9) till 70 procent. Den radikala förändringen var dock att ersättningen till två typer av djurhållning, slaktfjäderfä- och slaktnötsproduktionen nu hade skurits ned till noll! Av propositionen framgår att departementschefen inhämtat uppgifter att dessa båda näringar står för de högsta kostnaderna samt att det nu finns möjligheter att erbjuda tillräckligt försäkringsskydd för de kostnader och förluster som tidigare ersatts av staten. Enligt propositionen krävs det dock att de besättningar som skall försäkras ansluts till en hälsokontroll (uppenbarligen ett krav från försäkringsbolagen). Det konstateras att en sådan hälsokontroll finns för slaktfjäderfä (den frivilliga salmonellakontrollen), att motsvarande (visserligen) saknas för slaktnötsproduktionen men att en hälsokontroll planlagd av Slakteriförbundet skall ta sin början den 1 juli 1984. I och med detta skulle landets då cirka 600 besättningar för specialiserad nötköttproduktion kunna anslutas till en hälsokontroll! Och departementschefen konstaterar att statlig ersättning för nedslaktade djur, andra kostnader och driftförluster framdeles inte skall utgå till djurägare för vars produktion det finns möjligheter att ordna ett tillräckligt försäkringsskydd till rimliga kostnader. Jordbruksutskottet ställde sig bakom propositionen (JoU 1983/84:15). I en reservation (c) framhölls dock att en ”övervältring” av kostnaderna på djurägarna skulle kunna äventyra salmonellakontrollen och att den aviserade hälsokontrollen för slaktnötsproduktion ännu inte fanns i verkligheten.

I praktiken hände det, att knytningen mellan anslutning till hälsokontroll och salmonellaförsäkring kvarstod för slaktfjäderfänäringen medan den, oaktat propositionstextens ord, blev helt frivillig för slaktnötsproduktionen. För att stimulera till en snabb utbyggnad av slaktnötskontrollen bistod staten (via lantbruksstyrelsen) med ett ökat anslag till Svenska Djurhälsovården (personligt meddelande Mats Törnqvist). Den frivilliga tilläggsförsäkringen som togs fram av Agria påminde i sin uppbyggnad om de krav som lantbruksstyrelsen ställde i sin tillämpningsföreskrift från 1975. Frivilligheten i försäkringen gjorde

dock att det inledningsvis var svårt att få slaktnötsbesättningarna anslutna till den nya hälsokontrollen.

Tabell 4.9 Översikt över den statliga ersättningen vid salmonella 1 juli 1984

Typ av djurhållning	Högsta ersättningsbelopp
Nötkreatur, svin, med undantag av:	70 %
slaktnötsproduktion som bygger på inköp av > 150 kalvar per år	0 %
Fjäderfä, med undantag av:	50 %
fjäderfäproduktion ansluten till frivillig, förebyggande salmonellakontroll	70 %
produktion av > 5000 slaktskycklingar per år	0 %
Övriga djurslag (även hund och katt om yrkesmässig uppfödning)	70 %

Salmonella Enteritidis och internationell uppmärksamhet

Med början under andra halvan av 1980-talet skedde i Europa en omfattande spridning i av *S. Enteritidis* fagtyp 4 hos värphöns. Vad som hade föranlett den snabba spridningen, framförallt orsakad av djurhandel, var oklart, men konsekvenserna blev stora. Bakterien tillhör de invasiva salmonellatyperna och kunde därmed återfinnas inne i äggen. Infektionsdosen för människor är låg och det räckte med ett fåtal bakterier för att ge upphov till sjukdom, som kunde bli allvarlig. De inrikespolitiska konsekvenserna i svårt drabbade länder som Tyskland och Storbritannien blev också stora och det restes krav på snara och resoluta åtgärdsprogram. Sverige, Norge och Finland klarade sig dock väl och det fåtal *S. Enteritidis*-fall som påvisades hos svenska höns kunde aldrig kopplas till den europeiska spridningen. I detta läge bjöds företrädare från SVA ned till WHO:s årskonferens 1989 för att presentera den svenska situationen. Detta medförde en förtroendefull kontakt mellan WHO och svenska myndigheter, och SVA fick senare i samverkan med WHO förtroendet att i augusti 1993 i Malmö arrangera en internationell "kurs" i salmonellakontroll. Detta följdes sedan upp sommaren 1994 då OIE höll en regional konferens i Stockholm med salmonellakontroll som huvudtema.

Obligatorisk provtagning – för all fjäderfåhållning

Den obligatoriska salmonellaprovtagningen som hade inletts med 1983 års lagstiftning kom sedan att byggas ut i flera steg. Återigen var det slaktfjäderfäneringen som gick i bräsch. I februari 1991 införde branschorganisationen Svensk Fågel ett krav att samtliga värphönsflockar som skulle slaktas på ett slakteri tillhörigt organisationen skulle ha genomgått en salmonellaprovtagning med negativt resultat före slakt. Svensk Fågel såg med oro på att de tidigare helt okontrollerade värphönsflockarna kontaminerade ”deras” slakterier med salmonella. Beslutet som togs utan samråd med lantbruksstyrelsen fick många konsekvenser, en av dessa var att antalet påvisade salmonellasmittade värphönsflockar steg från en (1) besättning 1990 till 30 stycken 1991. Även om antalet fall ganska snart planade ut på en betydligt lägre nivå var det uppenbart att det hade funnits en dold salmonellaproblematik även i värphönsflockarna. Under ett par år i början på 1990-talet kom närmare 15 miljoner kronor att betalas ut i ersättning till salmonelladrabbade värphönsproducenter (tabell 4.10). Eftersom det vid den här tiden inte fanns några värphönsproducenter med i den frivilliga, förebyggande salmonellakontrollen blev statens ersättning 50 procent av kostnaderna. Några år senare tog också staten ett ansvar för denna provtagning genom att Jordbruksverket begärde, och fick, lagstöd för att göra provtagningen obligatorisk. Det nya provtagningskravet kom att gälla från och med den 1 januari 1994. Bara ett halvår senare var det dags för en ny skärpning av bestämmelserna då provtagningskravet utökades till att även gälla avels- och ungdjursflockar, därmed hade salmonellaprovtagning blivit obligatorisk för all kommersiell fjäderfäproduktion. Den senare ändringen, som också den hade tillkommit på begäran av Jordbruksverket, motiverades delvis med bestämmelserna i det s.k. zoonosdirektivet (92/117/EEG) som i och med EES-avtalet skulle börja tillämpas i Sverige.

Tabell 4.10 Statens kostnader för åtgärder mot salmonellainfektion 1987–1997* (tkr)

Budgetår	Totalt varav:					
	mjölkkor	slaktnöt	svin	slakt- kyckling	övriga fjäderfä **	
1987/88	5 031	2 952	641	655	230	306
varav ersättning till djurägare						
1988/89	4 154	2 702	381	778	139	34
varav ersättning till djurägare						
1989/90	5 303	2 285	308	2 252	160	176
varav ersättning till djurägare						
1990/91	19 372	3 181	189	6 898	180	8 780
varav ersättning till djurägare						
1991/92	10 517	3 668	312	1 268	1 042	4 216
varav ersättning till djur-ägare			1 081	869		3 253
1992/93						
varav ersättning till djur-ägare			1 152	-		2 607
1993/94						
varav ersättning till djur-ägare			177	735		2 726
1994/95						
varav ersättning till djur-ägare			561	703		788
1995/96***						
varav ersättning till djur-ägare			2 997	3 475		6 524
1997						
varav ersättning till djur-ägare			2 556	5 439		7 166

* Tabellen bygger på uppgifter från olika utredningar vilka har sammanställt kostnaderna på olika sätt. Därför är tabellen inte fullständig och därför kan heller inte någon direkt jämförelse göras med sammanställningen i tabellerna 4.6 och 4.8. Observera också att någon korrigering för penningvärdets förändring inte har skett.

** Häri redovisas bl.a. kostnaderna för bekämpning av salmonella hos värphöns.

*** Budgetåret var 18 månader.

Salmonellagarantierna (skall vara rubriknivå 4)

I och med EES-avtalet och det stundande EU-medlemskapet hade även kampen om salmonellagarantierna börjat³⁹. Även om EU med zoonosdirektivet hade tagit sina första steg mot en salmonellakontroll var regelverket inte på något sätt jämförbart med det svenska kontrollprogrammet. Direktiver var därtill omstritt och redan från början hade ett flertal medlemsstater deklarerat att de inte tänkte följa det! Ur svenskt perspektiv var det magert då det endast inkluderade avelsfjäderfä och då endast två salmonellaserotyper (*S. Enteritidis* och *S. Typhimurium*). Det fanns i regelverket heller ingenting som garanterade att livsmedel eller djur som importerades till Sverige skulle vara salmonellakontrollerade och salmonellafria. Frågan om ett godkännande av det svenska salmonellakontrollprogrammet och ett bibehållande av någon form av införselkontroll blev därmed en av de allra viktigaste i medlemskapsförhandlingarna. För att få ökat stöd för sin argumentation tog Sverige som drivande land stöd av Norge och Finland. En lång och mödosam förhandlingsprocess initierades sedan med Kommissionens tjänstemän. Ett av många problem som fick lösas var att vid sidan av salmonellaprovtagningen av fjäderfäbesättningar hade Sverige inte några pågående provtagningsprogram som visade att svensk animalieproduktion i sin helhet var – som hävdades – i det närmaste salmonellafri.

På SVA:s initiativ hade visserligen en första screeningundersökning vid slakterier gjorts strax innan medlemskapet. Detta var för övrigt en av de första undersökningarna som vetenskapligt kunde visa att svensk animalieproduktion var så salmonellafri som myndigheterna hävdade. Men detta var inte tillräckligt för Kommissionen som krävde kontinuitet i undersökningarna. På detta kom alltså bakläxa och Sverige fick initiera ett antal provtagningsprogram vid slakterierna vilka enligt en statistiskt säkerställd modell utvecklad vid SVA kunde visa på denna frihet. Kostnaden för de nya provtagningsprogrammen förlöpte sig till cirka två miljoner kronor per år. Utöver detta fick Sverige förbinda sig att avstå från de sista resterna av den ”flexibla” och kostnadsbesparande bekämpningsstrategi som hade införts dryga tiotalet år tidigare. Påvisades exempelvis salmonella i en flock med fjäderfä gällde avlivning och destruktion och ingenting annat.

I förhandlingarnas absoluta slutskede fick Sverige genom sina krav. Salmonellakontrollprogrammet godkändes som ett heltäckande paket med den deklarerade målsättningen att ägg som levereras till packerier och djur

³⁹ Se kapitel 2.5.

som går till slakt skall vara fria från salmonella. Sverige (liksom Finland) beviljades i samband med detta olika former av garantier för att kunna bibehålla en form av införselkontroll för animaliska livsmedel samt import av levande nötkreatur, svin och fjäderfä.

Zoonoscentrum

För att på ett effektivare sätt samordna zoonosfrågorna och för att sammanställa den årliga zoonosrapport som EU enligt zoonosdirektivet kräver bildades 1997 vid SVA ett zoonoscentrum. Till zoonoscentrum finns även knutet ett zoonosråd som består av representanter för ett antal myndigheter och organisationer verksamma inom området.

1999 års zoonoslag

I samband med att Jordbruksverket 1997 rapporterade resultatet av sin översyn av epizootilagstiftningen⁴⁰ begärde verket att en motsvarande översyn skulle göras av 1983 års salmonellalagstiftning. Jordbruksverket ville utreda möjligheterna att vidga lagstiftningen till att inte bara gälla salmonella utan till att bli en bredare, mer allmänt hållen zoonoslag. Det dröjde heller inte många månader innan ett sådant uppdrag kom. Jordbruksverket skulle enligt regeringsbeslut i december 1997 utreda frågan om en särskild lagstiftning för zoonotiska sjukdomar hos djur och i samband med detta göra en översyn av salmonellalagstiftningen. Uppdraget skulle utföras i samråd med Socialstyrelsen och Smittskyddsinstitutet.

EHEC och "5 GD-dokumentet"

Bakgrunden till intresset för en fördjupad utredning var företrädesvis att en toxinbildande kolibakterie (VTEC O157) hade börjat sprida sig bland svenska nötkreatur. Bakterien som har gjort sig mer känd under namnet EHEC påverkade inte nötkreaturen men kunde ge upphov till en mycket allvarlig sjuklighet hos yngre barn. Spridningen var zoonotisk och opastöriserad mjölk en av många möjliga smittvägar. Uppmärksammat blev ett fall sommaren 1996 med en flicka i Halland som besökte en lantgård och bl.a. drack opastöriserad mjölk och lekte bland djuren.

⁴⁰ Se kapitel 2.5.

Flickan blev svårt sjuk och smittade även sin syster. Utredningen visade att nästan hälften av korna på den aktuella gården var bärare av precis samma kolibakterie (VTEC O157:H7) som de insjuknade barnen. Detta var första gången en smittväg för VTEC dokumenterades i Sverige. På initiativ av Jordbruksverket hade strategin mot EHEC nu samlats i en handlingspolicy ("4 GD-dokumentet") som signerades av generaldirektörerna för Jordbruksverket, SVA, Livsmedelsverket och Smittskyddsinstitutet. Sedermera tillkom även Socialstyrelsen som undertecknare ("5 GD-dokumentet"). Men flera företrädare för det humana smittskyddet krävde ändå att de veterinärmedicinska myndigheterna tog krafttag mot sjukdomen.

När det gäller salmonella hade situationen förbättrats högst avsevärt sedan de problematiska åren i slutet av 1970-talet. Det sammanlagda antalet salmonellafall för svin och fjäderfä hade nu minskat till några enskilda fall per år. För nötkreatur var motsvarande siffra ett tiotal salmonellasmittade besättningar per år. Samtidigt hade dock provtagningarna i samband med sanitetsslakt i det närmaste upphört⁴¹, varför kontrollen på besättningsnivå för nötkreatur nu var sämre än tidigare. De i samband med medlemskapet införda slakteriundersökningarna läste bara av salmonellaläget på nationell nivå. För svin hade undersökningarna vid sanitetsslakt aldrig haft samma betydelse som för nötkreatur (personligt meddelande Helene Wahlström) här hade dessutom Svenska Djurhälsovården gått in med kompletterande salmonellaundersökningar av avelsbesättningar och suggpooler. Däremot hade provtagningskraven för fjäderfä utökats påtagligt.

"Bara" salmonella ...

Jordbruksverket förordade i sin rapport en samlad lagstiftning för zoonotiska sjukdomar hos djur (i betydelsen sådana zoonoser som inte samtidigt är att betrakta som epizootiska). Jordbruksverket föreslog vidare en konstruktion med en allmän, förebyggande del som skulle gälla alla zoonotiska sjukdomar samt en särskild del med kontroll- och bekämpningsregler för särskilt angivna zoonoser (att specificeras av regeringen eller Jordbruksverket). Avgörande för huruvida en sjukdom skulle placeras i den senare kategorin skulle vara om det fanns en tillräcklig kunskap om sjukdomen och smittämnet för att samhället skulle kunna utarbeta en långsiktig strategi för kontroll och

⁴¹ Se avsnitt 6.3

bekämpning av densamma. Mot den bakgrunden förordade Jordbruksverket att det endast var salmonella som skulle ha sådana särskilda regler. Kontroll- och bekämpningsdelen föreslogs i princip motsvara de som redan fanns för salmonella.

Varför slå på den som är bäst i klassen?!

När det gällde ersättning föreslog Jordbruksverket den förändringen mot gällande regelverk (1984:306) att grundersättningen skulle vara 50 procent, men den som hade sin djurhållning ansluten till en frivillig, förebyggande salmonellakontroll skulle kunna få ersättningen höjd till 70 procent. För slaktfjäderfä och slaktnöt föreslogs dock en fortsatt nollersättning. Det kan nämnas att slaktfjäderfänäringen allt sedan beslutet om nollersättning 1984 hade svårt att förlika sig med detsamma. Näringen kände sig orättvist behandlad då man menade att det var den som hade gått i bränschen för många av de regler som långt senare blev legio i andra branscher alternativt blev fastlagt i författningsform. Eller som Johan Lindblad, under många år chefsveterinär för Svensk Fågel, uttryckte det: ”Varför slå på den som är bäst i klassen?!”. En motsatt åsikt som också kom till uttryck i frågan var att när epidemiologin väl är klarlagd för en sjukdom bör näringen ta ansvar och genom försäkringslösningar stå för kostnaden för sjukdomen. Statens ansvar skulle enligt den principen begränsa sig till att ta ansvar för det oförutsedda.

Regeringen valde att lämna en samlad proposition (1998/99:88) om bekämpning av smittsamma djursjukdomar, i vilken då ingick såväl förslaget på ny epizootilag som zoonoslag. Jordbruksverket hade även de varit inne på en helhetslinje då de i zoonosrapportens (SJV rapport 1998:10), inledning betonade att de två rapporterna ”tillsammans skulle betraktas som ett heltäckande regelverk avseende de åtgärder som samhället i dag och i framtiden kan tänkas behöva vidta med anledning av smittsamma djursjukdomar och smittämnen hos djur”. Regeringen var dock tveksam till en lagstiftning uppbyggd kring en generell och en sjukdomsspecifik del. Detta menade man kunde ge upphov till förvirring angående lagens tillämpningsområde. Fanns det, som Jordbruksverket menade, behov av att föreskriva om generella, förebyggande regler var det bättre att sådana föreskrifter togs med stöd av den s.k. provtagningslagen (1992:1683). Däremot var regeringen samstämmig med Jordbruksverket om att den nya zoonoslagen tillsvidare bara skulle vara tillämplig på en namngiven sjukdom, salmonella. Målsättningen skulle dock vara att ”EHEC så snart som

möjligt också skall omfattas av den nya lagens tillämpningsområde” Det blev dock Jordbruksverket, som på samma sätt som för epizootilagens sjukdomar, fick bemyndigandet att definiera vilka sjukdomar den nya lagen skulle vara tillämplig för.

Viktigt med förebyggande kontroll – av zoonoser

Därmed kom den nya zoonoslagen (1999:658) att få en skepnad liknande den som gavs den nya epizootilagen, däremot innebar den i sak inte några stora förändringar jämfört med den gamla salmonellalagen. När det gäller den ekonomiska delen fick Jordbruksverket motsvarande bemyndiganden i zoonosförordningen (1999:660) som i epizootiförordningen, dvs. att ge ut föreskrifter om maximal ersättning för djurvärde, definiera vad som är ersättningsgill kostnad vid sanering, hur produktionsbortfall beräknas etc. Den betydelsefulla frågan om med vilken procentsats djurägarens förluster skulle ersättas innebar att ersättningsnivåerna förblev – i princip – intakta. Regeringen gick här helt på Jordbruksverkets förslag. Deltagande i frivillig, förebyggande kontroll innebar en ersättning på 70 procent medan den djurägare som stod utanför sådan kontroll fick 50 procent. En viktig skillnad gentemot de gamla reglerna var att bestämmelsen nu innefattade samtliga djurslag. Det förutsågs alltså att hygienprogram motsvarande vad som fanns för fjäderfä skulle byggas upp för djurslagen nötkreatur och svin. För svin infördes dessutom det tillägget att de ur salmonellasynpunkt mest riskfyllda produktionsformerna, suggpoolssystemet samt inköp av en större mängd förmedlingsgrisar från skilda besättningar, enbart skulle vara berättigade till statlig ersättning (71 procent) om besättningarna var anslutna till den förebyggande kontrollen. Motsvarande bestämmelse infördes för större kläckerier. Denna möjlighet till ersättning lämnades dock inte för slaktnöts- och slaktfjäderfäproduktionen. Intressant att notera är att regeringen, mot Jordbruksverkets förslag, förordade en stor likformighet mellan de båda lagstiftningarna – zoonos- och epizootilagen. Dock ville man för de epizootiska sjukdomarna inte, såsom Jordbruksverket hade föreslagit, koppla ersättningen till deltagande i förebyggande program⁴²!

Bestämmelserna om kopplingen mellan ersättningen och anslutningen till förebyggande kontroll innebar att på kort tid fick helt nya kontrollprogram för djurslagen nötkreatur och svin byggas upp, vilket blev en uppgift för organisationerna Svensk Mjök och Svenska

⁴² Se kapitel 7.3.

Djurhälsovården. I viss mån blev detta skeende en upprepning till vad som hände 1984 då ersättningen till slaktnötsproduktionen togs bort och en ny slaktnötshälsovård byggdes upp med kort varsel. Den nya zoonoslagstiftningen (1999:658) trädde i kraft den 1 oktober 1999.

4.5 De moderna djurhälsoprogrammen

Inledning

Efter det att den smittsamma kastningen var bekämpad följde flera decennier utan att några större sjukdomsprogram initierades. Under slutet av 1950-talet och 1960-talet var visserligen hönstufus i fjäderfäbesättningar och smittsam sterilitet i nötavelsbesättningar föremål för kontrollprogram⁴³, i sammanhanget var dessa program dock av mindre omfattning. Under 1970-talet började salmonellaprogrammet i slaktfjäderfäbesättningar byggas upp. Sedan dröjde det dock till inledningen av 1990-talet innan några nya sjukdomsspecifika kontrollprogram av dignitet påbörjades. Men då hände istället desto mer. Under en femårsperiod igångsattes ett flertal större program. Programmen var inledningsvis frivilliga och baserade sig samtliga på den dåvarande lag (1985:342) om kontroll av husdjur m.m. De flesta av de nya programmen hade sjukdomsfrihet som mål, och kom på slutet att kombineras med tvingande lagstiftning för att garantera en fullständig anslutning. Några av programmen kombinerades redan från början med epizootilagens bekämpningsregler.

De största programmen var AD-programmet hos svin samt Leukos- och BVD-programmet hos nötkreatur. Samtliga har framgångsrikt genomförts och Sverige är nu fritt från dessa tre sjukdomar. För Leukos- och AD-programmen, som gick i mål före år 2000, lämnas en lite fylligare redogörelse i detta avsnitt. Därutöver startades program mot bland annat tuberkulos hos hjort, IBR/IPV hos nötkreatur, maedi-visna hos får och campylobakter hos slaktfjäderfä. Lite senare tillkom också program mot paratuberkulos hos nötkreatur. I sammanhanget måste också nämnas att ett antal renodlade (obligatoriska) övervakningsprogram togs fram i samband med EU-medlemskapet. Salmonellaprovtagningen på slakterier är redan nämnd liksom övervakningen av fiskodlingar samt fjäderfähallningens avelsbesättningar. Lite senare tillkom övervakningsprogrammet mot PRRS hos svin samt BSE och scrapie hos nötkreatur respektive får.

⁴³ Se kapitel 5.8 (hönstufus) och 5.5 (smittsam sterilitet).

Förhållandet mellan de frivilliga kontrollprogrammen och de sjukdomar som innefattas i zoonos- och epizootilagen har visualiserats av Wierup (2008). Den uppåtgående pilen (figur 4.8) syftar på sjukdomar som har varit föremål för ett kontroll- och bekämpningsprogram och som sedan kan ”lyftas upp” i antingen zoonos- eller epizootilagstiftningen. En förutsättning för detta är då bl.a. att sjukdomens skadeverkningar är tillräckligt stora och att kunskapen om sjukdomens epidemiologi och diagnostik är tillräckligt kända.

Figur 4.8 Visualisering av förhållandet mellan olika lagstiftningar och sjukdomar hos djur

BVD-programmet

Bovin virusdiarré (BVD) är en virusorsakad, smittsam nötkreaturs-sjukdom som förekommer i stora delar av världen. En undersökning av svenska mjölkbesättningar i slutet av 1980-talet visade att cirka 60 procent av korna hade antikroppar mot BVD-virus med den högsta frekvensen i södra Sverige. Sjukdomen orsakar omlöpnings-, kastnings-, missbildnings- och svag- och dödfödda kalvar. Förutom reproduktionsproblemen är försämrade kalvhälsa med diarré och hosta andra tecken på BVD-infektion. Trots de ibland diffusa symtomen är BVD en sjukdom som medför stora kostnader för djurägaren. Många djurägare upplevde också problemen med BVD som betydligt mer påtagliga än för leukos. Leukosprogrammet hade heller inte varit i drift mer än några år innan Svensk Mjök 1993 startade ytterligare ett landsomfattande program mot en allvarlig virussjukdom, BVD-program. Den vetenskapliga bakgrunden till programmet hade tagits fram av SVA, där inte minst professor Stefan Alenius länge propagerat för sjukdomens betydelse. Programmet är i likhet med Leukosprogrammet uppbyggt på provtagning, regler för liv-djurshandel samt sanering av smittade besättningar. Programmet har varit framgångsrikt och i januari 2009 var 99,8 procent av mjölkbesätt-

ningarna och 99,4 procent av köttbesättningarna friförklarade från BVD. Programmet kompletterades 2002 med en obligatorisk hälsoövervakning enligt samma modell som för Leukos- och AD-programmet.

Hjorttuberkulos

Tuberkulos hos hjort påvisades i Sverige för första gången 1991. Det aktuella hägnet slaktades genast ut med stöd av epizootilagen. Smittskyddsutredningen visade dels att sjukdomen var ett resultat av en import av hjortdjur från Skottland 1988 och dels att smittan sannolikt var spridd till flera hägn. Mot denna bakgrund startade 1994 ett frivilligt kontrollprogram mot sjukdomen med Svenska Djurhälsovården som huvudman. Målet för programmet sattes till att så snart som möjligt få en nationell friförklaring avseende tuberkulos hos hjort, och att sjukdomen dessförinnan inte skall ha spridit sig till lantbrukets djur eller den vilda faunan. Den frivilliga delen av programmet som avslutades 2008 byggde på att friförklaring på besättningsnivå kunde ske genom att tre tuberkulinundersökningar utfördes med negativt resultat alternativt att hela besättningen slaktades ut och köttbesiktigades. Det fanns även möjlighet att efter beviljad dispensansökan utföra en så kallad alternativ tuberkuloskontroll. Detta kunde bli aktuellt i stora, svårtillgängliga hägn. Ett villkor för den alternativa tuberkuloskontrollen var att minst 20 procent av hjortbeståndet årligen slaktades och köttbesiktigades under en tidsperiod av minst 15 år. År 2009 fanns det 20 hägn som hade dispens att utföra denna alternativa tuberkuloskontroll.

Kontrollprogrammet innebar av flera anledningar en utmaning för huvudmannen. Hjortnäringen var en bransch som tidigare inte genomfört liknande kontrollprogram och det krävdes på flera håll ganska stora investeringar i hanteringsanläggningar för att kunna hantera djuren i samband med tuberkulintestningarna. Vid påvisad smitta tog epizootilagen över för bekämpningsdelen. Till skillnad från de andra programmen var antalet hägn som fick hanteras med tvångsmedel relativt stort. I prop. 1993/94:68 om lagändringar på djurhälsoområdet slås dock fast hur angeläget programmet var och argumenteras för de tvångsåtgärder som programmet var i behov av. Bland annat poängteras att ”en sådan reglering kan kanske i det korta perspektivet uppfattas som mycket ingripande för den enskilde hjortägaren. Det får emellertid anses vara av lika stort intresse för näringen som för staten att sjukdomen så snabbt som möjligt bekämpas och på nytt utrotas”. Slutfasen på programmet blev utdragen och programmet är

ännu (2009) inte helt avslutat. Sammanlagt har (2009) 14 hägn påvisats smittade, varav 13 inom det frivilliga kontrollprogrammet. Procentuellt utgör detta cirka 2 procent av landets hjorthägn.

IBR/IPV hos nötkreatur

Det obligatoriska programmet mot den virusorsakade nötkreatursjukdomen IBR/IPV var ett rent övervaknings- eller provtagningsprogram, som författningsmässigt reglerades med stöd av lagen om provtagning på djur. Även här hanterades påvisad smitta med stöd av epizootilagen. Under 1994–1995 påvisades serologiska reagenter i 17 besättningar. Ett modifierat bekämpningsförfarande tillämpades i dessa besättningar (inte *stamping out*), där företrädesvis de serologiska reagenterna slaktades ut. Programmet administrerades av dåvarande Svensk Husdjursskötsel. Programmet godkändes av EU-kommissionen den 1 maj 1995 (95/71/EEG) och landets status som fritt från sjukdomen blev klart i och med kommissionsbeslut den 19 maj 1998 (98/362/EEG).

Maedi-Visna hos får

År 1974 påvisades för första gången virussjukdomen Maedi-Visna (MV) hos svenska får. Femton år senare (1989) genomfördes en slumpmässig testning av får på sju svenska slakterier vilken visade att 8,2 procent av de undersökta besättningarna hade varit i kontakt med smittämnet. I ett försök att hindra vidare smittspridning startade ett frivilligt MV-program 1993. Målsättningen var och är alltjämnt att på frivillig väg skapa en MV-fri avelsbas, reglera livdjurshandeln samt att spåra och åtgärda smittade besättningar (61). Programmet administreras av Svenska Djurhälsovården.

Regleringsmedel

En av anledningarna till att nya ambitiösa kontrollprogram kunde startas och genomföras under 1990-talet var att finansieringen delvis kunde ske med hjälp av regleringsmedel. Detta var medel från det reglerade jordbruket som dåvarande jordbruksnämnden disponerade. Fördelningen av hur dessa medel skulle disponeras diskuterades vid ett årligt möte tillsammans med berörda näringar. Inledningsvis

planerades programmen utan budgetmedel, men efter jordbrukets avreglering 1991 följde ett år då kontrollprogrammen enbart disponerade budgetmedel. Efter detta disponerades under tre år s.k. direktbidrag, vilket förenklat uttryckt var ett slags restpost från regleringsmedlen. Dessförinnan hade dock staten i ett förarbete till det jordbrukspolitiska beslutet 1990 meddelat att de nya programmen skulle stödjas med budgetmedel.

De statliga kostnaderna (inkl. regleringsmedel och direktbidrag) för de sjukdomsspecifika hälsokontrollprogrammen under mitten av 1990-talet framgår av tabell 4.10.

Tabell 4.11 Statliga kostnader för de sjukdomsspecifika hälsokontrollprogrammen* (tkr)

Budgetåret	Exempel på hälsokontrollprogram som kostnaderna skulle täcka**	
1989/90		
varav	6 000	EBL
regleringsmedel		
1990/91		
varav	10 000	EBL
regleringsmedel		
1991/92	35 000	AD, EBL□
1992/93	85 800	AD, EBL□
varav	50 800	
direktbidrag		
1993/94	75 000	AD, EBL, MV□
varav	40 000	
direktbidrag		
1994/95	95 000	AD, EBL, BVD□
varav	60 000	
direktbidrag		
1995/96 (18 månader)	47 100	Tb hjort, IBR/IPV, AD, EBL, BVD□
1997	44 000	Tb hjort, AD, EBL, BVD, MV□
1998	38 000	Tb hjort, EBL, BVD, MV□
1999	38 000	Tb hjort, paratuberkulos, PRRS, BVD, MV□
2000	38 000	Tb hjort, paratuberkulos, PRRS, BVD, MV□

* Olika sammanställningar redovisar något olika kostnadsuppgifter. Data i denna tabell är tagna från budgetpropositioner och regleringsbrev för de aktuella åren.

** AD = Aujeszky's sjukdom hos svin; EBL = Enzootisk bovin leukos hos nötkreatur; BVD = Bovin virusdiarré hos nötkreatur; Tb hjort = Tuberkulos hos hägnad hjort; IBR/IPV = Infektiös bovin rhinotrakeit/infektiös pustulär vulvovaginit hos nötkreatur; MV = Maedi-Visna hos får.

4.6 Enzootisk bovin leukos hos nötkreatur – Leukosprogrammet

Bakgrund

Efter det att det ”första” leukosprogrammet på köttdjur lagts ned 1982⁴⁴ hade frågan om utvidgade ambitioner vad avser leukoskontroll länge legat och grott inom, i första hand, mjölknäringen. Det fanns flera skäl som talade för sådana ambitioner:

- Sverige närmade sig EU och ett eventuellt bekämpningsprogram var ett naturligt led i EU-anpassningen. EU hade sedan gammalt regler för leukoskontroll vid handel med djur och ett bekämpningsprogram med målet nationell friförklaring skulle underlätta export av sperma, embryon och livdjur. EU stödde också aktivt medlemsstaternas leukosbekämpning med ekonomiska bidrag. Till yttermera visso hade flertalet EU-länder en betydligt bättre leukosituation än Sverige!
- bekämpning av leukos skulle allmänt förbättra hälsoläget bland landets nötkreatur samt neutralisera den konsumentetiska aspekten av att en stor andel av svenska nötkreatur bar på en smittsam presumtiv tumörform – en tumörform som visserligen aldrig visats kunna gå över på människa, men som ändå kunde bli föremål för en medial diskussion. Om den utvecklade kliniska formen av leukos påvisades vid slakt medförde detta också totalkassation, något som kunde vara nog så ekonomiskt kännbart för den enskilde djurägaren.

Baserat på dessa överväganden gjorde Svensk Husdjursskötsel (SHS) 1987 en framställning till lantbruksstyrelsen om förutsättningarna för inrättande av en leukoskontroll för nötkreatur i Sverige. Mot samma bakgrund hade lantbruksstyrelsen tidigare uppdragit åt SHS att vara huvudman för den då nyinrättade hälsokontrollen för tjurstationer⁴⁵.

Förberedelser

Hösten 1987 genomförde SVA en undersökning avseende förekomsten av leukos i mjölkbesättningar. Resultatet som redovisades i februari påföljande år var nedslående och medförde bedömningen att så många som 25 procent av mjölkbesättningarna samt cirka 10 procent av mjölkorna i Sverige var infekterade med bovin leukos.

⁴⁴ Se kapitel 6.1.

⁴⁵ Se kapitel 6.4.

kosvirus, det virus som orsakar sjukdomen enzootisk bovin leukos (EBL). På grund av det gamla leukosprogrammet i köttjursbesättningar bedömdes andelen infekterade besättningar och kor av köttraser vara betydligt lägre.

Detta medförde att det 1988 bildades en arbetsgrupp med representanter för lantbruksstyrelsen, SVA och näringsens olika organisationer. Uppgiften var att utarbeta riktlinjerna för ett kontrollprogram med syftet att helt utrota sjukdomen i Sverige. Det fanns nu en stor samstämmighet om nödvändigheten av att bekämpa leukos. Baserat på erfarenheter, som lantbruksstyrelsen inhämtat från Danmark, dåvarande Västtyskland och England började också en skiss till föreskrifter för ett svenskt bekämpningsprogram att växa fram. Tanken var att programmets provtagningsdel till stor del skulle bygga på möjligheten att analysera antikroppar mot bovint leukosvirus i mjölk. Det var just möjligheten till tankmjölkundersökningar som ett halvt sekel tidigare framgångsrikt hade banat vägen för brucellosprogrammet och nu skulle samma metodik användas igen. Under hösten utfördes omfattande beräkningar över provvolym, analyskostnader, ersättning för slakt av leukospositiva djur samt ledning och administration. Underlaget var avsett att utgöra grund för en ansökan om regleringsmedel till bekämpningsprogrammet.

Inledningsvis beräknades programmet vara genomfört inom ”fem till tio år”. LRF var införstått med att programmet behövde inrättas och meddelade underhand att regleringsmedel med mycket stor sannolikhet skulle beviljas (60). Efter ansökan till Statens jordbruksnämnd tilldelades också SHS sex miljoner kronor ur regleringsmedelskassorna för budgetåret 1989/90 och tio miljoner kronor för budgetåret 1990/91 (se tabell 4.10). I augusti 1989 utsåg så lantbruksstyrelsen formellt SHS till att vara huvudman för det nya programmet. I september samma år utkommer så lantbruksstyrelsens föreskrifter (LSFS 1989:29) om hälsokontroll avseende leukos hos nötkreatur kombinerat med SHS mer detaljerade programbestämmelser.

Under hela 1989 fortskred förberedelsearbetet, allt med sikten inställt på att kunna igångsätta det nya programmet under hösten med en landsomfattande kartläggning av leukosläget i mjölkbesättningar. Undersökningen som utfördes via tankmjölksprover kunde bekräfta att cirka 25 procent av mjölkbesättningarna var infekterade med bovint leukosvirus. De regionala skillnaderna var dock stora. I sydöstra Sverige var i vissa områden (del av föreningen Tjust) upp till 65 procent av besättningarna infekterade. I Norrland kunde motsvarande andel vara 5–10 procent.

Exempel på nödvändiga förberedelser var information till medlemsföreningarna om förebyggande åtgärder inom organisationens verksamhet (insemination, öronmärkning, rektalisering, injektioner och avhorning) för att minska risken för smittspridning. Föreningarna uppmanades att från och med hösten arbeta med dessa ”rena rutiner”. Under hösten 1989 träffades också en överenskommelse med distriktsveterinärföreningen om hygienrutiner i fältarbetet. Även hygienråd för klövverkare och klövverkning upprättades. SHS var även tvungna att bygga upp ett helt nytt system för registrering av anslutna besättningar och djur samt hantering av provsvar och besättningsstatus. Detta register kom sedan att utgöra grunden för det CDB (centrala djurdata-basen)-register som långt senare kom att bli ett EU-krav.

Ekonomi

Inledningsvis var alltså avsikten att programmet helt skulle finansieras med regleringsmedel. Dessa skulle då täcka kostnader för administration, ledning, provtagning, analyser och utslaktningspremier. Slaktbidragets storlek kom senare att utgöra lite av en buffert beroende på hur mycket medel som programmet tilldelades. Problem uppkom dock snart då staten vid den här tidpunkten redan förberedde en avreglering av jordbruket. Regleringsmedlen – programmets finansieringskälla – skulle med andra ord försvinna! I ett förarbete till det jordbrukspolitiska beslutet 1990 uttalades dock att staten fortsättningsvis ämnade att ta ett ansvar för bl.a. sjukdomsbekämpningsprogram.

SHS hade därför att ansöka om budgetmedel för programmets tredje verksamhetsår. Nu var det dock inte längre frågan om kostnader jämförbara med de inledande årens sex respektive tio miljoner kronor. Enligt huvudmannen var en anhopning av programmets kostnader för det tredje till sjätte verksamhetsåret förutsedda och en konsekvens av att det inte var möjligt att hålla en jämn takt under hela programmets genomförande. SHS kom därför att äska om 47,3 miljoner kronor för budgetåret 1991/92. Regeringen var dock endast villig att tillhandahålla 35 miljoner kronor till kontrollprogrammen och dessa även skulle räcka till det nystartade AD-programmet. Genom beslut i Djurhälsovårdens centrala nämnd kom så 20 miljoner kronor (av de 35) att tilldelas Leukosprogrammet. En konsekvens av denna ”nedskärning” blev att SHS såg sig tvungna att sänka utslaktningsbidraget som hitintills hade varit 2,5 tkr per djur till 1,0 tkr per djur. Detta för att kunna prioritera en fortsatt hög anslutningstakt till programmet. SHS ansåg ändå, nedskärningarna till trots, att programmet skulle kosta 37 miljoner

kronor för året. Nu var det heller inte längre tal om ett femårigt bekämpningsprogram utan fokus lades på att bekämpa sjukdomen inom en tioårsperiod.

Även om det dröjde några år fick Leukosprogrammet med tiden ett bra stöd av ett flertal av näringens övriga organisationer. Ett viktigt sådant var att mejerierna från och med den 1 januari 1995 krävde anslutning till programmet. Från den 1 juli 1998 togs beslut om att inte längre ta emot mjölk från icke friförklarade besättningar. Slakteriförbundets medlemsföreningar beslutade att med start den 1 juli 1995 endast förmedla livdjur från friförklarade besättningar. Tanken var att det skulle vara en branschöverenskommelse, som även skulle inkludera den privata slakten, men med hänvisning till tillkomsten av det obligatoriska programmet, som stoppar livdjursförsäljning från icke-friförklarade besättningar, fullföljde privatslakten aldrig denna överenskommelse.

Programmet blir obligatoriskt

I juli 1995 kompletterades nämligen den frivilliga kontrollen med en obligatorisk del. Det var Jordbruksverket som med stöd av lagen om provtagning på djur föreskrev (SJVFS 1995:145) att nötkreatursbesättningar som inte var anslutna till Leukosprogrammet automatiskt skulle innefattas i bestämmelserna om obligatorisk kontroll. Föreskriften tillkom för att kunna kontrollera sjukdomen i besättningar, som vägrade anslutning till det frivilliga programmet. I det obligatoriska programmet fick djurägaren själv stå för alla kostnader och ingen ersättning utgick för slaktade smittade djur. Djur i besättningar anslutna till den obligatoriska hälsoövervakningen fick endast avyttras till slakt till dess att besättningen blivit friförklarad. På samma sätt som för AD-programmet innebar detta i praktiken att i princip samtliga kvarvarande besättningar anslöt sig till det frivilliga programmet. Sammanlagt kom ett knappt tjugotal besättningar att få vitesförläggande (av länsstyrelsen) för vägran att ta prov i det obligatoriska programmet. Som framgår av tabell 4.12 infördes obligatoriet i ett läge där det visserligen fanns många infekterade djur kvar i programmet men där anslutningsgraden var så hög att föreskriften de facto fick en mer symbolisk än praktisk betydelse.

EU-medel

Inledningsvis utfördes all programadministration av huvudmannen SHS (sedan 1998 Svensk Mjök) enligt samma delegerade mönster som kom att utveckla sig för AD-programmet. I samband med att Sverige ansökte om och beviljades medel från EU fick detta förfarande dock förändras. Bakgrunden var att EU, genom Rådets beslut 90/424/EEG om utgifter inom veterinärområdet, kunde ge finansiellt stöd till viss epizootibekämpning samt vissa nationella kontrollprogram. EBL var en sådan sjukdom för vilken bidrag för kontrollprogram kunde utgå. För de program som godkändes betalade EU ut 50 procent av kostnaden för provtagning och slaktersättning. Inte minst det senare skulle vara ett välkommet tillskott. Leukosprogrammet stod vid den här tidpunkten (1995/96) och stampade lite eftersom utslaktningen av leukosinfekterade djur inte gick så snabbt som var önskvärt. Att så många höginfekterade besättningar fanns kvar i vissa delar av landet gjorde att det hela tiden fanns en risk för bakslag genom smittspridning till redan friförklarade besättningar. Ett eventuellt bidrag krävde dock att all ekonomisk administration skulle skötas av ”*the competent authority*”, det vill säga Jordbruksverket.

Efter det att tjänstemän från Jordbruksverket och SHS diskuterat förutsättningarna för ett programgodkännande med representanter för EU-kommissionen beslutades dock att ansöka om medel och samtidigt genomföra nödvändiga administrativa förändringar. Det förväntade bidraget från EU skulle framförallt användas till att öka slaktpremien och därmed få fart på utslaktningen i de höginfekterade besättningarna. Ett tillägg till den generella slaktersättningen om 1 000 kronor per djur skulle då utgå. Tillägget skulle betalas ut enligt en progressiv skala beroende på andelen infekterade djur i besättningen. Från och med augusti 1996 kom så Jordbruksverket att betala ut sina första slaktersättningar (och SHS att varje kvartal fakturera Jordbruksverket för utfört arbete). Beslutet från EU-kommissionen (97/69/EEG) kom den 28 november och innebar att Sverige beviljades ersättning med 50 procent för kostnaderna för provtagning och slaktersättning upp till en kostnad om maximalt ECU 2 385 000. Sverige kom för övrigt att ungefär samtidigt ansöka om ersättning enligt Rådets beslut 90/424/EEG för kostnader i samband med Newcastlebekämpningen 1995⁴⁶.

⁴⁶ Se kapitel 5.9.

Programmets genomförande (skall vara rubriknivå 4)

Leukosprogrammets fältfas genomfördes av husdjursföreningarna med SHS som samordnare och administrativt ansvarig organisation. Avsaknaden av en strikt "befälsrätt" mellan SHS och föreningarna kom inledningsvis att vålla en del diskussioner mellan Jordbruksverket och SHS. Hur kunde exempelvis SHS gentemot Jordbruksverket garantera att programmet genomfördes på föreskrivet sätt, när SHS inte kunde ställa motsvarande krav på husdjursföreningarna? Efter en del diskussioner och modifieringar i programmets interna bestämmelser kunde dock en för båda parter nöjaktig lösning utformas. Nedanstående data om Leukosprogrammets genomförande är till största delen hämtade från Olsson (1999).

Anslutningen

När resultatet från tankmjölksprovtagningen hösten 1989 blev känd uppstod tidigt ett önskemål från många besättningar att få ansluta sin besättning till programmet. För höginfekterade besättningar var detta dock inte planerat att ske förrän hösten 1991. Under en övergångsperiod upprättades därför från våren 1990 en s.k. provtagningservice så att företrädesvis besättningar med många smittade djur med hänsyn till analysresultaten kunde planera sin fortsatta verksamhet genom att begränsa risken för smittspridning, slakta ut djur m.m. Analyserna bekostades av programmedel, medan djurägarna själva svarade för provtagningskostnaderna. Inga krav ställdes på djurägaren och slaktpremier utbetalades inte.

De första besättningarna kom att anslutas till det "officiella" Leukosprogrammet i mars 1990. För att undvika en anhopning av prover vid SVA:s laboratorium (samtliga prover analyserades vid ett speciellt leukoslaboratorium vid SVA) hade en plan upprättats för programmets start inom olika föreningsområden. Programmet startade därför successivt från norr till söder under tiden augusti 1990 till mars 1991. Av konkurrensskäl utformades också en speciell lösning för anslutningen av avelsbesättningar med köttresdjur. Fram till hösten 1991 prioriterades anslutning av fria eller låginfekterade besättningar för att kunna tillförsäkra livdjurshandeln djur från fria besättningar och samtidigt tillgodose kommande efterfrågan på rekryteringsdjur till höginfekterade besättningar. Av samma skäl startade programmet också först i låginfekterade områden. Från verksamhetsåret 1992/93 togs

alla begränsningar för anslutning till programmet bort eftersom ekonomin då ansågs vara säkrad. Under 1993/94 började flertalet husdjursföreningar att komma in i slutfasen av anslutningen av mjölkbesättningar och kunde successivt inrikta sig på anslutning av besättningar med köttkor, där intresset för anslutning generellt hade varit lägre. Programmet var hösten 1994–vintern 1995 inne i ett intensivt skede, då 1 000–1 500 infekterade djur slaktades varje månad. Vid årsskiftet 1994/95 var samtliga besättningar med mjölkkor och 90 procent av antalet nötkreatur anslutna till programmet. Under 1996 sattes målet att alla besättningar skulle vara anslutna under det första halvåret 1997. Programmets bekämpningsdel fick en form av officiellt avslut den 27 december 2000 då EU-kommissionen förklarade Sverige fritt från EBL.

Utslaktning och friförklaring

För kartläggning av besättningarnas EBL-status kom två olika undersökningsmetoder att användas. I mjölkbesättningar användes framförallt ”tankmjölksmetoden” vilken innebar en kombination av tankmjölksprover och individprovtagning. Friförklaring kunde lämnas efter tre fria tankprov och en avslutande individprovtagning (blod och/eller mjölkprov). Provtagningsintervallet var i allmänhet fyra månader. I besättningar med mer än 50 kor fordrades sex tankprov med två månaders intervall följt av en avslutande individprovtagning. I besättningar där infekterade djur hade påvisats krävdes alltid två fria individprovtagningar innan en friförklaring kunde meddelas. I vissa mjölkbesättningar och i köttdjursbesättningar användes istället ”individmetoden” som enbart bestod i individprovtagning. Provtagningsintervallet var även här fyra månader och det krävdes likaledes två fria individomgångar före friförklaring om det tidigare hade funnits smittade djur i besättningen. Vid provtagningar provtogs samtliga nötkreatur i besättningen över ett års ålder (i särskilda fall ned till åtta månaders ålder) samtidigt. Friförklaring meddelades endast för hel besättning. Det var SVA som hade utvecklat riktlinjerna för hur dessa individ- och besättningsprovtagningar skulle genomföras.

Till programmet anslutna besättningar förband sig att slakta ut infekterade djur inom en viss avtalad tidsperiod. Periodens längd varierade med hänsyn till andelen infekterade djur i besättningen och besättningsstorlek. Under programmets slutfas kom mejerierna att kräva att infekterade djur skulle slaktas ut senast inom två månader från diagnosdatum.

Tabell 4.12 Leukosprogrammet i siffror (data från Svensk Mjök)

Under året ...	Nyanslutna	Antal besättningar		Antal djur		
		Friförklarade		Leukosinfekterade		
		Totalt	Varav tidigare inf	Nya	Slakt*	Kvar
1989	0	0	0	0	0	0
1990	1 858	15	1	776	210	566
1991	4 718	1 217	82	3 498	2 214	1 850
1992	3 693	4 174	377	6 036	3 358	4 528
1993	5 418	3 472	491	11 841	6 549	9 820
1994	8 749	4 535	654	11 775	9 858	11 737
1995	10 181	7 867	854	10 584	12 018	10 303
1996	1 300	9 683	1 239	8 010	16 224	2 089
1997	500	2 484	1 082	1 902	3 657	334
1998	558	1 284	620	303	369	268
1999	567	741	195	41	268	41
2000	350	625	28	55	85	11
<i>Summa totalt</i>	37 892	36 097	5 623	54 821	54 810	11 3
<i>Summa aktiva</i>	27 262	27 231	4 820	48 781	48 770	11

* alt. på annat sätt utgångna

4.7 Aujezkys sjukdom (AD) hos svin

Aujezkys sjukdom (AD) orsakas av ett herpesvirus som kan ge sjuklighet hos svin, men även hos andra djurslag som hundar, katter, mink, nötkreatur m.m. De senare djurslagen dör ofta efter en kort sjukdomsperiod ("dead end host"). Hos svin medför smittan att svinen insjuknar och dör alternativt blir kroniska smittbärare. I det senare fallet kan sjukdomen sedan akutiseras genom exempelvis stress. Aujezkys sjukdom beskrevs första gången 1902 av ungraren Aujezky.

Från början – en epizootilagssjukdom!

AD påvisades i Sverige första gången i mars 1965 i Örkelljunga veterinärdistrikt. Den aktuella besättningen utgjordes av 26 nötkreatur och cirka 150 svin. Ett antal spädgrisar dog och flera nötkreatur måste

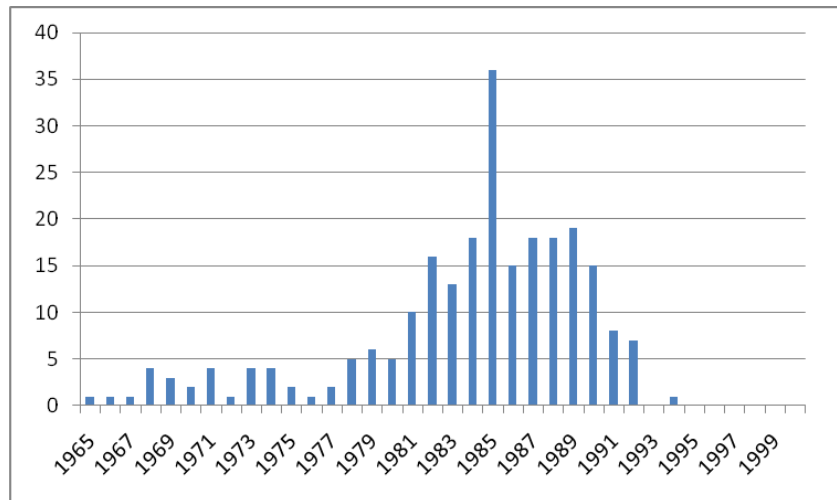
nödslaktas. Veterinärstyrelsen begärde då och fick Kungl. Maj:ts medgivande att med stöd av epizootilagen slakta ut besättningen. Provsåret från Statens veterinärmedicinska anstalt var daterat den 16 mars, skrivelsen från veterinärstyrelsen den 17 mars 1965 och medgivandet, utfärdat som ett kungligt brev, att använda epizootilagen var daterat den 19 mars. Smittkällan vid detta första utbrott kunde aldrig påvisas. Ytterligare ett utbrott påvisades nästa år och ett tredje utbrott under 1967. Vid samtliga tre tillfällen användes epizootilagen för att slakta ut besättningarna. I samband med utredningen av det tredje utbrottet, som även det inträffade i Skåne, gjordes dock en större serologisk inventering som påvisade att smittämnet redan var spritt i svinpopulationen.

Kontroll i avelsbesättningar

På den första undersökningen följde en undersökning bland avelsgaltar som visade att 10–25 procent av slaktade galtar hade antikroppar mot AD. Ytterligare en undersökning av avelsbesättningar utfördes 1970–1971, denna gång på avelssvin tillhöriga den s.k. svinstamkontrollen. Här kunde dock inga serologiska tecken på infektion påvisas. På basis av dessa resultat startade lantbruksstyrelsen 1973 i samråd med slakterinäringen ett kontrollprogram för sjukdomen i avelsbesättningar. Programmet baserades i stora drag på en kontinuerlig serologisk undersökning av galtar i svinvelsbesättningar samt av de galtar som skulle föras till AI-stationer. Under 1974 gjordes nya undersökningar, denna gång i de gyttproducerande besättningarna. Resultatet var nedslående och visade att 12 av 108 (11,1 procent) undersökta besättningar hade varit i kontakt med smittämnet. Förnyade undersökningar bland livsvin 1975 visade att besättningar som nyttjade ambulerande galt hade en signifikant högre andel serologiskt positiva livdjur än de som hade egen galt. Bland de ambulerande galtarna var andelen serologiskt positiva djur 61 procent!

Fram till och med 1976 hade 27 utbrott konstaterats, tre år senare hade siffran stigit till 35 utbrott fördelade på 32 svinbesättningar, två kombinerade svin- och nötbefättningar samt en kennel. Den senare hade utfodrat sina hundar med icke upphettat slakteriavfall. Ambitionen inskränkte sig fortfarande till att hålla avelsbesättningarna fria från smittan. År 1986 hade likväl siffran på registrerade utbrott stigit dramatiskt till cirka 150 svinbesättningar och innefattade nu alltfler bruksbesättningar.

Figur 4.9 Antalet utbrott* av AD i svenska svinbesättningar 1965–2000 (50)

* definierat som besättning med kliniska symptom och påvisad virusmitta.

Kontrollen utvidgas

Sjukdomen beräknades vid det här laget (1986) ha kostat näringen cirka 10 miljoner kronor. Samma år utökades programmet till att även innefatta de giltproducerande besättningarna. Programmet blev nu också en del av svinhälsokontrollen och administrerades från Djurhälsovården. Situationen blev dock inte bättre. Flera större utbrott inträffade bl.a ett där nära 1 000 slaktsvin dog (personligt meddelande Martin Wierup). På SVA:s initiativ diskuterades därför snart möjligheterna att helt utrota AD-viruset från den svenska svinpopulationen. Detta skulle dock kräva att programmet utökades ytterligare till att även innefatta de smågrisproducerande besättningarna. Efter ytterligare diskussioner i näringens Centrala djurhälsonämnd beslutades att ett underlag till ett sådant program skulle tas fram och SVA (70) kunde i början på 1990 presentera ett förslag på en utökad AD-kontroll. Dessförinnan hade SVA genomfört en prevalensstudie som nu visade att 5 procent av landets svinbesättningar bar på smittämnet.

Programförslaget byggde alltså på att kontrollen utvidgades till de smågrisproducerande besättningarna. Tanken var att slaktsvinsbesättningarna skulle sanera sig själva, om de bara inte tillfördes ytterligare AD-infekterade smågrisar. Detta skulle i sin tur verifieras

genom omfattande blodprovstagningar på slakterierna. Men även om branschen var stadd i en påtaglig strukturrationalisering, där inte minst antalet smågrisproducerande besättningar snabbt minskade, skulle en sådan programändring innebära en högst påtaglig ambitionsökning.

Figur 4.10 Avelspyramiden för svin 1986. Data från lantbruksstyrelsen 1987 (3)

100
Galtproducerande besättningar

640
Gyltproducerande besättningar

16 000
Smågrisproducerande besättningar

6 000
Specialiserade slaktsvinsbesättningar

Enligt beräkningarna skulle det nya programmet kosta 186 miljoner kronor och ta tio år i anspråk. Det skulle enligt planläggningen även fortsättningsvis vara Djurhälsovården som skulle vara huvudman för programmet. Förslaget var uppenbarligen väl förankrat för det fick snabbt stöd av såväl lantbruksstyrelsen som jordbruksdepartementet. Ett år senare hade ett detaljerat förslag till kontrollprogram utarbetats och därmed kunde den nya utökade AD-kontrollen ta sin början hösten 1991. På samma sätt som för Leukosprogrammet innebar AD-programmet att ett antal smittskyddsregler infördes för anslutna besättningar. Detta var allmängiltiga regler som medförde att smittskyddsmedvetenheten ökade inom svinnäringen och som senare underlättade införandet av program för exempelvis salmonella och PRRS. De nya reglerna gällde exempelvis rutiner för gårdsbesök men även mer kostnadskrävande krav som regler för in- och utslussning av nya djur.

Analysdelen blev föremål för ett upphandlingsförfarande vilket medförde att Svelab fick ansvaret att utföra alla rutinmässiga analyser inom programmet. Programmet fick en flygande start och redan efter tre års verksamhet, hösten 1994, var 8 900 besättningar anslutna, vilket vid den här tidpunkten representerade nästan hela den avsedda målgruppen. Staten finansierade i princip alla kostnader redan från

programstart, med undantag av de ombyggnader (framförallt in- och utslussningsutrymme) som krävdes för anslutning. Vid utslaktning fick djurägaren också betala en viss självrisk i och med att ersättning lämnades med 60 procent av livdjursvärdet. I ett fåtal höginfekterade besättningar skedde saneringen gradvis under skydd av ett s.k. diskriminerande vaccin. Detta enligt en speciell teknik utvecklad vid SVA som möjliggjorde en successiv sanering av höginfekterade besättningar. Vaccinationen upphörde helt årsskiftet 1994/95.

Obligatorisk kontroll

I januari 1995 kompletterades den frivilliga kontrollen med en obligatorisk del. Det var Jordbruksverket som med stöd av lagen om provtagning på djur föreskrev att svinbesättningar som inte var anslutna till det frivilliga AD-programmet automatiskt skulle innefattas i bestämmelserna om obligatorisk kontroll. Provtagnings- och utslaktningsbestämmelserna var desamma i båda programmen, dock med den betydelsefulla skillnaden att alla kostnader i det senare programmet skulle bestridas av djurägaren. Efter Jordbruksverkets beslut om obligatorisk AD-kontroll anslöt sig samtliga (få) återstående besättningar till den frivilliga AD-kontrollen. Bestämmelserna om obligatorisk AD-kontroll kom slutligen endast att omfatta en (1) besättning.

Totalt påvisades i AD-kontrollen 3 109 infekterade svin (över sex månaders ålder) i 366 besättningar, motsvarande cirka 5 procent av landets då cirka 8 000 livdjursproducerande besättningar. Det totala antalet utbrott av AD blev, sedan det första fallet påvisades 1965 till det senaste i november 1994, 230 besättningar (50). I september 1996 ansökte Sverige till EU-kommissionen om status som AD-fritt land. Det hade då gått sex månader sedan de senaste serologiska AD-reagenterna hade påvisats och slaktats ut. Programmet hade då genomförts på halva den planerade tiden och kostat staten 111 miljoner kronor (knappt 60 procent av beräknad kostnad). En form av avslut kom i och med att EU-kommissionen i ett beslut (96/725/EEG) den 1 december 1996 godkände Sveriges frihet från AD.

Kapitel 5 Några andra sjukdomar ...

I detta kapitel tas följande sjukdomar och kontrollprogram upp:

<i>Sjukdomar hos flera djurslag</i>	Rabies
	□ Mjältbrand
<i>Sjukdomar hos nötkreatur</i>	Elakartad lungsjuka hos nötkreatur (CBPP)
	Smittsam sterilitet (bovin genital campylobakterios)
	Paratuberkulos□
<i>Sjukdomar hos svin</i>	Brucellos hos svin
<i>Sjukdomar hos fjäderfä</i>	Hönstypus
	Newcastlesjuka (ND)□
	Aviär rhinotrakeit (ART)

5.1 Inledning

Även om det svenska djurhälsoläget oftast har varit gott finns det vid sidan av de stora farsoterna och de stora kontrollprogrammen ytterligare ett antal sjukdomar och ytterligare ett antal kontrollprogram som förtjänar uppmärksamhet. Detta antingen beroende på att utbrotten har varit allvarliga eller på att bekämpningsinsatserna har varit goda, eller en kombination därutav. Nedan presenteras – i ett mycket subjektivt urval – några av dessa sjukdomar⁴⁷.

5.2 Rabies

Rabies är en virusorsakad sjukdom som kan angripa alla varmblodiga djur, inklusive människa. Sjukdomen rabies (syn. vattuskräck) har varit känd i Europa och Asien sedan antikens dagar. Precis som för andra smittsamma sjukdomar förekom under 1800-talet en debatt i medicinska kretsar om huruvida, och i sådant fall på vilket sätt, sjukdomen smittade. Blomqvist (2006) anger exempelvis att lärarkollegiet vid Veterinärinstitutet 1876 uttalade sig mot en stadsläkare Grähs i

⁴⁷ Kontrollprogrammen runt nötkreaturssjukdomen BSE är i alla avseenden speciella. Även om Sverige bara haft ett fall av, åldersbetingad sjukdom, var regleringen runt sjukdomen extremt omfattande under ett antal år. Detta var dock mer ett resultat av internationell än nationell lagstiftning och har därför inte tagits med i detta kapitel. En mycket översiktlig beskrivning över den s.k. "BSE-krisen" 1996 återfinns i kapitel 6.2 Foderkontroll och kadaverhantering.

Stockholm, som ansåg att sjukdomen kunde uppkomma av sig själv i samband med hög sommarvärme.

Rabies var en relativt vanlig sjukdom i Sverige fram till och med mitten av 1800-talet. Det senaste registrerade fallet inträffade 1886 på en från Ryssland införd hund. Faran var naturligtvis störst i storstäderna där det normalt fanns stora mängder lösgående hundar och katter. Blomqvist citerar en uppgift som säger att på 1840-talet var hälften av huvudstadens familjer hundägare. Stockholm drabbades exempelvis 1824 och 1851–1852 av allvarliga rabiesutbrott. Det rådde vid den här tiden en stor rädsla för sjukdomen vilket var kopplat till beslut om ganska drastiska kontrollåtgärder i drabbade städer. Mehnert (1988) har skrivit en sammanfattning om rabies i 1800-talets Sverige, Blomqvist tar upp många uppgifter om rabies i Stockholm.

Författningsmässigt ”reglerades” rabiesutbrotten i städerna vanligen genom lokala kungörelser från berörda magistrat. Kungörelserna utfärdades med stöd av då gällande ”epizootilag”. I Stockholm var det överståthållarämbetet som ansvarade för denna funktion. En överblick över de kungörelser som utfärdades vid 1824 års rabiesutbrott i Stockholm ger en god sammanfattning över vilka kontrollmetoder som stod till buds för stadens styrande.

Tabell 5.1 Översikt över kungörelser utfärdade av överståthållarämbetet i Stockholm vid rabiesutbrottet 1824

Datum	Innebörd av kungörelsen
18 april	Alla hundar måste hållas i koppel. Djur som drabbades av ”galenskap” skulle avlivas
6 maj	Alla hundar med okänd ägare skall infångas och avlivas.
15 maj	Alla hundar som visar sig utomhus skall avlivas, utan undantag för dem i koppel eller med munkorg.
25 maj	Avlivade hundar skall nedgrävas två alnar djupt och absolut inte kastas i sjön! Den som omhändertar hundkadaver utlovas ersättning för nedgrävning.
17 juni	En belöning på tre riksdaler banco utgår till den som dödar eller låter döda en hund som ”anträffas ute på Gatorne eller finnes lösgående på Gårdar och Förstufwor eller Trappor”.
26 juni	Katter skall hållas inomhus!

Vad avser ekonomin skriver Mehnert att överståhållarämbetet den 13 maj 1824 till regeringen insände en rapport om läget i staden och en begäran om medel för att täcka kostnaderna. I ett beslut från Kungl. Maj:t den 3 juni meddelas att 2 000 Riksdaler Banco ställdes till förfogande för bestridande av kostnader i samband med rabies-epizootin. Mehnert menar också att det kraftfulla agerandet från myndigheterna med stränga bekämpningsåtgärder, dvs. att hundar och katter överhuvudtaget inte fick vistas utomhus i kombination med belöning för dödande och nedgravande, är ett unikt exempel på ett lyckat och effektivt bekämpande av urban rabies vid denna tid.

Hundskatt

Förekomsten av rabies bidrog också till en debatt i riksdagen om hundskatt. Enligt Blomqvist debatterades i Sverige hur intäkterna från en hundskatt bäst skulle disponeras, och vilken kategori av hundar som skulle beskattas mest. När kommunal hundskatt till sist infördes efter beslut i 1859/60 års riksdag hade frågan diskuterats i decennier. Även om smittskyddsmotivet fanns med från början rörde det sig i första hand om mer allmänhygieniska faktorer som låg bakom beslutet. Det fanns ett önskemål om att begränsa antalet hundar i städerna och att kunna begränsa antalet löst drivande hundar vilka kunde skada vilt och tamboskap. Som skäl för skatten kom senare också att anföras att samhällets kostnader för renhållning och hygien påverkades av förekomsten av hundar.

År 1923 blev hundskatten föremål för en särskild förordning (1923:116) om hundskatt i Sverige. I medicinalstyrelsens yttrande till den nya lagstiftningen (prop. 1923/200) säger myndigheten apropå rabiesfrågan ”Det ville därför synas, som om verkligt bärande skäl, varför dylik skatt ej skulle kunna uttagas i samtliga kommuner, ej föregåve också vid handen, att ett verksamt bekämpande av vattuskräcken, därest den skulle yppa sig inom riket, icke kunde ske, om ej en noggrann kontroll över antalet hundar inom riket samt dessas ägare och hemvist funnes genomförd. Det enda effektiva medlet att ernå en sådan kontroll vore enligt styrelsens bestämda mening införandet av obligatorisk hundskatt i rikets samtliga kommuner.” (15).

År 1972 konstaterade Hundutredningen (SOU 1972:89) att de motiv som anfördes för en registrering vid 1923 års lagstiftning alltså till stor del var aktuella. Efter riksdagsbeslut 1979/80 omvandlades förordningen till lag (1980:516) om hundskatt (hundskattelagen). Då infördes även en bestämmelse som gav kommunerna rätt att själva bestämma

skattebeloppet. Därefter satte flera kommuner ner skattebeloppet till noll kronor. Hundskatten försvann i och med 1995 års utgång då det slutligt fastlades (prop. 1995/96:18) att skälen för skatten inte längre ansågs vara giltiga. Det dröjde dock inte många år innan märknings- och registreringskravet för hundar kom tillbaka i och med införandet av lag (2000:537) om märkning och registrering av hundar.

5.3 Elakartad lungsjuka hos nötkreatur (CBPP)

För våra nötkreatur var det, vid sidan av boskapspesten, elakartad lungsjuka och mjältbrand som betraktades som de riktigt stora hoten under 1800-talet. Den elakartade lungsjukan orsakas av en mykoplasmaart och grasserade under hela seklet på kontinenten. I Holland uppskattas antalet döda nötkreatur till 600 000 djur mellan åren 1830 och 1840, det finns uppgifter från England som anger att det bara år 1860 dog 200 000 nötkreatur i elakartad lungsjuka. Till Sverige kom sjukdomen i åtminstone tre omgångar. Enligt Nordisk familjeboks 1800-talsutgåva kom smittan första gången till Helsingborg 1847 med engelska importdjur. Några djur transporterades till Halland, medan de övriga blev kvar i Skåne. Enligt uppslagsboken utbröt bland de skånska djuren ”elakartad lungsjuka och spred sig ganska mycket bland boskapen inom nämnda provinser, tills den, efter nedslagtning af hela hjordar, inom hvilka sjukdomen förekom, upphörde i Skåne 1850 och i Halland 1851”. Sjukdomen kom tillbaka 1856, nu återigen via en engelsk import. Denna gång hamnade djuren i Uddevalla varifrån de fördes vidare till en egendom i Skaraborg ”hvarestest sjukdomen sedermera utbröt”. Genom nedslagtning af all nötboskap på stället blef sjukdomen genast utrotad”. Efter detta brukar 1856 anges som det år då Sverige blev fritt från sjukdomen. Men såväl 1925 års mul- och klövsjukessakkunniga som 1929 års epizootisakkunniga konstaterar i sina respektive rapporter att sjukdomen även förekom 1860 i Abilds socken i Halland (5, 17). Fallet var dock omdiskuterat och en av de två veterinärer som på plats obducerade självdöda djur menade att det inte var elakartad lungsjuka (64).

5.4 Mjältbrand

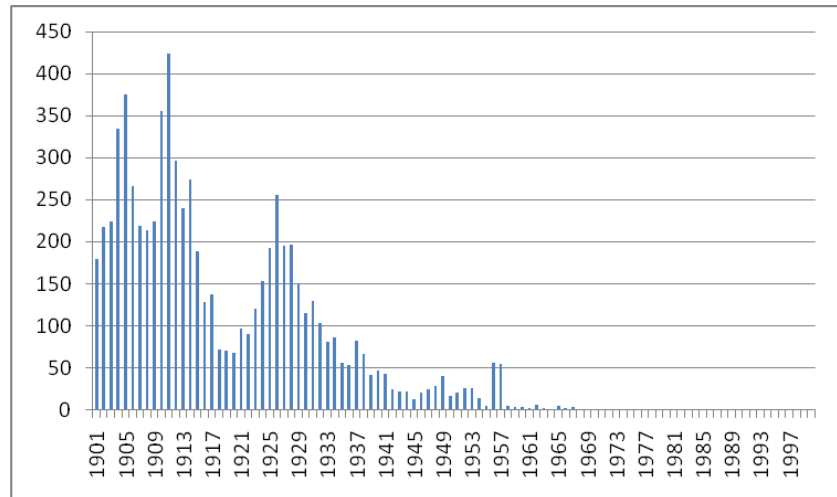
Mjältbrand är en bakteriell sjukdom orsakad av *Bacillus anthracis*. Flertalet varmblodiga däggdjur kan drabbas, inkluderat människa.

Gräsätare är speciellt känsliga och hos dessa är förloppet vanligen akut med blodförgiftning och plötsliga dödsfall som följd.

Mjältbrand uppträder i regel sporadiskt men kan även anta epizootisk karaktär. Schoug (1899) anger att sjukdomen uppträdde nästan varje sommar under 1700-talet. Sjukdomen har ibland kallats för sumpsjuka, vilket kan ha sin förklaring i att självdöda djur ofta blev nedgrävda i mossar. Exempelvis rapporterar Schoug om ett utbrott av mjältbrand i trakten av Skara 1808 och 1809. För bekvämlighets skull blev kadavren nedgrävda i några närbelägna mossar. Dessa utdikades sedan i början av 1830-talet, varvid mjältbrandssjukdomen uppblossade på nytt ”och under några år anställde svåra förödelseer”.

Mjältbrandsproblemen fortsatte alltså på 1800-talet i Sverige och var en vanlig sjukdom fram till och med i slutet av 1950-talet. Det senaste större utbrottet inträffade 1956–1957 då 55, mestadels svinbesättningar, drabbades. I samband med att pälsdjursuppfödningen började få spridning i Sverige under 1940- och 1950-talen utbröt ett relativt stort antal fall av mjältbrand även hos mink (tabell 5.2). Utbrotten kunde sättas i samband med utfodring med produkter från i mjältbrand döda eller nödslaktade nötkreatur (52).

Figur 5.1 Antalet utbrott (besättningar) av mjältbrand 1900–2000⁴⁸

Tabell 5.2 Översikt över mjältbrandssituationen 1947–1957*

	Nötkreatur	Svin	Häst	Får	Pälsdjur	Totalt
1947	23/	0/0	5/	1/	0/0	/25
1948	26/	0/0	3/	0/0	1/1	/27
1949	39/39	0/0	1/1	0/0	87/2	/41
1950	16/16	0/0	1/1	0/0	0/0	/17
1951	21/	0/0	2/2	0/0	0/0	/21
1952	20/18	0/0	0/0	0/0	250/	/26
1953	23/23	0/0	0/0	0/0	87/	/26
1954	15/14	0/0	1/1	0/0	0/0	/14
1955	5/5	0/0	0/0	0/0	0/0	/5
1956	14/	38/	0/0	0/0	106/	/56
1957	14/	29/	0/0	0/0	7/	/54

* Uppgifterna, som är hämtade från från Kungl. Veterinärstyrelsens årsrapporter 1947–1960, utkast till (icke publicerade) rapporter samt från Rutqvist och Swahn (1957), redovisas enligt principen antal smittade djur/antal smittade besättningar (motsv.). Data redovisas något olika år från år, därför är tabellen inte komplett.

⁴⁸ Den 50-procentiga ökningen av antalet fall mellan 1903–1904 förklaras av medicinalstyrelsens årsrapport för 1904 med att ”ett så stort antal fall af mjältbrand under året kommit till myndigheternas kännedom, torde till viss grad bero därpå, att vederbörande djurägare numera, på grund af de lindringar, som genom **Kungl.kungörelsen** den 1 maj 1903 i vissa afseenden medgifvits beträffande åtgärderna mot mjältbrand, synas villigare anmäla de sjukdomsfall, som kunna misstänkas vara mjältbrand.”

Mjältbrand hos svin

Märkligt nog kom utbrottet av svinbrucellos (se nedan) att tidsmässigt sammanfalla med en annan foderburen smitta. Antalet fall av mjältbrand hade successivt minskat i Sverige. Under de första åren av 1950-talet konstaterades cirka 20-25 utbrott per år och 1955 endast fem fall, den ditintills lägsta siffran under hela 1900-talet. Men i november 1956 inträffade, och då främst inom Hallands län, ett ökat antal fall av mjältbrand i svinbesättningar. Det rörde sig framförallt om sporadiska dödsfall och det totala antalet i mjältbrand avlidna djur rapporterades under tiden 1 november 1956 till den 1 april 1957 vara 72 svin och 19 nötkreatur. Fallen konstaterades i 68 svinbesättningar och 19 nötkreatur. Epizootins ursprung spårades småningom till importerat köttfodermjöl. Detta föranledde veterinärstyrelsen att besluta om bakteriologisk kontroll av importpartier i landets samtliga kött- och benmjölslager. Undersökningen medförde att mjältbrandsbakterier påvisades i 45 av 506 köttmjölsprov. Sedan veterinärstyrelsen i januari 1957 beslutade om ett tillfälligt försäljnings- och importstopp minskade snabbt antalet fall av sjukdomen och efter några månader var frekvensen återigen normal. I efterdyningarna till utbrotten konstaterades bl.a. att eftersom i allmänhet endast enstaka svin drabbats i infekterade besättningar det sannolikt rört sig om fler sjukdomsfall än vad som officiellt kom att rapporteras (52).

Den synnerligen omfattande smittskyddsutredningen visade inte bara på mjältbrandsbakterier i fodret utan även salmonella och clostridier i stora mängder. Därmed hade det även blivit klarlagt att kontaminerade fodermedel kunde utgöra en allvarlig risk inte bara för djurens hälsa utan i förlängningen även för människor. Något som i sin tur innebar att införselbestämmelserna skärptes och att såväl veterinärstyrelsen som foderfabrikanterna nu började intressera sig för hygienaspekter i samband med fodertillverkning⁴⁹.

Sedan mjältbrandsutbrottet i svinbesättningar 1956–1957 har Sverige enbart drabbats av enstaka ströfall, varav mjältbrand diagnostiserades i två nötkreatursbesättningar 1980 respektive 1981. Det förra utbrottet inträffade i dåvarande Göteborgs- och Bohuslän.

”Under 1980 uppträdde i Tanums distrikt ett fall av mjältbrand. En ko i en medelstor besättning insjuknade, och djurägaren hade att kalla på jourhavande veterinär från Strömstad. Kon dog strax efter det djurägaren ringt, och denne kunde via biltelefonen stoppa

⁴⁹ Se kapitel 6.2.

veterinären. Kon släpades ut utanför ladugården. Den hämtades som kadaver av Scan Väst i Uddevalla. Vid blodprovsmikroskopering konstaterades mjältbrand. Efter rengöring av kons och grannkornas båspallar trodde jag ärendet hade varit ur världen. Kort efteråt blev dock en annan ko sjuk, och diagnosen var enligt djurägaren givetvis given. Jag trodde dock inte på flera fall i rad, men jag förstod snart att jag var en dålig veterinär, som inte kunde begripa att kon hade mjältbrand. Så blev hunden sjuk. Den hade också mjältbrand. Den hade nosat på den döda kon, då denna låg utanför ladugården. Jag ställde mig skeptisk. Mina aktier sjönk. Så blev hustrun sjuk, och till råga på allt elände var hon gravid. Då lär jag vid något tillfälle ha yttrat: Det är inte så farligt om en ko får mjältbrand i kroppen som om människor får mjältbrand på hjärnan. Ett år har gått. Den andra kon blev bra, hunden lever än, hustrun mår utmärkt och den nyfödde också, men om mina aktier steg någon gång vet jag inte.”

Utdrag ur distriktsveterinären i Tanums rapport från mjältbrandsfallet 1980.

Efter 1981 påträffades inga nya mjältbrandsfall förrän 2007 i Halland. Även om detta fall ligger utanför det tidsområde som denna skildring innefattar, kanske det ändå kan ses som en senkommen hälsning och påminnelse om bakteriens överlevnadsförmåga från det stora utbrottet hos svin på 1950-talet?

5.5 Smittsam sterilitet (bovin genital campylobakterios)

I Sverige konstaterades det första abortfallet orsakat av vad som då kallades för vibrio fetus redan 1924. Diagnosen ställdes av dåvarande veterinärbakteriologiska anstalten (SVA). Fram till och med 1943 hade anstalten konstaterat 2 150 fall av sådan kastning, fall vilka var fördelade över hela landet (37). I slutet av 1940-talet hade situationen förvärrats ytterligare och det ansågs då klart att en ”ny” svårdiagnosticerbar sjukdom som spreds via betäckning återfanns inom såväl ett antal avelsbesättningar som tjurföreningar (62). Men diagnostiskt var det kanske först i början av 1950-talet som ”smittsam sterilitet orsakad av vibrio fetus” kunde urskiljas som en specifik sjukdom, skild från det gängse samlingsbegreppet ”smittsam skidkatarr”. Avelsföreningarna var i vilket fall oroad för att sjukdomen skulle försvåra införandet av artificiell insemination (AI), en

teknik som då var under stark uppbyggnad⁵⁰. I en skrivelse till veterinärstyrelsen 1953 värdade avelsföreningen för SRB-boskap om att styrelsen skulle utarbeta ett förslag till regelverk för sjukdomen. Veterinärstyrelsen ansåg dock att det ännu inte fanns tillräckligt med kunskap för ett regelrätt kontrollprogram men begärde medel från Kungl. Maj:t för att göra undersökningarna avseende vibrio fetus kostnadsfria.

Ett år senare (1955) var det likväl dags för vad som då kallades för ett försöksvis bekämpande av sjukdomen i avelsbesättningar. Programmet hade godkänts och övervakades av veterinärstyrelsen men verksamheten skedde under ledning av de olika seminöföreningarna. I anslutna besättningar togs ett inledande vaginalprov på samtliga hondjur. Baserat på resultatet utfördes sedan en sektionering mellan infekterade och icke-infekterade djur inom besättningen. De infekterade hondjuren fick betäckas av en äldre infekterad tjur och de fria hondjuren av en fri tjur (35.). Fria besättningar fick endast rekrytera djur från fria besättningar eller fria sektioner, samma förhållande gällde AI-verksamheten. Några kraftigare restriktioner för smittade besättningar förelåg inte utan veterinärstyrelsen föreskrev endast att spärrförklaringen skulle begränsas till förbud att försälja ”sådana livdjur som kan antagas ha blivit utsatta för nedsmittning”. Syftet med programmet var inledningsvis att utrota smittan från de besättningar som producerade avelstjurar (35.).

Inom det nya programmet undersöktes tjurmaterialet vid samtliga seminöföreningar. Av de 25 föreningar som hade egen tjurstation hade nio stycken, en eller flera smittade tjurar. Av de 130 avelsbesättningar som först anslöts var 47 fria vid anslutningstillfället, 41 hade redan sanerats och 7 avslutat sin verksamhet innan sanering fullföljts. I övriga 35 besättningar fanns det sex år senare (1961) endast en ringa återstod av smittade djur. Samma år gav veterinärstyrelsen ut en föreskrift som stöd till programmet. Innebörden av föreskriften var att tjurar som användes i seminverksamhet skulle vara undersökta med avseende på vibriofetusinfektion⁵¹ och att en infekterad tjur inte fick utnyttjas förrän den befunnits vara smittfri. I Kungl. Maj:ts kungörelse (1962:116) med vissa bestämmelser till förebyggande av vibriofetusinfektion hos nötkreatur lagskyddades begreppen ”friförklarad besättning” och ”smittfritt djur”. Veterinärstyrelsen fick bemyndiganden att närmare definiera begreppen och vilka skyldigheter som följde med att besättning eller djur gavs dessa beteckningar. Fyra år senare (1965) hade också antalet kända smittade besättningar sjunkit till tre stycken.

⁵⁰ Se kapitel 6.4.

⁵¹ Se kapitel 6.4.

Programmet mot vibriofetusinfektion avslutades 1976, för övrigt samma år som det senaste fallet hos nötkreatur rapporterades.

Smittsam sterilitet utgör därmed ännu ett exempel på en sjukdom som, inledningsvis väl spridd, framgångsrikt kontrollerats och bekämpats inom ramen för ett i huvudsak frivilligt program under näringens huvudmannaskap. Sjukdomen följer även ett gängse mönster i så motto att efter avslutad bekämpning förs den in i epizootilagstiftningen (1967). Det var först då som en regelrätt spärrförklaring lades på infekterade gårdar. Med tiden kom sjukdomen även att lyftas ut ur lagstiftningen, det senare i samband med tillkomsten av 1999 års epizootilag. Bakgrunden till det beslutet var att sjukdomen då ansågs som relativt enkel att kontrollera och bekämpa; den är behandlingsbar och överförs i princip bara vid betäckning eller insemination.

5.6 Paratuberkulos

Paratuberkulos är en smittsam och kronisk tarmsjukdom hos idisslare, företrädesvis nötkreatur. Sjukdomen orsakas av en mykobakterie som har många likheter med tuberkulosbakterien. Sjukdomen beskrevs första gången 1895 men den orsakande organismen kunde inte identifieras förrän 1905. Diagnostiken är svår och inkubationstiden lång vilket har försvårat kontroll, såväl i samband med införsel som vid smittutredningar.

Hur länge sjukdomen har funnits i Sverige är heller inte fastställt även om sjukdomen tidigt tilldrog sig intresse från veterinär-bakteriologiska anstaltens sida. På svensk mark diagnosticerades sjukdomen första gången av Bergman 1910 på ett importerat nötkreatur. Den aktuella kon var av friesisk ras och hade införts till landet 1906. Bergman finner inga tecken på smittspridning i importbesättningen, men visar i en utredning 1913 att sjukdomen även hade införts till landet via upprepade importer av jerseykor. Importerna skedde huvudsakligen under tiden 1887–1896. Korna importerades från ön Jersey som redan hade skapat sig ett visst rykte som en ö där paratuberkulos var ”allmänt spridd” (4). Bergman finner i sin utredning två eller tre svenska gårdar där sjukdomen förekommer och där den införts via importdjur. Från dessa besättningar hade smittan via livdjurshandel förts över till åtminstone fyra andra gårdar. Sjukdomen hade vid utredningstillfället framförallt angripit jerseykor. Enligt senare uppgifter skall djuren från samtliga dessa

besättningar ha slaktats ut i samband med mul- och klövsjukeepizootin 1920 (32).

Efter detta har smittade djur företrädesvis satts i samband med köttrasdjur. Sjukdomen kallades vid den här tiden även för kronisk, specifik tarminflammation hos nötkreatur (*enteritis paratuberculosis bovis*). Ett antal fall av sådan sjukdom rapporterades in till medicinalstyrelsen varje år. Under tidsperioden 1916–1940 skedde detta från sammanlagt 188 besättningar. Några uppgifter om typ av nötkreatur eller hur diagnosen har ställts förekommer dock inte. Att situationen inte var helt klar styrks av propositionen till ny epizootilag (1935/42) i vilken konstateras att sjukdomen inte förekommer i landet. En uppgift som motsägs av den sakkunnigutredning (SOU 1929:18) som ligger till grund för lagen, vari utredarna istället uttrycker oro över att sjukdomen finns och att den kan sprida sig i landet.

En sådan spridning blev också resultatet av importer av Aberdeen Angus och ”Shorthornsdjur” i slutet av 1940-talet och början av 1950-talet. G. Broberg (1954) beskriver de tre första fallen i den smittkedja som började nystas upp på 1950-talet på följande sätt:

1. 1951 importdjur Aberdeen Angus. Stockholms län, sannolikt en ko i samma besättning smittad ett år tidigare. Djuret obducerades varvid paratuberkulos verifierades. Hela besättningen slaktades med negativt resultat. 18 kontaktbesättningar undersöktes med negativt resultat.
2. ”Shorthorns-tjur” slaktades oktober 1953, misstanke. Inköpt från gård nr 3.
3. Gård med importerade Aberdeen Angus och Shorthornsdjur som importerat från England 1947. Två serologiskt positiva djur slaktades. Diagnosen verifierades i det ena fallet. Gården hade sålt avelsdjur till ett 50-tal andra besättningar.

De nya fynden medförde att Kungl. Maj:t i en kungörelse (1952:800) i december 1952 beslutade att epizootilagen skulle vara tillämplig för sjukdomen paratuberkulos. Samtidigt utfördes smittskyddsutredningar från misstänkta och konstaterade fall. Många av de spårade kontaktdjuren visade positiv reaktion i blodprovstest. Besättningarna spärrförklarades och veterinärstyrelsen beslutade med stöd av epizootilagen om provslakt av sammanlagt 106 kontaktdjur från gård nr 3 ovan. Inget av dessa djur visade dock några tarmförändringar tydande på paratuberkulos, däremot kunde paratuberkulosliknande bakterier isoleras från 85 procent av djuren (23). För att i detta läge öka kunskapen om sjukdomens spridning i landet beslutade

veterinärstyrelsen i maj 1953 om en kontroll vid slakt av ”engelska gödboskapsraser” samt deras korsningsprodukter. Kontrollen omfattade serologiskt prov samt ett tarmprov. Under perioden juni 1953–juli 1955 undersöktes sammanlagt 7 641 serumprov (32). Från slakteriundersökningen erhöles en bild liknande den från smittskyddsutredningarna. Lite drygt 10 procent (830 stycken) av de 7 641 proven visade positiv reaktion för paratuberkulos enligt komplementbindningsmetoden. De reagerande djuren representerade flera raser, inkl. mjölkkraser. Från ett flertal av dessa djur kunde syrafasta bakterier påminnande om *M. paratuberculosis* påvisas. Däremot förekom vare sig kliniska eller patologanatomiska fynd (23). Mot bakgrund av dessa resultat beslutade veterinärstyrelsen i juli 1955 att spärren skulle hävas för samtliga besättningar där diagnosen inte var betingad av patologanatomiska fynd.

Under hösten 1962 påvisades den hitintills sista i raden av positiva Aberdeen Angusbesättningar, denna gång i Kristianstads län. Besättningen hade 1956–1957 haft ett utbrott av sjukdomen, varvid enligt veterinärstyrelsens årsrapport en ”utrensning” hade ägt rum i besättningen (tveksamt om detta är liktydigt med *stamping out*). I september 1962 kunde SVA fastställa diagnosen på material från en treårig ko vilken slaktats till följd av avmagring. Under den fortsatta utredningens gång undersöktes vid SVA material från ytterligare 124 nötkreatur i besättningen. Därvid påvisades paratuberkulösa vävnadsförändringar och/eller *M. paratuberculosis* hos 41 djur. Besättningen som bestod av 183 djur placerade på en huvud- och en utgård nedslaktades helt vid årsskiftet 1963–1964.

Kontroll och bekämpningsinsatserna har uppenbart varierat över tid. Innan sjukdomen togs upp i epizootilagen förefaller det inte som att några obligatoriska åtgärder vidtogs. Efter detta tillämpades ibland *stamping out* och ibland långvarig isolering och utslaktning av misstänkta smittbärare. Efter 1993 har dock *stamping out* konsekvent använts som bekämpningsmetod.

Efter flera paratuberkulosfria decennier diagnosticerades paratuberkulos återigen 1993, denna gång på en importerad ko av Blonde d’Aquitaine-ras. I den smittutredning som följde kom ytterligare nio smittade besättningar med huvudsakligen Blonde d’Aquitaine-djur att påvisas och slaktas ut. Smittutredningen visade dessutom på en inhemsk spridning av paratuberkulos inom en annan köttdjursras, Limousine-rasen. Utredningen visade sedermera på 38 smittade besättningar, som småningom kunde härledas bakåt till en import av Limousine-djur 1975. Samtliga besättningar slaktades ut med *stamping out*-metoden.

Utredningarna visade inte bara att situationen var allvarlig för kött-djursbesättningarna, kopplat till detta fanns en stor rädsla för att smittan även skulle nå mjölkbesättningarna. Svenska Djurhälsovården utarbetade därför ett koncept till kontrollprogram i kött-djursbesättningarna, bl.a. med syfte just att förhindra spridning till mjölkbesättningarna. Det frivilliga programmet igångsattes 1998 med Svenska Djurhälsovården som huvudman. I anslutna besättningar provtas årligen samtliga djur som är två år och äldre. Mejeriföretagen har i sina egenkontrollprogram med kravet att anslutna medlemsföretag inte får köpa in köttdjur utanför paratuberkulosprogrammet.

Det starka sambandet mellan import av köttdjur och inhemsk smittspridning har gjort att frågan om paratuberkuloskontroll i samband med införsel av nötkreatur i Sverige har bedömts som synnerligen viktig. I sammanhanget kan erinras om den tillämpningskungörelse från 1952 som utkom i samband med att paratuberkulos formellt infördes som epizootilagssjukdom. Häri stadgades att ersättning enligt epizootilagen inte lämnades för slakt av djur som hade införts till landet inom tolv månader från den dag då sjukdomen konstaterats hos djuret, såvida det icke är uppenbart att djuret blivit smittat först efter införseln (sic!).

5.7 Svinbrucellos

Smittsam kastning hos nötkreatur orsakas av *Brucella abortus*, en bakterie som kan angripa flera djurslag däribland svin. Vid det enda större utbrott av brucellos hos svin som har förekommit i landet var det dock svinets egen brucellaart, *Brucella suis* som var orsaken. I början av februari 1956 påvisades bakterien i en större svinavelsbesättning, en besättning som under 1955 och inledningen av 1956 sålt suggor och galtar till cirka 100 andra grisbesättningar i södra Sverige. Veterinärstyrelsen beslutade om blodprovskontroll i dessa kontaktbesättningar men också, som en extra säkerhetsåtgärd, att samtliga svinavelsbesättningar i landet skulle undersökas. Galtar och suggor som slaktades vid slakterier i närområdet skulle även de genomgå en blodprovskontroll. Inom ett par socknar, där hopade fall konstaterats, kontrollerades samtliga svinbesättningar.

Smittskyddsutredningen medförde sammanlagt att sjukdomen svinbrucellos kom att påvisas i 76 besättningar (varav 65 i Kristianstads län), tidsmässigt påvisades de tre sista i början av år 1957. För att hantera utbrottet användes epizootilagen och för detta ändamål krävdes att Kungl. Maj:t utfärdade en ny kungörelse (1956:27) med

innebörden att 1935 års epizootilag var tillämplig på sjukdomen. Någon *stamping out* var det inte tal om utan det var reagerande djur och djurgrupper som slogs ut. Enligt veterinärstyrelsen slaktades sammanlagt 49 galtar, 511 suggor, 698 ungsvin samt 772 smågrisar. Statens kostnader uppgick till bortåt 800 tkr. Med undantag av besättningarna tillhörande en viss galkrets hade de smittade besättningarna direkt eller indirekt kontakt med den avelsbesättning där sjukdomen först konstaterades. Avelsbesättningen hade erhållit matavfall från en militärförläggning. Men det var även två andra avelsbesättningar som hade fått matavfall från militärförläggningen, här kunde dock inga reageringar påvisas. Matavfallet, som utfodrats okokt, härrörde delvis från fläsk, importerat från ett svinpestsmittat land. Den galt som sannolikt orsakat smittan i galkretsen var inköpt från en av de två icke reagerande besättningarna som erhållit matavfall.

Utbrottet föranledde inga andra förändringar i epizootilagstiftningen annat än att ersättningsreglerna för de som drabbats av inkomstbortfall vid isolerade gårdar⁵² återigen kom i fokus. En erfarenhet som veterinärstyrelsen drog var att full ersättning måste utgå även vid misstanke om smitta kombinerat med, som i detta fall, långa spärrtider. Risken var annars att de för smitta misstänkta besättningarna hamnade i ett ekonomiskt sämre läge än de konstaterat smittade. De senare besättningarna kunde efter en ersättningsgill utslaktning snabbt komma i produktion igen.

5.8 Hönstufus

Bekämpning av (*Salmonella Pullorum* och *Salmonella Gallinarum*) har en lång historisk tradition i Sverige. De två sjukdomarna har i Sverige alltid behandlats lika och kallats för hönstufus. Redan på 1920-talet tog fjäderfäneringen, genom dåvarande Sveriges Allmänna Fjäderfäavelsförening, initiativ till en obligatorisk blodprovstagning på landets kontrollhönserier. Detta några år innan det att sjukdomen 1927 diagnosticerades i Sverige för första gången. Undersökningar vidtagna nästföljande år visade att sjukdomen var spridd i landet (39). Oaktat detta kom hönstufus 1931 att inkluderas i epizootilagstiftningen (1931:402) och 1933 kom tillämpningsbestämmelser som innebar att sjukdomen skulle bekämpas med tvångsmedel. Resultatet av denna strategi var dock begränsad och redan i propositionen till ny epizootilag 1935 varnades för att bestämmelserna var för stränga och att ”djurägare av

⁵² Se kapitel 7.3.

fruktan för de ekonomiska konsekvenserna underlåter att göra sjukdomsanmälan”. Provtagningarna i avelsbesättningar hade dock ökat, från 40 000 prover 1939 till närmare 300 000 1948. Av de senare var 1,6 procent antikroppspositiva.

Det skulle dock dröja till 1950 innan kursen lades om till ett frivilligt bekämpningsprogram enligt ungefär samma princip som brucellosprogrammet för nötkreatur, en omläggning som blev lyckosam (se tabell 5.3). En viktig skillnad var dock att programmet nu enbart innefattade avelsbesättningar. Författningsmässigt definierades det nya programmet i Kungl. Maj:ts kungörelse (1949:437) om bekämpande av hönstufus m.m. Mot en viss årlig avgift fick anslutna avelsgårdar sina besättningar serologiskt undersökta. Kontrollen gav upphov till namnet ”kontrollhönseri” som länge kom att leva kvar i många företagsnamn. Om positiva djur påvisades spärrades besättningen och positiva djur slaktades ut, eventuellt även kombinerat med sanering. Spärren lyftes när förnyad blodprovsundersökning vidtagits med negativt resultat. Det var fjäderfäkonsulenten vid Statens veterinärmedicinska anstalt som ledde programmet fram till dess att kontrollen upphörde 1971 (47). Fältarbetet skedde med hjälp av hushållningssällskapens personal.

Under slutet av 1950-talet drog sig dock ett antal avelsbesättningar ut ur kontrollen. Detta sågs som oroväckande och riskerade att återigen försämra läget (39). Efter påstötningar från SVA och veterinärstyrelsen ändrades därför spelreglerna något då kungörelsen från 1949 ersattes med Kungl. Maj:ts förordning (1962:672) om bekämpande av hönstufus. Nu gavs veterinärstyrelsen bemyndigande att förordna om provtagning och utredning i fjäderfäbesättning som stod utanför kontrollen. Veterinärstyrelsen fick även bemyndigande att slakta ut positiva besättningar om detta var av väsentlig betydelse för att hindra smittspridning till andra besättningar. Den nya förordningen definierade också vad som avsågs med hönstufusfri besättning. Den statliga ersättningen begränsades till en ersättning för slaktade djur samt en ersättning till hushållningssällskapen för provtagningen. Det sista fallet av hönstufus rapporterades 1962 och därefter ansågs sjukdomen vara helt utrotad.

Tabell 5.3 Utvecklingen av det frivilliga hönstyfusbekämpandet 1950-1968 (47, 65)

År	Antal anslutna besättningar	Antal anslutna djur	Smittade besättningar vid årets slut
1950	1 034	519 000	72
1951	1 209	583 000	63
1952	1 252	595 000	67
1953	1 243	675 000	63
1954	1 231	728 000	25
1955	1 203	757 000	24
1956	1 117	742 000	21
1957	1 070	709 000	12
1958	1 017	750 000	20
1959	929	734 000	15
1960	834	742 000	12
1961	752	708 000	9
1962	673	674 000	7
1963	636	689 000	6
1964	614	758 000	3
1965	566	679 000	0
1966	452	575 000	0
1967-	cirka 400	cirka	-
1968		500 000	

Sedan 1994 kontrolleras rutinmässigt att landets kommersiella avelsfjäderfän (avelsdjur för slaktkycklingar, värphöns och slaktkalkoner) är fria från *S. Pullorum* och *S. Gallinarum* genom obligatorisk blodprovsundersökning inom ramen för den så kallade Hönshälsokontrollen⁵³.

År 2001 konstaterades att två hönsbesättningar i Stockholms län (södra Uppland) var smittade av *S. Pullorum*. Dessa två besättningar avlivades och sanerades med stöd av salmonellalagstiftningen. Smittspårningen som gjordes i anslutning till utbrottet kunde inte påvisa smittan i någon annan besättning. Hur smittan kom till besättningarna kunde inte heller förklaras.

⁵³ Se kapitel 6.1.

5.9 Newcastlejuka (ND)

Newcastlejuka är en sjukdom hos fjäderfä som orsakas av ett paramyxovirus typ 1 (PMV-1). Sjukdomen beskrevs första gången 1926 efter ett utbrott av sjukdomen nära staden Newcastle on Tyne. Det finns flera varianter av smittämnet och för att klassificeras som Newcastlejuka krävs enligt modern definition att det är ett PMV typ 1 med ett viss sjukdomsframkallande förmåga (s.k. patogenicitetsindex). Sådana data saknas från äldre fall. Det är därför svårt att säga när det första fallet diagnosticerades på svensk mark. Frågan kompliceras även av att det tidigare fanns en viss förvirring vad avser sjukdomsbegreppen. Det som sedermera kom att kallas för hönspest (aviär influensa) ansågs ett tag vara samma sjukdom som Newcastlejuka.

Under 1947 och 1948 inträffade ett antal fall med hög dödlighet i åtta respektive två mindre fjäderfäbesättningar. Besättningarna var spridda runt om i landet och sjukdomen sattes i samband med utfodring med matavfall från importerat fågelkött. SVA ansåg att sjukdomen borde rubriceras som hönspest och epizootilagen användes för att slakta ut och sanera de drabbade besättningarna. En särskild kungörelse (1947:227) gavs ut om epizootilagens tillämplighet ”å en hönspestliknande sjukdom”. Senare omdefinierades dessa sjukdomsutbrott till att vara en perakut form av Newcastlejuka (39).

De första svenska fall som med säkerhet kan klassificeras som Newcastlejuka inträffade på 1950-talet. Därefter dröjde det till 1995, nästan 40 år, innan sjukdomen återigen diagnosticerades i landet. År 1950 isolerades virus i samband med obduktion av höns från en mindre besättning i Gävleborgs län. Smittkällan förblev okänd. År 1951 insjuknade och dog under loppet av fem dagar hälften av de cirka 45 hönsen i en besättning i Stockholms län. Besättningen utfodrades med matavfall och djurägarna hade ätit kött från holländska raphöns ett par dagar innan insjuknandet. År 1956 dog under en veckas tid 280 av 700 höns i en besättning i Dalarna. Hönsen utfodrades med okokt restaurangavfall. Smittskyddsutredning visade att det i matavfallet ingått organ från ungerska kalkoner. I samtliga dessa tre fall slaktades besättningarna ut helt (66). Som ett resultat av utbrottet förbjöds import av fågel som inte var urtagen.

År 1974 påvisades serologiska reaktioner mot ND i ett antal besättningar i Skåne. Fynden orsakade en stor smittskyddsutredning och smittan kunde småningom härledas till en besättning i Kristianstads län. Något virus kunde dock aldrig påvisas.

Vid några tillfällen har PMV-1 konstaterats hos duvor i Sverige. En världsomfattande spridning av PMV-1 inträffade på 1980-talet,

framförallt i brevduvepopulationen. Till Europa kom smittan 1981 då europeiska brevduvor transporterades till Egypten för att delta i en internationell tävling. Smittan hade då funnits några år i Mellanöstern. Italienska duvor flög sedan hem med smittan och snart startade spridningen i Italien. Brevduvesporten spred sedan sjukdomen vidare i Europa och 1983 nådde brevduveepizootin Norden. Virus isolerades i såväl Danmark, Sverige som Norge. Symtomen hos duvorna var diarré och nervösa symtom såsom torticollis (vridning av huvudet), dödligheten bland ungduvor var hög. Även vilda duvor smittades efter kontakt med tamduvor. I Sverige beslutades därför med stöd av epizootilagen om en obligatorisk vaccination av alla tävlingsduvor. Vaccinationen som (fortfarande) sker med hjälp av ett avdödat vaccin utförs av utbildade vaccinatörer vid de olika duvavelsföreningarna. Vaccinet bekostas av statsmedel.

I samband med EU-medlemskapet ansökte Sverige om att få sin ND-frihet bekräftad. En sådan status var förknippad med vissa s.k. tilläggsgarantier vid handel med fjäderfä och kläckägg. Den 13 mars 1995 godkände Kommissionen också formellt Sveriges status som ett ND-fritt ”icke-vaccinerande” land (95/98/EEG). Men bara ett drygt halvår efter EU:s friförklaring konstaterades ND bland avelshönsen i ett av Sveriges allra största avelsföretag! Utbrottet igångsatte ett omfattande arbete med att kontrollera och bekämpa smittan, ett arbete som knappt hade haft sin motsvarighet sedan 1950-talets mul- och klövsjukesutbrott.

Misstanken om ND i Sverige uppkom i samband med att äggproduktionen minskade dramatiskt (i slutet av oktober 1995) i ett av avelsföretagets produktionshus i Skåne. Blodprover togs som serologiskt visade på PMV 1-virus (den 1 november) i tre av företagets tolv centrala hönshus. Jordbruksverket beslutade då omedelbart om avlivning av hönsen i dessa hus. Några dagar senare visade dock fåglarna i två av de kvarvarande husen symptom som kunde tyda på ND. Jordbruksverket beslutade i det här läget om avlivning av hönsen i samtliga kvarvarande hus samt om destruktion av företagets samtliga kläckägg. Den 4 november hade virus isolerats och den 13 november hade patogenicitetsindex bestämts, det stod nu klart att det verkligen var ND som hade drabbat landet. En intensiv provtagning igångsattes; dels av samtliga små och stora fjäderfäbesättningar inom en (1) kilometers radie från avelsföretaget och dels av hönsen i samtliga utgårdar tillhörande företaget. Ett första preliminärt provsvar den 13 november visade att av 11 provtagna besättningar var samtliga positiva med avseende på PMV-1! Situationen bedömdes i detta läge som ytterst

allvarlig och Jordbruksverket inledde ett intensivt arbete med att kartlägga och stoppa den vidare smittspridning som man misstänkte hade skett. För att leda det stora behovet av fältarbete (klinisk övervakning och provtagning) inrättades en lokal provtagningscentral i Sjöbo. Under den mest intensiva tiden den 15–24 november tjänstgjorde cirka 80 provtagare i Sjöbo. Totalt undersöktes 659 flockar med fjäderfä och mer än 20 000 blodprover analyserades.

Utbrottet av ND i Skåne utgjorde på många sätt en utmaning för svenska myndigheter. Dels rörde det sig om en sjukdom som inte påvisats i landet på närmare 40 år, dels var det första gången på ungefär lika lång tid som det förekommit ett epizootiutbrott där det fanns misstanke om en omfattande smittspridning. Men det var också första gången som svenska myndigheter var tvungna att tillämpa ett av EU:s bekämpningsdirektiv (92/66/EEG). Bärande delar i dessa direktiv är, förutom *stamping out*-förfarandet för smittade enheter, att restriktioner i form av s.k. skydds- och övervakningsområden läggs runt smittade gårdar. Av de restriktioner som Jordbruksverket beslutade om kan nämnas att verket redan den 9 november förbjöd all utställnings- och tävlingsverksamhet med fjäderfä i hela Skåne. Storleken på skydds- och övervakningsområdena ändrades flera gånger beroende på undersökningsresultaten. Som mest omfattande var områdena mellan den 17–23 november då de innefattade en yta av cirka 1 500 km² i sydöstra Sverige (Kristianstads och Blekinge län).

Efter hand som utredningen fortgick kunde konstateras att det sannolikt aldrig hade skett någon smittspridning från avelsföretaget och att de serologiska reagenter som påvisades i ett flertal mindre besättningar berodde på att dessa på annat sätt hade kommit i kontakt med smittämnet. Något virus kunde heller aldrig påvisas från dessa småflockar. Detta var en ny lärdom som påtagligt komplicerade smittutredningen. Även om den fortsatta utredningen med ganska stor exakthet kunde fastställa när smittan introducerades till avelsföretaget kunde dess ursprung aldrig fastställas. Vid samma tid förekom dock ett ND-utbrott i Danmark med samma virustyp och det fastslogs som troligt att de båda utbrotten hade en gemensam smittkälla⁵⁴.

Utbrottet kom att kosta stora pengar och fick även ett rättsligt efterspel i och med en tvist om vad som utgjorde den ”ersättningsberättigade kretsen”. Sammanlagt avlivades cirka 100 000 fåglar och 1,3 miljoner daggamla kycklingar och kläckägg på avelsföretaget. Detta medförde att ett stort antal slaktkycklingproducenter inte fick sina daggamla kycklingar som planerat (och det var om dessa uteblivna

⁵⁴ Hela utbrotts hanteringen i samband med ND-utbrottet 1995 är sammanfattat i supplement 27 till Svensk veterinärtidning nr 2 1997 (44).

leveranser som tvisten senare kom att gälla). De statliga kostnaderna kom sammanlagt att ligga mellan 70–100 miljoner kronor, av detta fick Sverige tillbaka cirka 16 miljoner kronor från EU. Detta var första gången som EU gav bidrag till svensk epizootibekämpning och bakgrunden var att EU enligt Rådets beslut 90/424/EEG kan ge finansiellt stöd till medlemsstaterna om de haft kostnader i samband med att de tillämpat något av bekämpningsdirektiven. Ersättning lämnas för att kompensera djurägare för i första hand avlivade djur och saneringskostnader (dock inte produktionsförluster). För de flesta sjukdomar (t.ex. ND) utgör ersättningen från EU 50 procent av de statliga (nationella) kostnaderna.

TVå år senare i oktober 1997 inträffade ytterligare ett utbrott av ND i en skånsk fjäderfäbesättning. Denna gång var det dock en mindre besättning med en blandning av värphöns och slaktkycklingproduktion. Djuren avlivades och gården smittrenades, kontaktbesättningar samt gårdarna runt om den smittade besättningen undersöktes. Någon ytterligare smitta kunde dock inte påvisas och smittkällan förblev även denna gång okänd. Viruset konstaterades vara av en annan typ än det som drabbade landet 1995. Under 2000-talet har smittan påvisats flera gånger i mindre s.k. hobbybesättningar. Det har då alltid rört sig om 1997 års virus, ett virus vilket även har påvisats hos vilda fåglar i Danmark.

5.10 Aviär rhinotrakeit (ART)

Ett mycket kort men dramatiskt inslag i epizootilagstiftningens historia stod fjäderfäsjukdomen aviär rhinotrakeit (ART) för. Sjukdomen (som tidigare förkortades SHS/TRT) drabbar främst kalkoner men även höns kan angripas. ART är en mycket smittsam virussjukdom som orsakas av ett aviärt pneumovirus. Sjukdomen påvisades första gången i mitten på 1980-talet och spreds sedan snabbt över världen. Såväl handel med tamfåglar som vilda fåglar tros ha haft en del i smittspridningen. Vid EU-inträdet var Sverige fortfarande fritt från ART och hade därför sökt tilläggsgarantier för sjukdomen. Som den nya sjukdom den var fanns den dock inte upptagen i epizootilagstiftningen.

Den 30 april 1998 konstaterades dock att smittan även hade nått Sverige i form av en smittad avelsbesättning i Skåne (för övrigt samma besättning som drabbades av ND 1995). Jordbruksverket föreskrev (SJVFS 1998:44) samma dag med stöd av dåvarande 2 § epizootiförordningen att epizootilagstiftningen skulle gälla för sjukdomen

SHS/TRT. Den aktuella besättningen avlivades. Smittan konstaterades dock snabbt vara spridd i det aktuella området (sydöstra Skåne) och på några veckor hade Jordbruksverket tvingats besluta om avlivning av cirka 100 000 avelshöns, fördelade på fem olika uppfödningssystem (höns och kalkoner). I detta läge ansåg verket inte längre att det var möjligt att bekämpa sjukdomen genom fortsatt *stamping out*. Genom ett beslut den 20 maj upphävdes därför den nya föreskriften om att sjukdomen ingick i epizootilagstiftningen. Därmed upphörde också alla restriktioner för spärrade anläggningar och inom tio angivna kontrollområden i Skåne! Jordbruksverket förordade nu istället vaccination för att hindra smittan. Den sammanlagda statliga kostnaden för bekämpningen uppgick då till cirka 35 000 tkr. Enligt ett pressmeddelande från Jordbruksverket beräknades kostnaden för en fortsatt sanering enligt *stamping out*-metoden av då kända smittade besättningar till ytterligare 85 000 tkr. Ingen av de kalkonbesättningar där smittämnet hade påvisats (serologiskt) hade uppvisat några kliniska symptom, vilket är unikt i jämförelse med andra länders erfarenheter. Detta i kombination med att viruset var svårt att odla fram och att smittspridningen snabbt upphörde gjorde att det spekulerades i om det var ett vaccinvirus som hade spridit sig (personligt meddelande Björn Engström).

Hur smittan kommit till Sverige blev aldrig klarlagt. En tänkbar spridningsväg är genom vilda fåglar. Handläggningen åskådliggör väl epizootilagens karaktär av ”svart eller vitt”-lagstiftning. Oaktat om detta kan se märkligt ut från ett utifrånperspektiv förefaller handläggningen av ART att stå väl i överensstämmelse med propositionen (1998/1999:88) till den nya epizootilagen: ”Trots att en sjukdom uppfyller kriterierna för att omfattas av lagen kan det finnas särskilda omständigheter som medför att sjukdomen ändå bör lämnas utanför lagstiftningen. En sådan omständighet är att sjukdomen lyckats få fäste i landet och bedömningen görs att smittämnet inte kan utrotas. Epizootilagstiftningen är i många avseenden till karaktären en katastroflagstiftning som vid ett sjukdomsutbrott skall användas för att effektivt bekämpa sjukdomen så att landet snarast helt blir fritt från denna. Har en sjukdom emellertid fått permanent fäste i landet förfeljar reglerna sin verkan. Sjukdomen bör då inte omfattas av lagen. Detta även om sjukdomen är allvarlig, smittsam och från samhällets synpunkt kostsam”.

Den svåra avvägningen utgörs naturligtvis av när sjukdomen har nått en sådan spridning att en fortsatt bekämpning med stöd av epizootilagen inte längre anses vara aktuell. Jämfört med de stora utbrotten av mul- och klövsjuka och svinpest får ju spridningen av

ART i det aktuella fallet anses ha varit begränsad. Enligt vad som nu i efterhand är känt förekom inte någon ytterligare smittspridning efter det att Jordbruksverket övergav *stamping out*-metoden.

Kapitel 6 Smittskydd i andra former

I detta kapitel tas upp:

- Organiserad hälsokontrollverksamhet
- Foderkontrollen
- Obduktionsverksamheten
- Seminverksamhet
- Något om näringens aktörer

6.1 Organiserad hälsokontroll och näringens aktörer

Inledning

Om staten har varit den tunga aktören i samband med epizootibekämpning så är det näringens organisationer som har drivit kontrollprogrammen. Inledningen kom med kontrollprogrammen mot tuberkulos och brucellos. Båda sjukdomar vilka slutligen kom att bekämpas genom en ”decentraliserad” bekämpningsstrategi där hushållningssällskapen var den viktiga lokala och regionala samordnaren. Vid sidan av de sjukdomsspecifika kontrollprogrammen har berörda näringar med statligt stöd och under statligt överinseende utvecklat den allmänna, förebyggande hälsokontrollverksamheten. Här redogörs mycket översiktligt för djurhälsokontrollen hos några olika djurslag. Vid sidan av den kliniska och laboratoriemässiga sjukdomsuppföljningen har de olika formerna av hälsokontrollprogram haft en stor betydelse i och med att de har varit med och skapat system för en mer organiserad och smittskyddsmässigt säker livdjurshandel i landet.

Staten har bidragit till finansieringen av hälsokontrollverksamheten. Mest stöd har givits till de sjukdomsspecifika programmen men även den allmänna, förebyggande hälsokontrollverksamheten har erhållit ekonomiskt stöd. Att staten inte skulle vara direkt involverad i hälsokontrollverksamheten utan att det var ett ansvar för näringsutövarna var ett resultat av ett riksdagsbeslut 1967 (prop. 1967/74). Efter förslag från veterinärväsendeutredningen (Ds Jo 1968:3) beslutade riksdagen att organisationen av hälsokontrollverksamheten helt skulle vara en fråga för näringen. Statens ansvar skulle huvudsakligen ligga i att garantera kontrollens opartiskhet. Rådgivningen skulle bekostas av näringens egna organisationer. Detta beslut kan markera slutsteget i hushållningssällskapens samordnande roll inom hälsokontrollverksamheten. Det blev nu naturligt att varje

närning organiserade sin egen hälsokontrollverksamhet. Författningsmässigt kom all den organiserade hälsokontrollen att samlas under förordningen (1969:441) om organiserad hälsokontroll av husdjur. Förordningstexten byggde även den på förslag från veterinärväsendeutredningen och var en utveckling av den förordning (1951:286) som styrde svinhälsokontrollen.

Efter en utredning av lantbruksstyrelsen kom förordningen sedermera att ersättas med lagen (1980:370) om organiserad hälsokontroll av husdjur. Utredningen hade förutsett att hälsokontrollverksamhet kunde bli aktuell för andra djurslag än lantbrukets djur, exempelvis häst, hund och odlad fisk, och ville öppna upp lagstiftningen för samtliga djurslag. Så blev också fallet. Att bestämmelserna hamnade i en lag istället för den tidigare förordningen berodde på att regeringen ansåg att de särskilda beteckningar som kunde åsättas sjukdomsfria djur och sjukdomsfria besättningar var en form av myndighetsutövning som behövde stöd i ett riksdagsbeslut. 1980 års lagstiftning kom sedermera att ”lyftas in” i den allomfattande lagen (1985:342) om kontroll av husdjur m.m. Hälsokontrollprogrammen hade tidigt ett starkt stöd från och drevs i mycket nära samverkan med de olika husdjurskonsulenterna vid Statens veterinärbakteriologiska anstalt (nuvarande SVA), vilka inledningsvis var de som kanske såväl initierade som drev programmen framåt. En av många närmast legendariska konsulenter var fjäderfäkonsulenten Nils-Olof Lindgren vilken under perioden 1975–1990 dessutom var ordförande i branschorganisationen Svensk Fjäderfäskötsel. Efter en utredning om SVA:s uppgifter och roll 1982 omvandlades konsulenttjänsterna till statsveterinärtjänster, detta för att tydligare poängtera SVA:s roll som oberoende myndighet.

Före 1991 finansierades den allmänna hälsokontrollen via regleringsmedel, därefter lyftes stödet in i de vanliga budgetmedlen. Det sammanlagda bidraget var till en början cirka 20 miljoner kronor men ökade mot slutet av 1990-talet till cirka 30 miljoner kronor.

Staten har också haft i uppgift att bedriva tillsyn över de olika kontrollprogrammen. Detta har dock mer varit en konstruktion på pappret än en regelmässig uppföljning av programmens verksamhet.

Veterinärväsendeutredningen (skall vara rubriknivå 4)

Veterinärväsendeutredningens betänkande utgör på sitt sätt startpunkten för den moderna hälsokontrollverksamheten. Hälsokontrollverksamhet hade visserligen bedrivits sedan tjugotalet år

tillbaka, men utredningen gav riktlinjerna för den organisation av hälsokontrollen som alltjämnt är gällande. Bakgrunden var den genom beslut den 3 juni 1965 bemyndigade Kungl. Maj:t chefen för jordbruksdepartementet att tillkalla fem sakkunniga för att utreda veterinärväsendets uppgifter och organisation. Behovet att se över veterinärorganisationen, som till stor del varit intakt sedan förstatligandet av distriktsveterinärorganisationen 1934, ansågs ha framkommit i utredningen om "Upprustning av den veterinärmedicinska forskningen och utbildningen m.m." (prop. 1965/38). Veterinär representant i den nya utredningen blev dåvarande generaldirektören för veterinärstyrelsen Gösta Björkman. Utredningen kom att bli en av de mest omfattande i veterinärmedicinens historia med delbetänkanden som Slutna djursjukvård (Jo 1967:6), Veterinärmedicinsk rådgivnings- och laborieverksamhet (Jo 1968:3), Distriktsveterinärens tjänstgöringsförhållanden m.m. (SOU 1970:53) samt Veterinärdistriktsindelning, m.m. (SOU 1971:3). I delbetänkandet om rådgivnings- och laborieverksamhet redogörs mycket detaljerat och på drygt 300 sidor om förutsättningarna för hälsokontroll- och regional laborieverksamhet.

Förebyggande hälsokontroll hos olika djurslag

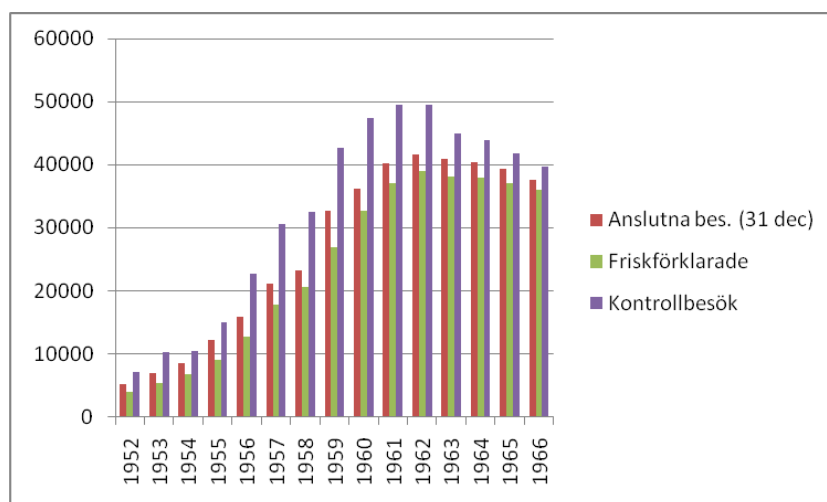
Svin

För svinnäringen utgjorde enzootisk pneumoni och nyssjuka stora utmaningar under 1930- och 40-talet. Sjukdomarna spreds framförallt genom den vid den här tiden helt okontrollerade handeln med grisar. Ett resultat av sjukdomsproblemen blev att en statlig konsulent i svinfrågor anställdes 1942 på dåvarande Statens veterinärbakteriologiska anstalt. Dennes insatser blev grunden till det som senare kom att bli den organiserade svinhälsokontrollen. Fokus låg i början på avelsbesättningarna. Tre år senare (1945) togs dock ytterligare ett viktigt steg då en försöksverksamhet med hälsokontroll i smågrisbesättningar igångsattes inom Östergötlands slakteriförening.

År 1949 gick veterinärstyrelsen, lantbruksstyrelsen och veterinärbakteriologiska anstalten in med ett gemensamt förslag till Kungl. Maj:t om hur svinhälsokontrollen skulle organiseras, det var framförallt de smågrisproducerande besättningarna som var målgruppen. Beslut togs visserligen inte förrän två år senare, 1951, men när verksamheten väl började växte den snabbt. Två år senare omfattade den drygt

5 000 besättningar och år 1961 hade siffran växt till 40 233 anslutna besättningar; av dessa var 37 009 ”friskförklarade” och hade därmed rätt att handla med livdjur i hela landet (66 samt figur 6.1). Att kontrollen var framgångsrik styrks också av veterinärväsendeutredningen (67) som skriver att under medverkan av svinhälsokontrollen har hälsotillståndet i landets svinbesättningar kommit upp till en nivå ”som anses vara den högsta i världen”. I den första förordningen som styrde den organiserade hälsokontrollen, Kungl. Maj:ts förordning (1951:286) med vissa bestämmelser till motverkande av svinsjukdomar, definierades vad friskförklaring innebar och vilken märkning som kunde ges till djur som kom från en friskförklarad besättning. Här återkommer även (från tuberkulos- och brucellosbekämpningen) begreppet ”skyddat område”. Till ett sådant område fick endast föras svin från friskförklarade besättningar. Det var Kungl. Maj:t som skulle fastställa vilka områden som var skyddade och först med att få denna status var Örebro och Norrbottens län (1962).

Figur 6.1 Några data om svinhälsokontrollen 1952–1966 (66)

Nötkreatur

I början av 1950-talet introducerades en försöksverksamhet med juverhälsokontroll, vilken från och med 1954 bedrevs som en organiserad hälsokontroll. Hälsokontrollen kom att regleras i och med Kungl. Maj:ts kungörelse (1954:816) angående åtgärder till motverkande av

juversjukdomar hos nötkreatur. I tillämpningsföreskrifter från veterinärstyrelsen definierades kontrollens syfte och innehåll. Fokus låg på rådgivning angående ladugårdshygien i allmänhet och mjölkningshygien i synnerhet. Kontrollen utfördes av hushållningssällskapens veterinäravdelningar. Förhoppningarna var vid den här tiden stora om att kunna komma till rätta med juverinflammationerna via olika kontroll- och bekämpningsåtgärder. Exempelvis uppdrog i april 1964 Kungl. Maj:t åt veterinärstyrelsen att utreda möjligheterna till differentierad ersättning för mjölk, detta beroende på mjölkens kvalitet avseende förekomst av inflammationsprodukter. Att veterinärstyrelsen småningom avrådde från ett sådant system bottnade främst i den osäkerhet som enligt styrelsen fanns vid denna tid avseende hushållningssällskapens veterinära verksamhet och därmed de regionala laboratorieresurserna.

En arbetsgrupp vid SVA startade 1957 ett arbete med att följa leukosfrekvens⁵⁵ och leukosdiagnostik. Ett statligt register över leukos hos nötkreatur hade upprättats redan 1945 baserat på makroskopiska fynd vid köttbesiktning⁵⁶. En framställning till regeringen om att starta ett bekämpningsprogram mot leukos röntede dock vid denna tidpunkt dåligt gehör. Inte heller hos lantbruksnäringen fanns det under 1960-talet något intresse för att starta ett bekämpningsprogram (60). Omkring 1969–1970 blev kötttrasbesättningarnas organisationer dock mer intresserade av ett bekämpningsprogram då detta kunde öppna vägen för en utökad livdjurexport. Ett sådant program startade också 1972. Kontrollen kom, att i likhet med vad som då var fallet för hälsokontrollverksamheten för svin, att skötas av slakteriföreningarna. Exportmarknaden stängde dock igen efter det att parafilaria ("grönt kött") konstaterats i Sverige och kontrollen upphörde i augusti 1982. Det var först i samband med planeringen av det moderna Leukosprogrammet i slutet av 1980-talet som leukoskontroll istället blev en angelägenhet för Svensk Husdjursskötsel⁵⁷.

År 1986 startade en hälsokontroll för tjurstationer ("Tjurhälso-program") med SHS som huvudman⁵⁸.

⁵⁵ Frekvensen leukos hos slaktade djur låg under perioden 1958–1964 på cirka 0,15 procent, därefter ökade den till cirka 0,2 procent för att sedan mot mitten av 1980-talet falla ned till 0,1 procent. Ökningen under 1960-talet har satts i samband med ett viruskontaminerat vaccin mot piroplasmos (60).

⁵⁶ Sådana fall skulle sedermera (efter 1972) komma att konfirmeras även histologiskt.

⁵⁷ Se kapitel 4.6.

⁵⁸ Se kapitel 6.4.

Får

En fårkontroll med inriktning på avkastningskontroll började i slutet av 1950-talet under hushållningssällskapens ledning (1958:245). Kontrollen kompletterades småningom (1963-) med veterinär rådgivning under veterinärhögskolans ledning. År 1976 togs fårhälsokontrollen över av dåvarande slakteriförbundet i samverkan med Svenska fåravelsförbundet (47). Fårhälsovården har idag Svenska djurhälsovården som huvudman.

Fjäderfä

Hälsokontroll i hönsbesättningar började i slutet av 1940-talet, även här med stöd av en konsulenttjänst vid SVA (den tidigare nämnde Nils-Olof Lindgren). Kontrollen blev snabbt utbyggd i södra Sverige och utövade kontroll över bl.a. hönstyfus, leukos, hönslamhet och aviär tuberkulos. Efter utrotningen av hönstyfus⁵⁹ upphörde dock den här formen av organiserad kontrollverksamhet. År 1994 infördes Hönshälsokontrollen som en modern, huvudsakligen statsfinansierad uppföljare. Hönshälsokontrollen är ett obligatoriskt provtagningsprogram för landets samtliga större avelsbesättningar och kläckerier. På samma sätt som motsvarande program för odlad fisk utgör det huvudsakligen ett sätt att uppfylla EU:s dokumentationskrav för olika former av tilläggsgarantier.

Odlad laxfisk

Hälsokontrollen hos odlad fisk har en något annorlunda bakgrund än övriga hälsokontroller. Redan från början fanns flera beröringspunkter mellan hälsokontroll av odlad fisk och andra verksamheter med direkt eller indirekt statligt intresse. Där fanns frågan om hur de uppkomna beståndsskadorna från vattenregleringen skulle kompenseras, där fanns fritidsfisket och vikten av att erbjuda frisk fisk för utplantering, men där fanns även rent allmänt behovet av att skydda den vilda fisken från sjukdom (faunaskydd).

En frivillig hälsokontroll i fiskodlingar startade vid Laxforskningsinstitutet (LFI) 1961. LFI var en organisation som hade grundats samma år från den s.k. Vandringsfiskutredningen. Utredningen och senare LFI var satta att finna vägar för att kompensera för de skador i laxbeståndet

⁵⁹ Se kapitel 5.8.

som blev resultatet av vattenkraftens snabba utbyggnad på 1940- och 1950-talet. Resultatet av detta arbete blev småningom att vattenkraftbolagen i vattendom ålades att satsa på storskalig kompensationsodling och utsättning av laxungar i berörda vattendrag. LFI disponerade under perioden 1961–1964 en tjänst från SVA för att ”utveckla serviceverksamheten för drifanläggningarna beträffande sjukdomsbekämpning”. Det som från början stod överst på dagordningen var att organisera och genomföra ett bekämpningsprogram för furunkulos. Furunkulos var en bakteriesjukdom som hade diagnosticerats i Sverige första gången 1951 och därefter fått en snabb spridning bland fiskodlingarna. En hälsokontroll byggdes upp inom kompensationsodlingarna och inom en tioårsperiod hade antalet smittade odlingar sjunkit till två. Anslutningen till kontrollen var frivillig, men samtliga odlingar hade anslutit sig (27). År 1965 presenterade SVA på regeringens uppdrag en utredning om fiskhälsokontroll (”Bekämpande av fisksjukdomar”, Jo 1965:3). Utredningen resulterade i att en tjänst som konsulent i fisksjukdomar inrättades vid SVA. Konsulentens uppgift var bl.a. att utföra hälsokontroll även i annan fiskodlingsverksamhet än i kompensationsodlingarna.

Från de administrativa myndigheternas sida var det från början fiskeristyrelsen som tog ett ansvar för kontrollåtgärder mot sjukdomar hos odlad fisk. Lantbruksstyrelsen svarade för bekämpningen av epizootisjukdomar (vid den här tidpunkten virussjukdomarna IPN och VHS) och importfrågor, men åtgärder mot exempelvis furunkulosen föll på fiskeristyrelsens lott. Författningsmässigt skedde detta genom att fiskeristyrelsen i sina föreskrifter krävde att en odling skulle ha tillstånd för sin verksamhet och att den odling som skulle leverera fisk för utplantering skulle vara ansluten till hälsokontroll samt därtill fri från vissa sjukdomar. År 1986 blev ansvarsfördelningen något klarare då lantbruksstyrelsen definierade ett antal fisksjukdomar (som furunkulos, renibakterios, yersinos etc.) som anmälningspliktiga. Fiskeristyrelsen anpassade då sina föreskrifter så att utplantering av fisk inte fick ske om odlingen hade en anmälningspliktig sjukdom enligt lantbruksstyrelsens föreskrifter.

Efter det att lag (1985:342) om kontroll av husdjur utkommit i juli 1985 igångsattes en utredning om fiskhälsokontrollen och dess organisation. Utredningen som blev klar 1987 resulterade i att LFI och fiskodlingarnas egen organisation, Vattenbrukarnas Riksförbund gemensamt bildade ett bolag – Fiskhälsan – som skulle sköta fiskhälsokontrollen. SVA:s roll skulle då mer renodlat bli referenslaboratoriets och expertmyndighetens. Verksamheten vid den nya fiskhälsokontrollen skulle omfatta förebyggande hälsovård, rådgivning och

service vid sjukdomsutbrott. Finansieringsfrågan blev dock föremål för diskussion och det dröjde till 1990 innan Fiskhälsan kunde ta över huvudmannskapet från LFI. Fiskhälsan delade in odlingarna i fyra kategorier (I-IV) där kategorierna I-III omfattar laxfisk och kategori IV övriga fiskarter. Vad gäller laxfisk läggs högst kontrollnivå på kategori I och II (produktion för försäljning av levande fisk respektive rom) och lägst på kategori III (matfiskproduktion). Tanken är att fisk inte skall få flyttas från en odling i en lägre kontrollnivå till en odling i en högre nivå eller mellan odlingar inom samma kontrollnivå. Sedan 1994 löper programmet integrerat med den obligatorisk hälsoövervakning av fiskodlingar som blev en följd av bl.a. EU:s dokumentationskrav för olika former av tilläggsgarantier⁶⁰. Som en följd av detta kom landet även att delas in i en kustzon och ett inlandsområde med delvis skiljda smittskyddskrav (högre i inlandet). Det senare programmet är till stor del statsfinansierat.

Näringsens aktörer

Hushållningssällskapen

Fram till och med mitten av 1960-talet var det hushållningssällskapen som var den tunga aktören när det gäller näringsens engagemang i smittskyddsfrågor. Samtidigt fanns det hela tiden en nära koppling mellan sällskapen och de ansvariga administrativa myndigheterna. Bakgrunden till sällskapens roll gick långt tillbaka i tiden. Staten hade under mitten och senare delen av 1800-talet börjat engagera sig i lantbrukets utveckling. Detta inte bara som en del i en strategi att trygga folkförsörjningen utan även för att landsbygden skulle få ta del av de snabba ekonomiska och sociala framsteg som ägde rum i städerna. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien (KSLA) grundades redan 1811 med uppgift att som central förvaltningsmyndighet på olika sätt främja lantbruket. En av myndighetens första uppgifter var att bilda regionala hushållningssällskap i varje län. Hushållningssällskapen hade inledningsvis ett vitt och allmänt ansvar för landsbygdens folk. Efter 1890 blev lantbruksstyrelsen hushållningssällskapens tillsynsmyndighet och från och med början av 1900-talet blev verksamheten mer yrkesmässigt inriktad mot utbildnings- och rådgivningsverksamhet. Det fanns ett nära samarbete mellan lantbruksstyrelsen och hushållningssällskapen som nu alltmer

⁶⁰ Se kapitel 2.5.

antog rollen som en statlig länsadministration i jordbruksfrågor (43). Under perioden 1855–1967 lämnade staten stora bidrag till sällskapens rådgivningsverksamhet. För att sprida kunskap om lantbruk anställdes olika typer av ämnesexperter, inklusive veterinärer.

I takt med uppbyggnaden av tuberkulos- och brucellosprogrammen byggdes veterinära avdelningar upp inom de flesta hushållningssällskapen. Tanken var att denna avdelning skulle byggas upp runt en laboratorieverksamhet. Det första laboratoriet startades 1911 vid Malmöhus läns hushållningssällskap. Vid inledningen av 1950-talet fanns det elva laboratorier i södra och mellersta Sverige. Nu hade dock tuberkulos- och brucellosprogrammen minskat avsevärt i omfattning och då veterinäravdelningarna var dimensionerade för större arbetsuppgifter var det naturligt att det från sällskapens sida fanns ett intresse att åtaga sig arbetsuppgifter inom exempelvis den uppväxande hälsokontrollverksamheten och för bekämpningen av hönstypus. För dessa verksamheter blev det vanligen också hushållningssällskapens veterinäravdelningar som skötte såväl fältarbete som laboratorieverksamhet. Där fältresurserna inte räckte till anlätades distriktsveterinärorganisationen. Problemet var Norrland där hushållningssällskapen på grund av att vare sig tuberkulos eller smittsam kastning haft någon större spridning inte haft egna veterinära resurser. Här blev det framförallt frågan om ett ökat samarbete med distriktsveterinärerna när det gällde fältarbetet.

Hushållningssällskapens veterinäravdelningar var starkt påverkade av veterinärstyrelsen. Veterinärstyrelsen behovsprövade inrättandet av en veterinäravdelning. Vidare utövade styrelsen tillsyn, var med och tillsatte veterinärtjänster samt reglerade veterinärernas anställningsvillkor. Veterinärstyrelsen reglerade även taxesättningen för olika undersökningar så att djurägarens kostnad skulle vara densamma oavsett om SVA eller ett regionalt laboratorium anlätades (56). Veterinäravdelningarna styrdes av en särskild kungörelse (1953:506), vilken i sin tur var resultatet av en gemensam utredning utförd av veterinärstyrelsen och SVA. I utredningen föreslogs att SVA skulle avlastas enklare diagnostiska undersökningar av rutinkaraktär och att obduktioner, bakteriologisk köttkontroll, bakteriologisk vattenundersökning, allmän bakteriologisk och parasitologisk diagnostik var lämpade för hushållningssällskapens laboratorier. Verksamheten vid de regionala laboratorierna sades också ha ett ”betydande allmänt intresse” (67). För att driva hälsokontrollerna erhöll sällskapen ett visst statstöd. Sådant utbetalades dels som ett fast årligt statsbidrag om 15–20 tkr (1955) för driften av veterinärlaboratorierna och dels som ett riktat stöd för de olika hälsokontrollerna. Sådant riktat stöd utgick

exempelvis för bekämpningen av hönstypus, svinhälsokontrollen och juverhälsokontrollen. Veterinärväsendeutredningen (67) visade exempelvis att 1966 uppgick inkomsterna från djurhälsokontrollen till i genomsnitt cirka 70 procent av laboratoriernas årsomsättning. Under perioden 1930–1950 utgick även ett statsstöd (1930:247) för bekämpandet av nötbromsen (*Hypoderma bovis*). Programmet var som mest effektivt under andra världskriget och medförde att nötbromsen utrotades från landet (63).

Med början runt 1960-talet togs hushållningssällskapens roll som huvudmän för hälsokontrollverksamhet och kontrollprogram successivt över av slakteri- och husdjursföreningarna. Tidsmässigt sammanföll detta med att staten ville påskynda jordbrukets effektivisering samtidigt som man krävde att lantbruket skulle ta ett större ansvar för åtgärder som inte direkt krävde statlig medverkan. Exempelvis framhöll 1960 års jordbruksutredning att den rådande splittringen av de statliga insatserna på två länsorgan – lantbruksnämnder och hushållningssällskap var olycklig och att båda organens uppgifter borde föras över till en organisation. I prop. 1965/100 föreslog jordbruksministern att statsstödet till hushållningssällskapen skulle upphöra, något som också blev verklighet den 1 juli 1967 då huvuddelen av sällskapens uppgifter inom exempelvis husdjursskötseln övertogs av lantbruksnämnderna (43). Samtidigt skedde den tidigare aviserade förtätningen av det statliga ansvarstagandet, även den aviserad i prop. 1965/100, så att uppgifter av ”betydelse för jordbrukets rationalisering” övertogs av lantbruksnämnderna medan ett antal andra verksamheter, däribland husdjurskontrollprogrammen, fördes över till näringens organisationer (se nedan).

Svelab

Efter det att de arbetsuppgifter som låg på hushållningssällskapens veterinäravdelningar småningom togs över av slakteriföreningarna och Svensk Husdjursskötsel hamnade laborieverksamheten till stor del under det halvstatliga laboriebolaget Svelab. Bakgrunden var den att då lantbruksnämnderna inrättades år 1967 beslöt riksdagen att den veterinära verksamhet som hushållningssällskapen bedrev inte skulle inordnas i lantbruksnämnderna. I veterinärväsendeutredningen (Ds Jo 1968:3) förordades istället att den regionala veterinärmedicinska diagnostiken skulle utföras av ett särskilt halvstatligt bolag, AB Svensk laboratorietjänst (Svelab). Vid den här tiden fanns det 12

regionala veterinärlaboratorier som förestods av hushållningssällskapen (därutöver fanns inom djurhälso- och livsmedelsområdet 26 laboratorier vid slakterier samt ytterligare 26 laboratorier drivna av olika kommunala hälsovårdsnämnder, varav tre gemensamma med slakterier).

År 1969 beslöt riksdagen att så skulle bli fallet. Uppgifterna skulle inledningsvis begränsas till ”veterinärmedicinskt laboratoriearbete”, men kom sedan att utökas till kontroll avseende vatten, livsmedel, foder, miljöanalyser m.m. Bolagets syfte skulle dock vara att i första hand främja animalieproduktionen. Verksamheten skulle bedrivas i konkurrens med kommunala och privata laboratorier men i nära samarbete med SVA. Dåvarande föreståndaren för SVA Hans-Jörgen Hansen var exempelvis Svelabs styrelseordförande under perioden 1969–1983.

I den första ägarconstellationen från starten den 1 januari 1970 till och med år 1974 ägde staten 52 procent av aktierna medan näringen, i form av Lantbrukarnas riksförbund (LRF), stod för resterande ägarandel av den nya laboratoriekedjan. Ägarskapet ändrades 1975 så att Kooperativa förbundet (KF) och Industrins livsmedelsgrupp blev delägare på näringens sida. Efter en utredning om den regionala laboratorieverksamheten (SOU 1979:3) kom även Svenska kommunförbundet in som ägarinstans på det allmännas sida. Det allmänna behöll dock sin aktiemajoritet i företaget. I samband med rekonstruktion fick Svelab även en ny och vidgad målsättning för verksamheten. Den kemiska kompetensen skulle vidgas och resurser tillföras för främst miljökontrollen och skulle sammantaget ha det övergripande ansvaret för den regionala laboratorieverksamheten inom i första hand områdena livsmedel, veterinärmedicinsk diagnostik och miljökontroll (prop. 1982/83:21).

I början på 1980-talet ville LRF gå ur ägarskapet, vilket fick till följd att KF tog samma beslut. En rekonstruktion av företaget blev följden med resultatet att kommunförbundet blev ensamägare till Svelab. I och med att staten inte längre var delägare kom även samarbetet med SVA att gradvis upphöra. År 2000 köpte den internationella laboratoriekedjan ALcontrol Lab Svelab från kommunförbundet.

Svensk Husdjursskötsel/Svensk Mjök

Den organiserade nöthälsövården igångsattes som nämnts i början av 1950-talet med en försöksverksamhet för juverhälsokontroll, en verksamhet vilken från och med 1954 bedrevs som en organiserad hälsokontroll under hushållningssällskapens ansvar. I samband med den omorganisation av hälsokontrollverksamheten som blev ett resultat av bl.a. veterinärväsendeutredningens betänkande lämnades ansvaret den 1 januari 1970 över till en ny aktör inom hälsokontrollverksamheten – Svensk Husdjursskötsel (SHS). SHS var i sin tur en organisation som hade bildats 1959 som en sammanslagning av semin- och avelsföreningarna⁶¹. Svensk Husdjursskötsel (med dess efterföljare Svensk Mjök) har alltsedan dess svarat för den organiserade hälsokontrollverksamheten av mjölkkor. Hälsokontrollverksamhet av slaktnöt kom dock att hanteras av slakteriföreningarna. År 1998 fusionerade mejeriföreningarna in i husdjursföreningarna och de två huvudorganisationerna Svenska Mejeriernas Riksförening (SMR) och SHS bildade Svensk Mjök.

Svensk Mjök är idag (2009) huvudman, eller kontrollorganisation som dagens term lyder, för programmen mot IBR/IPV, Leukos, BVD och salmonella. Husdjursföreningarna benämns i detta sammanhang för fälthuvudmän eller kontrollsektioner.

Svenska Djurhälsövården

Ansvaret för svinhälsokontrollen låg inledningsvis (från slutet av 1940-talet) hos slakteriföreningarna för att sedan flyttas över till hushållningssällskapen (något som skedde successivt under perioden 1951–1954) för att därefter ånyo gå tillbaka till slakteriföreningarna. I och med att slakterinäringen var uppdelad i en föreningsdel och en privat del var frågan om föreningarnas möjlighet att bedriva en opartisk hälsokontroll ett ständigt diskussionsämne. Det var bl.a. inför utsikten att det skulle bildas två parallella organisationer som hälsokontrollen överfördes till hushållningssällskapen.

Efter förslag från en utredning utförd 1976 på initiativ av lantbruksstyrelsen bildade Sveriges slakteriförbund en organisatoriskt fristående hälsokontrollavdelning Djurhälsövården – Slakteriförbundet (fr.o.m. 1992 Svenska Djurhälsövården). Avdelningen blev huvudman för den hälsokontrollverksamhet som tidigare sköttes av

⁶¹ Se kapitel 6.4.

slakteriföreningarna. Sedan år 2000 är Svenska Djurhälsovården ett helt fristående aktiebolag med ansvar för bl.a. hälsokontrollverksamheten av svin, slaktnöt, får och hägnad hjort. Djurhälsovården är även huvudman för obduktionsverksamheten.

6.2 Foderkontroll och kadaverhantering

Inledning

Foder som möjlig smittkälla för smittsamma djursjukdomar har länge varit känd. Svinnnäringen var främst drabbad, med den emellanåt häftiga spridningen av svinpest på 1920- och 1940-talen samt utbrottet av svinbrucellos 1956–1957. Samtliga utbrott kunde härledas tillbaka till utfodring av matavfall. Samma sak gällde för utbrotten av newcastlesjuka hos höns på 1950-talet. I början av 1930-talet började en kommersiell produktion av farmuppfödda pälsdjur i Sverige. Näringen växte snabbt och 1939 fanns det knappt 200 000 rävar och över 100 000 minkar i Sverige (49). Den framväxande näringen drabbades under 1940- och 1950-talen av stora problem vilka kunde sättas i samband med mjältbrandssmittat slaktavfall. Samma smitta dök även upp i det kommersiella fodret i samband med mjältbrandsutbrott i svinbesättningar i slutet av 1940-talet samt 1956–1957. Smittan kunde här härledas bakåt till smittat köttmjöl. Annars är det den tåliga salmonellabakterien som har vållat mest problem, detta genom en väldokumenterad förmåga att överleva i ogästvänliga miljöer. Det dröjde det dock länge innan smittskydd och hygien fick något ordentligt fotfäste inom foderlagstiftningen. Foderlagstiftningarna från 1938 (som aldrig kom att träda i kraft), 1950 och 1961 avhandlade framförallt redlighetsaspekter etc. vid handel med foder. Det var först i och med 1985 års foderlag som hygienfrågor blev uppmärksammade på allvar.

Foderlagstiftning utan hygienkrav

Foderlagen från 1938 (1938:611) var resultatet av en utredning av kommerskollegium och lantbruksstyrelsen. Utredningen poängterade bl.a. tydligt att en reglering på foderområdet ”som medförde omständighet vid handelsutövningen och ledde till fördyring av varan” inte fick förekomma. Av denna anledning var det exempelvis heller inte aktuellt med något provtagningsvång eller importföreskrifter. Andra världskriget medförde dock kristid och ett behov av föreskrifter som inte låg i linje med intentionerna bakom den nya foderlagen, därmed sköts också

ikraftträdandet framåt. Några år efter världskriget utkom i stället 1950 års kungörelse (1950:521) som ett provisorium som skulle täcka det författningsmässiga vakuum som hade uppstått.

Lantbruksstyrelsen och statens jordbruksnämnd fick samtidigt i uppdrag att göra en översyn över den ännu vilande foderlagen från 1938. Utredandet drog ut på tiden och det var inte förrän 1961 som Kungl. Maj:t kunde lägga fram en drygt hundrasidig proposition (1961/140) med förslag till ”nya författningsbestämmelser rörande tillverkning av och handel med fodermedel m.m.”. Propositionen resulterade i lag (1961:381) om tillverkning av och handel med fodermedel m.m. Av veterinärt intresse är att frågan om antibiotikainblandning i foder och användning av hormoner i tillväxtbefrämjande syfte nu gavs en viss uppmärksamhet (i det senare fallet beslutades i en separat kungörelse utgiven samma år om ett användningsförbud). Den förra frågan om antibiotikaanvändningen hänsköts dock till fortsatt utredning, en sådan genomfördes 1976–1977, men det skulle dröja till den nya foderlagen beslutades 1986 innan det blev förbjudet att använda antibiotika i foder i förebyggande syfte.

Ur smittskyddssynpunkt är dock utredning, proposition och lagtext förvånansvärt magra. I remissvaret från SVA kan dock utläsas att det endast är under förutsättning att det tillkommer ”en speciell fodermedelskonsulent jämte för honom erforderligt forsknings- och kontrolllaboratorium” som anstalten framgent kan åtaga sig veterinärmedicinsk kontroll av fodermedel. En passning som dock inte kom att kommenteras vidare i propositionstexten. Branschen själva var då mer aktiv och hade efter mjältbrandsutbrottet 1956–1957⁶² startat Stiftelsen veterinär foderkontroll 1958. Stiftelsen arbetade på olika plan men lämnade sitt största bidrag genom att just främja tillkomsten och senare driften av det önskade fodermedelshygieniska laboratoriet vid SVA (51). Som en följd av strukturrationaliseringen på foderområdet lade stiftelsen ned sin verksamhet 2003⁶³.

Salmonellaproblem med foderbakgrund

Regeringen gav i september 1972 lantbruksstyrelsen i uppdrag att i samråd med statens jordbruksnämnd se över 1961 års foderlag-

⁶² Se kapitel 5.4.

⁶³ Som komplement till stiftelsen bildades 1997 föreningen Veterinär foderkontroll (VFK). VFK samlar livsmedelsföretag vars biprodukter används som foderråvaror. Ursprungligen inriktades arbetet på att verka för mikrobiologiskt säkra foderråvaror. År 1999 infördes en hygiencertifiering för de företag som uppfyllde av föreningen uppsatta krav.

stiftning. Återigen drog utredandet ut på tiden, men dessförinnan hade den alltmer utökade salmonellakontrollen⁶⁴ påvisat ett stort antal salmonellautbrott. Utbrott vilka inte minst då det gällde slaktfjäderfäbesättningar kunde härledas direkt till salmonellakontaminerade fodermedel (29). Stiftelsen utarbetade nu ett hygienprogram till sina fodertillverkare, men trots att salmonellautbrotten orsakade stora kostnader förefaller det inte ha vidtagits några statliga initiativ för att förbättra den hygieniska kontrollen inom fodertillverkningen. Kravet på värmebehandling av slaktkycklingfoder kom exempelvis inte förrän 1986, detta i och med att lantbruksstyrelsen gav ut tillämpningsföreskrifter till den nya foderlagen.

1985 års foderlag

Utredningen lade så slutligen fram sitt förslag 1981. Förslaget medförde inte någon större debatt hos remissinstanserna och i proposition 1984/85:149 kunde därför jordbruksdepartementet lämna ett förslag på en ny lagstiftning som stod väl i överensstämmelse med utredarnas. Den nya lagen (1985:295) om foder trädde i kraft den 1 januari 1986. Nu hamnade fodrets hygieniska kvalitet mer i fokus och i 3 § stadgades att foder (1) inte får ha en sådan sammansättning eller beskaffenhet i övrigt att det kan antas att det är skadligt eller annars otjänligt för djuret, (2) gör livsmedel från djur som utfodrats med fodret skadligt eller otjänligt som människoföda, eller (3) vid hanteringen medför hälsorisker för människor. Definitionen är intressant för den kom snart att bli omdiskuterad.

Bland nyheterna kan också nämnas att lagstiftningen nu kom att gälla samtliga djurslag. Vikten av att reglera foder till sällskapsdjur motiverades av såväl djurskyddsskäl som vikten av salmonellakontroll. Nytt blev också att lantbruksstyrelsen tog över det centrala tillsynsansvaret från statens jordbruksnämnd. Motivet till förändringen var återigen lagstiftningens nya fokus på människors och djurs hälsa.

Även om bemyndigandena nu fanns på plats medförde den nya lagstiftningen ingen omedelbar förändring av kontrollen i fabriksled. Sedan mjältbrandsutbrottet 1956–1957 hade det funnits en viss kontroll av köttmjölstillverkningen, sedan 1970-talet fanns det en bakteriologisk driftskontroll som innefattade vissa riskråvaror (exempelvis soja och raps), men det var allt. Det blev nu återigen Stiftelsen veterinär foderkontroll som gick i bräschen genom sitt beslut 1987 att medlemsföretagen skulle införa en provtagning

⁶⁴ Se kapitel 4.4.

avseende salmonella. Ett krav som innebar att alla icke värmebehandlade fodermedel skulle provtas (färdig produkt). Verkligheten visade dock att salmonellakontaminerat foder ändå kom ut på marknaden, med stora salmonellautbrott inom slaktkycklingnäringen som följd. Tre år senare beslutade därför Stiftelsen att dess företag, med start från och med 1991, skulle införa en egenkontroll baserade på de s.k. HACCP-principerna. Salmonellaprover skulle nu inte tas på slutprodukten utan vid de steg i tillverkningen där chansen att finna salmonella bedömdes som störst. Staten i form av Jordbruksverket låg här något i efterkant men införde 1993 motsvarande krav i föreskriftsform.

”Kadaverförbudet” ...

Lite vid sidan om, men ändå som en del av frågan om foder och smittskydd, återfinns kadaverhanteringen. Upphettat kadavermjöl var länge en viktig proteinkälla i fodret till såväl fjäderfä, svin som nötkreatur. Hösten 1973 initierar lantbruksstyrelsen en utredning om ”omhändertagande av animalt riskavfall”. Ingenting nämns i denna rapport om att det är olämpligt att använda slutprodukter från kadaverhantering i foder till djur. Internationellt gjordes våren 1985 en liknande utredning av Världshälsoorganisationen (WHO/VPH/85.5), inte heller här framkommer att det skulle vara några särskilda risker betingade med att använda råvaror från självdöda djur vid foderframställning. Ett halvår senare, den 3 december 1985, sänds dock ett program i Sveriges Radio (Konsumentekot med Erik Fichtelius och Per Gulbrandsen) som nästan omedelbart och radikalt kom att förändra spelreglerna för den inhemska fodertillverkningen. I programmet redogörs för hur nötkreatur som dör, kanske på grund av dålig skötsel, ändå kan få ett ekonomiskt värde som fodermedel till andra nötkreatur. Särskilt uppmärksammat blev dock att den avlivade katten eller hunden kunde gå samma öde till mötes. Allmänhetens reaktion blev kraftig. Näringen stoppade med omedelbar verkan vidare inblandning av kadavermjöl i foder. Den 9 december kallade jordbruksministern till ett möte med berörda myndigheter och organisationer. Resultatet blev att lantbruksstyrelsen fick i uppdrag att tillsammans med statens livsmedelsverk och naturvårdsverket se över frågan och finna lösningar (69).

Ur lagstiftningssynpunkt var tidpunkten för debatten såväl lämplig som olämplig. Den 1 januari 1986 träder nämligen den nya foderlagstiftningen i kraft, en lagstiftning som nu för första gången skulle ha frågan om

foderhygien i fokus. Samma dag sjesätter lantbruksstyrelsen en föreskrift (LSFS 1985:35) med innebörden att köttmjöl m.m. endast får användas till foder om djuren genomgått veterinärbesiktning (på samma sätt som gäller för kött avsett för livsmedel). Föreskriften stödde sig på den del av 3 § foderlagen som sade att ”foder får inte ha en sådan sammansättning eller beskaffenhet i övrigt att det är skadligt eller otjänligt för djuret”. Lantbruksstyrelsen fortsätter dock samtidigt att utreda frågan. I oktober 1987 presenterar myndighetens arbetsgrupp en rapport som säger att den inte kan finna något stöd för att användandet av självdöda djur i köttfodermjöl skulle kunna medföra att fodret blev ”skadligt eller otjänligt för djuret”. Arbetsgruppen förordar därför att lantbruksstyrelsen drar tillbaka sin föreskrift om veterinärbesiktning! En vecka senare föreslår dock styrelsen, tvärtemot vad arbetsgruppen rekommenderat, en ändring av foderlagen för att möjliggöra ett fortsatt ”kadaverförbud”. Lantbruksstyrelsen skriver att den ”tagit intryck av den starka reaktion som uppkom mot kadavermjölet och finner på etiska och estetiska grunder det angeläget att förhindra dess användning i foder också i fortsättningen”. Eftersom stöd för en sådan värdering saknas föreslår lantbruksstyrelsen att lagen ändras i erforderlig utsträckning. Den 1 januari 1988 tas ”kadaverförbudet” bort från lantbruksstyrelsens föreskrifter. Efter detta är frågan oreglerad fram till dess att lagen om foder ändras den 1 juli 1988. Av lagens nya 3 a § framgår då att ”som foder till andra djur än pälsdjur får inte användas fodermjöl eller annan vara som framställts av kött från självdöda djur eller från sjukligt förändrade delar av slaktade djur”.

Lagändringen i juli 1988 var fortfarande mest baserad på etiska och estetiska överväganden (19). Exempelvis skulle det dröja ytterligare några veckor innan BSE-krisens ”ursprungsland” England den 18 juli 1988 införde sitt ”*ruminant feed ban*” som innebar ett stopp för utfodring av idisslare med kadavermjöl. En annan närliggande fråga, som även den hade kommit upp i efterdyningarna till kadaverdebatten, var den om ”kannibalism”. Var det exempelvis riktigt att fodret till nötkreatur innehöll köttmjöl från nötkreatur? År 1987 gjordes en branschöverenskommelse där köttmjölet togs bort från idisslarfodret. Skälet angavs även här vara etiskt (19), idisslare som växtätare och grovfoderomvandlare skulle inte behöva äta köttmjöl (fiskmjöl dock undantaget).

Tre år efter näringens frivilliga överenskommelse 1987 infördes en motsvarande lagstiftning. I december 1990 införde nämligen Jordbruksverket ett förbud (SJVFS 1990:51) mot att utfodra idisslare med någon form av protein framställt av idisslare. Beslutet hade BSE som bevek-

elsegrund men var, i och med att branschen redan hade infört motsvarande förbud, lätt att införa utan någon djupare konsekvensanalys. Även om staten här låg efter näringen infördes det svenska beslutet drygt fyra år före motsvarande EU-bestämmelse. Den 27 juni 1994 infördes dock ett förbud (94/381/EEG) som kom att gälla i hela EU mot att utfodra idisslare med något som helst däggdjursmaterial. I och med EES-avtalet kom beslutet även att gälla i Sverige från och med halvårsskiftet 1994.

Intressant är att Sverige långt senare i samband med EU-medlemskapet tvingades till en långdragen argumentation för att få behålla sitt "kadaverförbud". Småningom blev dock resultatet en fyraårig övergångstid. Fram till och med 1998 års utgång kunde så staten fortsätta att kräva att importerat köttmjöl skulle vara framställt av råvaror som inte härrörde från självdöda djur. För att ge en förlängning skulle Sverige dessförinnan bevisa att kadaverutfodring kunde utgöra en hälsomässig fara. Jordbruksverket rapporterade på regeringens uppdrag i april 1997 (SJV Rapport 1997:7) resultatet av en redovisning av "fakta och bedömningar" angående undantaget. I rapporten konstateras sammanfattningsvis att kunskapen om prionernas egenskaper är för liten för att det med säkerhet skall kunna uteslutas att de inte skulle kunna överleva den i Sverige gängse behandlingen för framställning av köttmjöl. Behandlingen, uppvärmning till 133°C i minst 20 minuter vid 2 bars övertryck, hade alltid tillämpats i Sverige men inte blivit ett EU-krav förrän 1991.

Någon respons på den svenska rapporten kom dock aldrig att komma från EU-kommissionen. Sverige kom därmed att fortsätta att tillämpa förbudet mot import av kadavernmjöl i vad som några år skulle kunna kallas för ett rättsligt oklart läge! Till följd av BSE-krisen höll EU:s lagstiftning dock på att avsevärt utvecklas, varför det svenska importförbudet vid den här tidpunkten inte längre var så kontroversiellt. Smittskyddet höll slutligen på att komma i kapp även kadaverförbudet!

... som blev BSE-krisen

Hitintills hade kunskapen om prioner som orsak till den galna kosjukan BSE varit dåligt känd. I slutet på 1980-talet kom dock BSE-situationen i England, och orsakerna därtill (smittat köttmjöl), alltmer i fokus. Detta inte bara i ursprungslandet utan i hela Europa.

Den 16 mars 1996 bryter "BSE-krisen" ut på fullt allvar. Denna dag deklarerar nämligen en engelsk expertgrupp på spongiforma

sjukdomar att en koppling mellan nötkreaturssjukdomen BSE och en ny variant av den humana sjukdomen Creutzfeldt-Jakobs sjukdom (v-CJS) är "trolig". I princip samtliga EU-länder beslutar nu omedelbart om ett importstopp för brittiskt kött. I Sverige tas detta beslut (SLV FS 1996:4) av Livsmedelsverket, fem dagar efter den engelska rapporten. Ytterligare några dagar senare legitimerar EU-kommissionen de nationella besluten genom att besluta (96/239/EEG) om ett exportförbud för samtliga produkter från brittiska nötkreatur. I hela Europa minskar försäljningen av nötkött snabbt med 35 procent (19). En vecka senare (den 28 mars) beslutar den brittiska regeringen att kött från nötkreatur över 30 månader inte längre får säljas. Den 3 april enas EU:s jordbruksministrar om en handlingsplan mot galna ko-sjukan. Ungefär hälften av kreatursbesättningarna i Storbritannien skall avlivas under de kommande sex åren. EU skall stå för 70 procent av kompensationen till de brittiska bönderna men Storbritannien får självt stå för avlivning och förbränning av nötkreaturen. Den svenska jordbruksministern Annika Åhnberg lyckas i förhandlingarna driva igenom förslaget om krav på ursprungsmärkning av allt nötkött inom EU.

De nya rönen medförde att reglerna runt foder med animaliskt protein nu var föremål för en ingående granskning. Resultatet blev i korthet att EU:s "ruminant feed ban" från 1994, i och med ministerrådsbeslutet 2000/766/EEG kompletterat med kommissionsbeslutet 2001/9, utvecklades till ett "total feed ban". Grundregeln var nu att lantbrukets djur överhuvudtaget inte fick utfodras med animaliskt protein. Endast sällskapsdjur och pältdjur var undantagna från de nya EU-reglerna.

En viktig fråga för det svenska ordförandeskapet år 2000 blev att arbeta med den s.k. biproduktsförordningen (2002/1774/EEG) som skulle skapa ett mer heltäckande regelverk runt tillvaratagande och utfodring med animaliskt protein. Ett regelverk som skulle vara allmängiltigt i så motto att det skulle skydda mot alla smittämnen och inkludera alla djurslag. Och det var egentligen inte förrän förordningens ikraftträdande den 1 maj 2003 som omvärlden på alla punkter hade kommit ifatt det svenska kadaverförbudet.

Kadaverinsamling

I samband med att EES-avtalet börjar gälla i Sverige den 1 juli 1994 blir vi som land också formellt skyldiga att följa EU:s veterinära lagstiftning, och då bland annat den om omhändertagande av animaliskt avfall (90/667/EEG). Insamlingen av avlivade och självdöda djur från lantbruket hade hitintills varit oreglerad och helt vilat på frivillighetens

grund. EU krävde dock en lagstadgad insamlingskyldighet av i princip allt animaliskt avfall! Det var endast om avstånden var stora och den insamlade mängden ringa som undantag t.ex. i form av nedgrävning kunde ske. Det kom dock att dröja till 1997 innan Sverige beslutade om en obligatorisk kadaverinsamling. Det var nu återigen lagen om provtagning på djur som fick tjäna som författningenligt stöd för Jordbruksverkets föreskrifter. Förutom att subventionera kostnaden för en eventuell obduktion tog staten inte på sig något kostnadsansvar för den nya insamlingen. Det var först efter långdragna förhandlingar som berörda näringar (slakt och mjölk) kunde enas om ett finansieringssystem som byggde på en kombination av kollektiva avgifter och en "självrisk" för djurägaren.

6.3 Obduktionsverksamhet

Obduktionsverksamheten i Sverige har en lång historia. Veterinärer har genom att obducera djur fått förklaringar till sjukdomsproblem och dödsfall och därmed facit på sina kliniska bedömningar. Genom att obducera djur har också nya djursjukdomar i landet upptäckts. Från slutet av 1950-talet fram till mitten av 1980-talet obducerades årligen i storleksordningen 10 000–15 000 djur. Obduktionerna utfördes vid de regionala veterinärmedicinska laboratorierna (hushållningssällskapens och senare Svelabs). Dessutom genomförde besiktningsveterinärerna obduktioner vid slakteriernas nödslaktsavdelningar. Efter förslag från veterinärstyrelsen 1967 beslutades (1967:567) att ett mindre statsbidrag för obduktioner skulle utgå samtidigt fastlades en enhetlig taxa för statssubventionerade undersökningar (som obduktioner och salmonella).

Efter det att lagen (1959:99) om köttbesiktning och köttbesiktningenskungörelsen (1968:406) slagit fast reglerna för nödslakt (eg. sanitetsslakt) uppstod vid slakterierna en annan tidig form av sjukdomsövervakning av sjuka och skadade djur. Enligt myndigheternas regler skulle exempelvis salmonellaprov alltid tas i samband med sanitetsslakt. Fram till och med slutet av 1980-talet var det i storleksordningen 30 000 djur per år som sanitetsslaktades (och därmed också undersöktes med avseende på salmonella). I samband med kadaverdebatten 1985 skedde den första påtagliga minskningen av verksamheten, detta som en konsekvens av förbudet mot användning av foderköttmjöl från självdöda djur. Ett förbud vilket i förlängningen medförde ökade kostnader för intransporter och kvittblivning av

kadaver. I början av 1990-talet upphörde nödslaktsverksamheten successivt vid praktiskt taget samtliga slakterier. Bakgrunden var att Livsmedelsverket då införde nya krav på besiktning av djur inför slakt, vilket medförde att kostnaderna för den enskilde djurägaren blev höga relativt det köttvärde som djuren betingade. Detta medförde i sin tur att antalet obducerade djur på kort tid minskade till en nivå på cirka 2 000 djur per år.

Antalet obduktionsplatser reducerades också i takt med en kraftig strukturrationalisering inom den veterinära laborariesektorn. Av de nio laboratorier som bedrev obduktionsverksamhet under 1980-talets början återstod år 2009 bara fyra. Minskningen ledde till att övervakningen av djurhälsan och möjligheterna till att påvisa smittsamma sjukdomar ifrågasattes av både myndigheterna och näringen. En anledning till minskningen var att serologiska undersökningar hade kommit att ersätta obduktioner som instrument för sjukdomsövervakning.

Lantbruksstyrelsen genomförde under 1991 en utredning för att närmare belysa den nya situationen och vad som kunde göras åt den. Utredningen ledde fram till ett förslag om att obduktionsverksamheten skulle samlas under ett nationellt huvudmannaskap, med uppgift att utveckla, leda och samordna verksamheten. Det fastställdes att antalet obducerade nötkreatur, grisar och får borde uppgå till 4 000 fall per år, men att antalet inte fick understiga 3 000 djur. Det faktiska antalet obducerade nötkreatur hade under 1992–1993 sjunkit till endast cirka 500 djur årligen. Staten avsatte från och med budgetåret 1992/93 ett särskilt bidrag för att främja verksamheten och Jordbruksverket tilldelade i juli 1992 ledningsansvaret för obduktionsverksamheten till Svenska Djurhälsovården. Det tog ett antal år innan verksamheten fick den omfattning som utredningen hade förordat, men år 2000 översteg antalet obducerade djur 2 000. Bidraget uppgick inledningsvis till 2,15 miljoner kronor men ökades från och med budgetåret 1996/97 till 2,5 miljoner kronor.

Tabell 6.1 Antalet utförda obduktioner under perioden 1995–2000

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Vuxna nötkreatur	559	501	461	512	436*	1 139
Kalvar	471	441	336	492	275*	**
Svin	1 721	1 556	1 332	1 430	792*	1 192
Får/get	306	358	294	401	322*	499
Fjäderfä	481	237	46	81	51*	

Fjäderfä vid SVA*	1 267	798	787	535	458*
Hjort					59
Häst					268

* I denna summa inkluderas även material från övrig obduktionsverksamhet och avser tamhöns, anka, kalkon, myskand, strutsfåglar m.m.

** Särreporterades inte.

6.4 Seminverksamhet

Inledning

Intresset för artificiell semination (AI) tog sin början under tidigt 1940-tal, en startpunkt var bildandet av den första seminöreningen 1943. Dessförinnan hade forskning och utvecklingsförsök bedrivits ett antal år vid Wallenbergiska stiftelsens institut för husdjursförädling (Wiad). Drivkrafterna bakom utvecklingen var möjligheten att använda sperma från bra tjurar till ett större antal kor, men förespråkarna såg även framför sig att man med hjälp av AI lättare skulle kunna avkommebedöma tjurmaterialet. Från veterinärt håll fanns det redan tidigt ett smittskyddsintresse med i bilden. Tuberkulos och brucellos var vanliga sjukdomar som kunde spridas via betäckning. Sexuell hälsokontroll var under uppbyggnad och här kunde användandet av AI utgöra såväl en smittskyddsmässig utmaning som ett viktigt hjälpmedel.

Verksamheten växer

Det första konkreta statliga engagemanget blev en utredning tillsatt av jordbruksdepartementet 1946, en utredning som skulle se över AI-verksamheten hos nötkreatur. Även om smittskyddet inte var någon fokusfråga konstaterades bland annat i utredningen att om arbetet utfördes hygieniskt kunde överförandet av vissa smittsamma lidanden begränsas med användandet av AI. Utredningen ansåg också att staten skulle reglera verksamheten genom föreskrifter. Dessa blev också verklighet i form av Kungl. Maj:t förordning 1950:532 samt kungörelsen 1950:533. I den senare föreskriften läggs ett ansvar på verksamhetsutövaren att tillse att vidta ”erforderliga åtgärder vidtagas” för att förhindra spridning av ”smittsamma husdjursjukdomar”.

År 1947 hade det bildats så många seminiföreningar runt om i landet (19 stycken) att dessa gick samman och bildade en centralorganisation, Riksorganisationen Sveriges Seminiföreningar (RSS). Verksamheten var nu mycket omfattande och inkluderade i slutet av 1949 32 seminiföreningar med sammanlagt 84 anställda veterinärer. År 1959 var det dags för nästa sammanslagning då seminiföreningarna gick samman med avelsföreningarna varvid centralorganisationen Svensk Husdjursskötsel (SHS) bildades.

Smittsam sterilitet

År 1955 startade vad som då kallades för ett försöksvis bekämpande av vibriofetus-infektion efter ett program som var godkänt av veterinärstyrelsen⁶⁵. I en kungörelse i mars 1961 kom den första administrativa föreskriften om seminverksamhet och sjukdomskontroll då veterinärstyrelsen föreskrev att tjur som användes i seminverksamhet skulle vara undersökt med avseende på vibriofetusinfektion och att en infekterad tjur inte fick utnyttjas förrän den befunnits vara smittfri.

Tjurhälsokontroll och EU-handel

År 1986 startade en hälsokontroll för tjurstationer (”Tjurhälsoprogram”) med SHS som huvudman. De första reglerna fastställdes i lantbruksstyrelsens föreskrifter 1986:35. Programmet ställde krav på

⁶⁵ Se kapitel 5.5.

hur en tjurstation skulle vara uppbyggd samt vilka provtagningar som nya tjurar skulle genomgå.

Frågan om krav vid införsel av sperma började även det att diskuteras vid slutet av 1940-talet, detta i samband med att tekniken för användande av AI utvecklades. I en gemensam skrivelse till Kungl. Maj:t 1951 varnade lantbruksstyrelsen och veterinärstyrelsen för riskerna med en okontrollerad import. Markeringen resulterade småningom i kungörelsen (1951:637) angående införsel av djursperma. Enligt kungörelsen krävdes tillstånd från lantbruksstyrelsen för att införa levande sperma till landet. Lantbruksstyrelsen som ansvarade för avelsbedömningen skulle vad avser smittskyddet samråda med veterinärstyrelsen (fram till och med 1971). Med tiden utvecklades tekniken att inseminera med befruktade ägg. I och med detta kom även införselkungörelsen att ersättas med förordningen (1979:288) om införsel av djursperma m.m. Det var nu lantbruksstyrelsen som skötte hela tillståndsprövningen.

Frågan om nationella regler för tjurstationer och regler för handel mellan länder blev med tiden alltmer integrerade i och med att EU tidigt hade regler för handel med sperma och godkännande av tjurstationer (1992). För att kunna exportera sperma var därmed de svenska tjurstationerna tvungna att anpassa sig efter EU:s regelverk (långt innan det svenska medlemskapet). Tjurhälsoprogrammet fick i och med detta en gradvis minskad betydelse som svensk kvalitetsstandard och reglerna kom i stället alltmer att harmoniseras mot EU:s motsvarande regler.

Kapitel 7 Ekonomi

7.1 Inledning

Genom hela smittskyddets historia återfinns en diskussion om hur långt statens ekonomiska ansvar sträcker sig för de beslut som staten fattar. Om stora kostnader läggs på enskild djurägare har risken bedömts som uppenbar att denne skulle bli obenägen att anmäla misstänkta sjukdomsfall, skulle bli mindre följsam vad avser att följa myndigheternas råd och föreskrifter i bekämpningsarbetet etc. Det finns ett flertal historiska belägg för att så också har varit fallet. Detta har medfört att möjligheterna att fördela de ekonomiska riskerna, från den enskilde djurägaren till ett större kollektiv, har varit en fråga av statligt intresse. Ett sätt att åstadkomma detta på har varit en statligt garanterad och subventionerad smittförsäkring. En frivillig sådan försäkring såg dagens ljus 1926, en försäkring som då vilade på en gedigen utredningsbakgrund. I det första avsnittet i detta kapitel görs en översikt över den statsunderstödda smittförsäkringens historia.

Men först måste konstateras att de stora utbetalningarna av pengar inte har skett via försäkringsbolagen utan direkt från staten till drabbade djurägare. Den statliga andelen av kostnaderna för epizootiska sjukdomar ökade successivt fram till och med 1999 års epizootilag. Redan från början ersattes djurvärdet, därefter följde (1898) veterinära förrättningskostnader. Frågan om ersättning för smittrening blev föremål för en femtioårig diskussion innan staten slutligen tog på sig det fulla kostnadsansvaret 1941 (se tabell 7.1). Vid sidan av djurvärdet handlade dock den stora kostnaden om det som brukar kallas för ersättning för intrång i näringsverksamhet och ersättning för produktionsförluster. Fram till och med början av 1960-talet kunde djurägare som var föremål för utredning avseende epizootiska sjukdomar drabbas av långa isoleringstider utan ersättning (se tabell 7.2). Därefter tog staten på sig en allt större roll. I det andra avsnittet i detta kapitel görs därför en översikt över hur ersättningen för näringsintrång och produktionsförluster har sett ut och förändrats genom åren.

Att just smittförsäkringen samt frågan om ersättning för näringsintrång och produktionsförluster gives plats här kan också förklaras av de har flera gemensamma beröringspunkter:

- de aktualiserades i och med det stora mul- och klövsjuka utbrottet 1924–1927,

- de har genom åren fungerat som kommunicerande kärl i så motto att allt eftersom staten har påtagit sig ett större ansvar för den senare ersättningen har intresset för försäkringsformen avtagit.
- i den mån det genom åren har förekommit någon mer fördjupad ekonomisk diskussion inom smittskyddets område har den förevarit inom dessa båda områden.

I kapitlet redogörs bara för epizootilagstiftningen och förhållandet mellan smittförsäkringen och epizootilagstiftningen. För salmonellakontrollen har förhållandena varit något annorlunda och för dessa redogörs i kapitel 4.4.

7.2 Det statligt understödda försäkringssystemets tillkomst, utveckling och avveckling

De första försäkringarna och försäkringsbolagen

Inom jordbruket är det naturligtvis inte bara smittskyddets historia som har kännetecknats av en diskussion om kostnadsansvar och kostnadsfördelning. I det större perspektivet har allt sedan den mer organiserade lantbruksnäringen började ta form i mitten på 1800-talet frågan om hur de ekonomiska riskerna i lantbruket skulle fördelas varit aktuell. Men i denna diskussion har skyddet mot smittsamma djursjukdomar redan från början stått högt på dagordningen. Med början på 1830-talet hade en för svenskt lantbruk ny sjukdom, nötkreaturstuberkulos, börjat få fäste i landet. Staten kände sig, med viss rätt, som medskyldig till denna spridning⁶⁶ och frågan fick politisk uppmärksamhet. Enligt Broman (2007) kom riksdagen snabbt fram till att bästa sättet såväl att hindra smittspridning som att förmedla bistånd var att den djurägande allmänheten placerade den ekonomiska risken i ömsesidiga försäkringsbolag. Vid flera tillfällen gavs landshövdingarna i uppdrag att inom eget län etablera en försäkringsorganisation mot tuberkulos. Omkring 1850 bildades också de första försäkringsbolagen. Flera på initiativ av hushållningssällskapen, där landshövdingen vanligen var styrelseordförande.

Någon nämnvärd anslutning till dessa första bolag blev det dock inte och flertalet kom snart att upphöra med sin verksamhet. Försäkringens begränsning till tuberkulos var ett viktigt argument mot densamma. Inte nog med att tuberkulosen upplevdes som avlägsen, den föreslagna försäkringen skulle inte försäkra mot de sjukdomar och

⁶⁶ Se kapitel 4.2.

olyckor som djuren verkligen dog av. I relation upplevdes exempelvis mjältbrand som ett betydligt mer reellt hot än tuberkulos (13).

År 1889 blev försäkringsfrågan återigen aktuell, och nu var det just mjältbranden som stod i fokus. Det stora mjältbrandsutbrottet i Skaraborgs län 1890⁶⁷ gjorde att behovet av en organiserad smittförsäkring blev uppenbart för många (18). År 1890 grundades det Skandinaviska kreatursförsäkringsbolaget (SKFB) vilket så småningom blev ett rikstäckande bolag (idag som Agria). Några år senare förekom en närmast explosionsartad ökning av antalet bolag och vid sekelskiftet fanns 244 aktiva försäkringsbolag som alla erbjöd försäkringar på lantbruksområdet. En majoritet av bolagen försäkrade enbart hästar, vilket tycks ha varit en mer lönsam och mindre riskabel affär (13). Från sekelskiftet och framåt inleddes dock en viss självsanering där bolagen fusionerades till större enheter. Drivande i denna utveckling var SKFB.

SKFB hade i början av 1920-talet en försäkring för mul- och klövsjuka som lämnade ersättning ”för nötkreatur, som dö till följd av någon av de sjukdomar”, som omnämndes i dåtidens epizootilag (1898 års förordning). Det vill säga det fanns redan här en koppling mellan en privat försäkring och de sjukdomar som staten ansågs sig böra kontrollera. I samband med den mindre mul- och klövsjukeepizootin 1920–1921 oroades många över att anslutningen till de privata försäkringsformerna var (för) liten. Vid 1921 års riksdag framlade exempelvis, sedermera stats- och jordbruksministern, ”herr Pehrsson i Bramstorp” en motion med förslag om att varje djurägare skulle betala en viss årlig avgift till statskassan, detta i förhållande till besätningens värde. Medlen skulle sedermera kunna disponeras vid bekämpande av smittsamma husdjurssjukdomar. Motionen blev avslagen, men som statsråd fick motionären anledning att återkomma till frågan om obligatorisk smittförsäkring (18).

I samband med den svåra mul- och klövsjukeepizootin 1924–1927, då den s.k. nedslaktningsmetoden fick överges⁶⁸, försvårades förhållandena avsevärt för såväl försäkringsbolag som djurägare. Den 15 januari 1925 var det ödesdatum då Sverige för första gången under 1900-talet nödgades överge nedslaktningsmetoden och istället gå in för det som då kallades för isoleringsmetoden. Kostnaderna för bekämpandet, som ditintills huvudsakligen fått bestridas av staten (i form av ersättning för djurvärde), överflyttades nu till stor del på djurägarna. Antingen i direkt form om de stod utanför försäkringen alternativt indirekt i form av de försäkringsbolag som de var anslutna till. Nu fann sig

⁶⁷ Se kapitel 5.4.

⁶⁸ Se kapitel 3.3.

försäkringsbolagens plötsligt sitta i en svår sits och blev delvis ovilliga att teckna nya försäkringar. Samhället talade om den uppkomna ”försäkringsnöden”. Det var framförallt de skånska försäkringsbolagen, verksamma i det område där isoleringsmetoden tillämpades, som fick problem. Mot denna bakgrund beslutade Kungl. Maj:t att bolag under vissa förutsättningar kunde erhålla statsunderstöd för skadeersättningar som hänförde sig till mul- och klövsjukefall som hade inträffat under tiden 15 januari–15 september 1925. Dylika bidrag lämnades också till de skånska bolagen (18).

Utredning 1925

Med sikte på en mer långsiktig lösning anhöll riksdagen i en skrivelse den 5 juni 1925 (337) att Kungl. Maj:t skulle utreda om, och i sådana fall på vilket sätt, staten kunde medverka i en bestående försäkringsverksamhet mot mul- och klövsjuka. Kungl. Maj:t beslutade därpå att tillsätta en utredning bestående av särskilt tillkallade s.k. husdjursförsäkringssakkunniga. Uppdraget var att utreda formerna för en eventuell statsunderstödd försäkring. I direktiven angavs bl.a. att statens medverkan borde grundas på den enskilda försäkringsverksamheten samt att försäkringen borde bibehålla sin frivilliga karaktär. Av praktiska skäl borde utredningen utvidgas till att gälla smittsamma husdjursjukdomar över huvud taget (18). Utredningen arbetade snabbt och lade den 15 december 1925 fram betänkandet ”Statens medverkan för försäkringsverksamhet mot smittsamma husdjursjukdomar” (SOU 1925:40). Med utredningen som grund framlade Kungl. Maj:t propositionen 205/1926 angående statsunderstödd, frivillig försäkring mot smittsamma husdjursjukdomar m.m. En proposition som i allt väsentligt anslöt till utredningen.

I propositionen framfördes att den normala formen för en djurägare att trygga sig mot förluster förorsakade av mul- och klövsjuka borde vara försäkring. Utan att gå i djupet med betänkandets slutsatser kan det vara intressant att återge vad utredningen framförde vad avser tvingande åtgärder, såsom exempelvis en obligatorisk avgift: ”Möjligen ... skulle (”den jordbruksidkande befolkningen”) till största delen bestrida de med åtgärderna förenade kostnaderna. Detta torde dock knappast kunna åstadkommas annorledes än genom för ändamålet av jordbrukarna särskilt uttagen skatt eller genom tvångsförsäkring. Då emellertid sannolikheten för sjukdomsfall är väsentligt mindre i vissa delar av landet än i andra, och i några län knappast någon, torde en

dylik beskattning, som jämväl från andra synpunkter synes mindre lämplig, i praktiken bliva svår att rättvist uttaga och synes de sakkunniga ej böra ifrågasättas”. Frågan om en obligatorisk försäkring behandlades – enligt utredningsdirektiven – inte alls av de sakkunniga.

Jordbruksutskottet poängterade i sitt utlåtande att eftersom det inte fanns någon tidigare erfarenhet av den här typen av försäkringar måste reglerna få en mer eller mindre provisorisk karaktär och att de efter hand ”måste bliva underkastade förändringar med hänsyn till de erfarenhetsrön, som under verksamhetens gång kunde komma att erfordras”. I juli 1926 utfärdade så Kungl. Maj:t den kungörelse (1926:389) om ”allmänna grunder angående försäkring med statsbidrag mot förluster på grund av smittsamma husdjursjukdomar”, som med vissa ändringar kom att bli gällande fram till och med juni 1983. Då kungörelsen trädde i kraft den 1 augusti 1926 antogs fem försäkringsbolag till försäkringsgivare. SKFB hade för ändamålet valt att lyfta ut smittförsäkringarna i ett särskilt bolag, Försäkringsbolaget för smittsamma husdjursjukdomar, ömsesidigt (FSH). Anledningen var att SKFB fruktade vad som skulle kunna ske med den övriga försäkringsverksamheten om smittförsäkringen drabbades av mycket höga utbetalningskrav. SKFB ansåg inte att statens åtagande som premiastabiliserande (se nedan) var någon garanti för att så inte skulle kunna ske. Den 1 januari 1960 fusionerande dock de två bolagen, risken för ”katastrofskador” hade då av en intern utredning bedömts som liten.

En detaljerad kungörelse

Den nya försäkringsformen var i detalj reglerad i kungörelsen, några nyckelpunkter var:

- Försäkringsformen skulle vara ömsesidig – dvs. det låg ett delat ekonomiskt ansvar mellan försäkringsgivare och försäkringstagare.
- Försäkringen skulle gälla samtliga hästar, nötkreatur och svin med en ålder av minst två månader och försäkringstagaren måste teckna sin försäkring för en period om minst fyra år. En karenstid på 20 dagar tillämpades innan försäkringen blev gällande.
- Om ersättning lämnades av allmänna medel skulle försäkringser-sättningen minska med motsvarande belopp.
- Försäkringen gällde i första hand ”förlust av djur”, detta som en följd av mul- och klövsjuka (inkl. så kallad följsjukdom), boskapspest, elakartad lungsjuka, mjältbrand, svinpest eller rots. Förlusten kunde

bestå i att djuret avlidit i sjukdom eller att det nedslaktats efter myndighetsbeslut.

- Försäkringen gällde även vissa kostnader (75 procent) för smittrening samt förlust orsakad av att mjölk inte fick föras från smittad gård.

Det statliga bidraget var konstruerat så att det skulle komma bolagen till godo när utdebiterade försäkringspremier översteg vissa nivåer. Från början var systemet sådant att staten i en tvåstegsmodell sköt till relativt sett mer medel vid ökade premier (dvs. i praktiken ju sämre sjukdomsläget blev). Som en ekonomisk buffert hade försäkringsbolaget att upprätta en reservfond. Avsättningen till reservfonden skulle ske enligt vissa regler – även de detaljerat återgivna i kungörelsen. Sedan reservfonden uppgått till visst belopp, som med hänsyn till fondens ändamål ansågs vara tillfyllest, kunde Kungl. Maj:t medgiva att ytterligare avsättning inte behövde ske. För FSH:s vidkommande skedde det 1946 då reservfonden översteg stipulerade 2,5 miljoner kronor. Det var reservfonden som skulle ta den första stöten vid ett allvarligt sjukdomsutbrott och det var först när en viss andel av reservfonden hade utanordnats som det statliga bidraget kunde betalas ut.

Ny utredning 1929

År 1929 kom den stora översynen av epizootilagstiftningen genom den utredning som på medicinalstyrelsens uppdrag utfördes av de s.k. epizootisakkunniga⁶⁹. Vad avser försäkringsformen, som medel att reglera ersättningen till drabbade djurägare, konstaterade utredarna att ”... någon erfarenhet har ännu icke vunnits huru den enligt 1926 års riksdagsbeslut införda formen av försäkring mot smittsamma husdjurssjukdomar kommer att fungera vid epizooti, då landet under de senaste åren varit förskonat härför”. Men det lagförslag som framfördes tog ändå sikte på att en obligatorisk försäkring mot smittsamma husdjurssjukdomar inom en snar framtid skulle införas i landet, och som villkor för statlig ersättning stadgades att ”djurägare icke genom försäkring kunnat bereda sig skydd mot ifrågakommen förlust”. De sakkunniga såg även framför sig att 1926 års kungörelse kompletterades med de sjukdomar som skulle innefattas i den nya epizootilagstiftningen så att sammantaget ”den direkta risken för

⁶⁹ Se kapitel 2.4.

kostnader i anledning av sjukdomen i fråga överflyttas från staten via försäkringsföretaget till djurägaren”. Under en övergångstid, intill dess att erforderliga reservfonder hade hunnit byggas upp, skulle staten fortsätta att lämna ersättning för nedslaktade djur.

Smärre ändringar 1932

Efter 1929 års epizootiutredning skulle det dock dröja ytterligare sex år innan den nya epizootilagstiftningen blev verklighet. Under tiden hamnade tankarna om en obligatorisk försäkringsform återigen i skymundan. Medicinalstyrelsen överarbetade de sakkunnigas förslag – var visserligen inte främmande för en obligatorisk försäkring – men lade inte fram något eget förslag. Medicinalstyrelsen nöjde sig i stället med en hemställan till Kungl. Maj:t att göra en närmare utredning ”med särskilt sikte på de försäkringstekniska synpunkterna”. Departementschefen ansåg det dock vid tillfället inte vara lämpligt med någon mer genomgripande utredning utan nöjde sig med mer detaljbetonade ändringsförslag. Flertalet av dessa var hämtade från en utvärdering av försäkringssystemet som Försäkringsbolaget för smittsamma husdjursjukdomar hade gjort. Ändringsförslagen samlades upp i Kungl. Maj:ts proposition 148/1932 och blev författningsmässig verklighet i Kungl. kungörelsen 1932:164. Denna, den första ändringen av 1926 års kungörelse, innebar i korthet följande:

- Sjukdomen rots, och därmed hästsjukdomarna lyftes bort från försäkringen.
- Ersättning för mjölkproduktionsminskning (60 procent) vid mul- och klövsjuka lyftes in i försäkringen.
- Ersättning skulle även utgå för beslut om betesförbud.
- Sänkning av det belopp som skulle avsättas till reservfonden.

En utredning med förhinder 1939

Frågan om införandet av någon form av obligatorisk försäkring låg dock och pyrde och fick förnyad aktualitet under nästa allvarliga mul- och klövsjukeepizooti 1938-39⁷⁰. Statsrådet Bramstorp bemyndigades nu att tillkalla sakkunniga att verkställa utredning och avge förslag ”rörande nya bestämmelser för bekämpandet av smittsamma husdjursjukdomar samt för den statsunderstödda försäkringsverksamheten mot sådana

⁷⁰ Se kapitel 3.3.

sjukdomar”. Denna gång kom dock världskriget i mellan och utredningsarbetet uppsköts hösten 1939 vad avsågs försäkringsverksamheten. I övrigt redovisades uppdraget den 30 september 1940 (SOU 1940:26). Dessförinnan hade dock de sakkunniga i ett särskilt yttrande lämnat den 16 februari 1939 behandlat frågan om kostnadsansvaret för smittreningen. Häri föreslogs att ersättnings-skyldigheten för smittrening skulle tas bort från försäkringen. Bakgrunden angavs bland annat vara att endast 40 procent av de mindre besättningarna i Skåne var anslutna till den frivilliga försäkringen och att många djurägare har ”sålunda drabbats av betydande kostnader, som de såsom regel icke torde ha varit beredda att möta”. Detta var det senaste steget i en fråga som genom åren hade blivit föremål för många utredares funderingar (tabell 7.1).

De sakkunniga hysa den uppfattningen, att ifrågavarande kostnader, vilka hittills varit högst avsevärda, skulle kunna nedbringas, om det ekonomiska ansvaret i huvudsak komme att påvila vederbörande eventuellt statsunderstödda försäkringsbolag. Ty antagligt är, att samma intresse för att hålla ifrågavarande kostnader nere icke föreligger, då de bestridas av statsmedel, som med den nu ifrågasatta anordningen. Å andra sidan skulle det visserligen kunna befaras, att sparsamhetsnitet i sistnämnda fall komme att drivas så långt, att desinfektionen icke erhöles tillräcklig grad av effektivitet. Men härutinnan torde det ankomma på statsmakterna att utöva erforderlig kontroll.

De husdjursförsäkringssakkunniga funderar över kostnadsansvaret för smittreningen (SOU 1925:40).

Tabell 7.1 Schematisk översikt över kostnadsfördelningen för smittrening

		Djurägare	Statsunderstödd försäkring	Staten
1898	Kungl. Maj:ts förnyade nåd. förordning (nr 126) ang. hvad iakttagas bör till förekommande och hämmande af smittsamma sjukdomar bland husdjuren	100 %		
1932	Kungl. kungörelsen om allmänna grunder angående försäkring med statsbidrag mot förluster på grund av smittsamma husdjurssjukdomar	25 %	75 %	
1935	Epizootikungörelse (1935:106)		75 %	25 %
1941	Ändring (1941:342) i 9 § 8 mom epizootikungörelsen			100 %

Den 15 juni 1945 anbefalldes de sakkunniga att återuppta utredningen avseende försäkringsverksamheten. I direktiven (i princip oförändrade sedan 1939) framhölls att djurägare endast i begränsad utsträckning nyttjat sig av den frivilliga försäkringen för att skydda sig mot kostnader och förluster. Förutom frågan om en obligatorisk försäkring borde även uppmärksamhet ägnas problemet om vilka kostnader och förluster som skulle täckas av försäkringen. Det ansågs av flera orsaker önskvärt att försäkringen täckte alla typer av skador och förluster, även kostnader för arbetskraft som djurägaren ställde till förfogande.

De sakkunniga redovisade sitt uppdrag i slutet av 1947. I promemorian konstaterades bl.a. att ”De verkställda undersökningarna torde få anses visa, att effektiviteten av den nuvarande försäkringen, om den bedömdes uteslutande med hänsyn taget till anslutningen till densamma, varit i stort sett tillfredsställande”. Tanken på en obligatorisk försäkring avvisades ”beroende dels på synpunkter av praktisk administrativ art, dels ock på svårigheten att på ett tillfredsställande sätt besvara frågan, i vilka delar av landet obligatorisk försäkring mot förluster på grund av mul- och klövsjuka borde komma ifråga”. Som

alternativ till den frivilliga försäkringen framfördes förslaget att staten skulle åta sig fullt kostnadsansvar för inte bara djurvärden utan även de förluster som kunde uppkomma vid isolering för mul- och klövsjuka. Om så skedde skulle den statsunderstödda försäkringsverksamheten upphöra!

De sakkunniga hade för sina slutsatser tagit fram en hel del material. Bland annat konstaterades att under 1937 omfattade försäkringsbeståndet mellan 3–4 procent av det totala antalet nötkreatur. För de båda Skånelänen – där isoleringsförfarandet tillämpats – var anslutningsgraden 23 procent (Malmöhus län) respektive 8 procent (Kristianstads län). Efter epizootin hade anslutningen (1940) stigit till 34 procent för hela riket, samt till 78 procent för Skånelänen. Motsvarande siffra i norrlandslänen var 0–8 procent. Större besättningar var praktiskt taget alla försäkrade. Det var på basis av dessa data som de försäkringssakkunniga menade att anslutningsgraden i stort sett var tillfredsställande. Remissinstanserna sade dock nej till i princip alla delar i förslaget och detta medförde heller inte några egentliga förändringar i försäkringsverksamhetens grunder (18). En förändring som kom till stånd var en bestämmelse (1948:431) om att möjligheten att erhålla statsmedel begränsades om bolagen hade tillgång till andra medel.

De sista ändringarna, driftsförluster och djurvärdesmaximering

Under 1950-talet kom frågan om ersättning för driftsavbrott i samband med utslaktning och långa isoleringstider upp. Detta i samband med decenniets båda stora epizootiutbrott, mul- och klövsjukan 1951–1952⁷¹ samt utbrottet av svinbrucellos 1956–1957⁷². Till skillnad från den senare sjukdomen var mul- och klövsjuka en viktig del i den statsunderstödda smittförsäkringen och resultatet blev att kungörelsen ändrades (1955:155) en sista gång. Ändringarna hade återigen föregåtts av en utredning inom FSH. I en skrivelse till departementet i november 1954 skriver bolaget bl.a. att ”för den enskilde jordbrukaren betydande och oundvikliga förluster vållas nämligen även av det avbrott i driften som nedslaktningen medför”. Efter förslag från FSH valdes nu följande formulering i den ändrade kungörelsen ”Ersättning för kostnader, som föranledas av djurhållningen och kvarstå vid nedslaktning av besättning, utgår med ett belopp motsvarande en

⁷¹ Se kapitel 3.3.

⁷² Se kapitel 5.7.

tjugondel av det värde, som vid nedslaktningen åsatts de slaktade djuren, i den mån detta värde icke överstiger försäkringsbeloppet för ifrågakvarande djur. Ersättningen för visst djur må dock icke överstiga genomsnittersättningen för mjölkkor i besättningen med mera än 50 procent.” Här framkommer alltså för första gången en – varsam – ersättningsmöjlighet för det som i senare tids lagstiftning har kommit att kallas för ersättning för produktionsförluster. Här framkommer också en maximering av djurvärden, en fråga som sedermera kom att få stor aktualitet i och med epizootibekämpningen på 1990-talet.

FSH och övriga bolag avstod i samband med denna författningsförändring att begära någon förändring i reglerna om statsbidrag. En förklaring kan vara att enligt siffror från försäkringsinspektionen uppgick försäkringsbolagens skadeersättningar under åren 1944–1953 till endast 7 procent av premieinkomsten (16).

Intressant är att såväl möjligheten till schablonisering av produktionsförluster som möjligheten att sätta maximala värden för livdjur försvann i samband med 1980 års epizootilag för att sedan komma tillbaka i 1999 års lagstiftning. Veterinärstyrelsens motivering till att ersättning för driftsavbrott skulle regleras i försäkringsform, och inte via epizootilagen, framgår av ett yttrande till jordbruksdepartementet: ”dels står förlust genom driftsavbrott nära de förlustformer, som försäkringen f.n. i realiteten främst skyddar mot, nämligen mjölkförlust och betesförlust, dels är förlust genom driftsavbrott en sak, som de veterinära instanserna icke har särskilda förutsättningar att bedöma”.

Det statliga bidraget

Hur stort var då statens bidrag i det som alltid kallades för det statsunderstödda försäkringssystemet? Under den svåra mul- och klövsjukeepizootin 1938–1940, då sammanlagt cirka 7 300 besättningar konstaterades smittade, inskränkte sig det statliga bidraget till försäkringsbolagen till 282 tkr (cirka 7,4 miljoner i 2008 års penningvärde). Detta är också vad som sammanlagt har betalats ut inom ramen för försäkringens drygt 50-åriga historia. Med den modell som användes i 1925 års utredning hade beräknats att staten över tid skulle stå för cirka 1/6 av den totala kostnaden. Under 1938–1940 års epizooti – den enda under vilken statsbidrag betalades ut – uppgick det statliga bidraget till knappt 7 procent av det belopp som betalades ut från försäkringsbolagen.

Tabell 7.2 Ersättning vid epizootisk sjukdom 1962

Förlust som följd av att bete inte får användas	Statsunderstödd försäkring
Förlust som följd av att mjölk eller mjölkprodukter inte får säljas till konsument	Statsunderstödd försäkring
Förlust som uppkommer därför att djur dör av epizootisk sjukdom	Statsunderstödd försäkring
Kostnader för slakt, desinfektion, arbetskraft, veterinärkostnader, vaccination, värdering	Staten
Förlorad arbetsinkomst	Staten kan ersätta, men behöver inte

Avvecklingen

I takt med det successivt förbättrade hälsoläget fick den statsunderstödda försäkringen en alltmer undanskymd tillvaro. Anslutningsgraden hölls dock uppe, sannolikt framförallt beroende på den premiefrihet som bland annat Agria tillämpade. Fortfarande under slutet av 1970-talet hade Agria drygt 30 000 smittförsäkringar, motsvarande nästan hälften av kreatursstocken. I samband med lantbruksstyrelsens översyn av lagstiftningen under slutet av 1970-talet togs också kontakter med försäkringsbranschen för att tillsammans med dessa se över 1926 års kungörelse. Från början fanns också ett intresse från branschens sida att delta i ett sådant arbete. Men allteftersom det stod klart att lantbruksstyrelsen skulle förorda ett ännu större statligt ansvar för ersättning minskade intresset hos båda aktörerna. Det slutliga förslaget som innebar att staten tog på sig hela kostnadsansvaret för de beslut som staten fattar sammanfattades av regeringen i prop. 1979/80:61 "Vidare bör ersättning utgå för intrång i näringsverksamhet när intrånget orsakas av fattade beslut. I det hänseendet bör staten åta sig ett något vidare ersättningsansvar än det som f.n. gäller. Full ersättning bör utgå och rätten till ersättning bör inte längre göras beroende av att försäkring med bidrag av statsmedel kunnat erhållas för att täcka förlusten. I skrivelse till Jordbruksdepartementet i december 1981 begärde lantbruksstyrelsen att kungörelsen (1926:389) skulle upphöra att gälla.

7.3 Ersättning för näringsintrång och produktionsförluster

Frågan om ersättning för produktionsförluster och näringsintrång aktualiserades på allvar i samband med den svåra mul- och klövsjukeepizootin 1924–1927. Som nämnts⁷³ var det den s.k. isoleringsmetodens införande som medförde långa spärrtider och därmed ekonomiska bekymmer för drabbade djurägare. Frågan diskuterades på olika fronter, men försäkringsformen var vid den här tidpunkten huvudspåret.

Vad härefter angår de indirekta förluster, som tillskyndas enskilda genom spärråtgärder, äro dessa sådana, som uppstå p.g.a. hinder att utföra det arbete, som är förenat med viss näring eller viss annan sysselsättning, såsom exempelvis då arbetare hindras besöka sin arbetsplats, ävensom förluster, som uppkomma därav, att särskilt tillfälle till förtjänst eller vinst gått förlorat, exempelvis då person, som förhindrats att lämna spärrat område, eljest skulle varit i tillfälle att göra en god affär. För sådana förluster synes de sakkunniga uppenbart att ersättning i allmänhet icke bör utgå.

De mul- och klövsjukesakkunniga yttrar sig om det statliga kostnadsansvaret i en promemoria den 18 april 1925 ”angående ersättning i vissa fall för förlust pga. mul- och klövsjuka i avkastning av kreatursskötsel”

I Kungl. Maj:ts prop 231/1925 angående understöd av statsmedel i vissa fall på grund av förluster förorsakade av mul- och klövsjukeepizootin uttalas exempelvis att statens åtgärder på detta område borde inriktas på att i någon form stödja berörda försäkringsbolag för att dessa skulle kunna tillhandahålla en effektiv försäkring med rimliga premier. Kort därefter tillsattes även de s.k. husdjursförsäkringssakkunniga (se ovan).

Ömmande omständigheter och särskilda skäl!

I november 1925, en månad innan betänkandet från de husdjursförsäkringssakkunniga, var den andra pågående utredningen, de mul och klövsjukesakkunniga⁷⁴, färdiga med sitt arbete. I ”Betänkande med

⁷³ Se kapitel 3.3.

⁷⁴ Se kapitel 3.3.

förslag till åtgärder för bekämpande av mul- och klövsjukan inom landet” (SOU 1925:38) för de sakkunniga en diskussion om den enskildes rättigheter och skyldigheter i förhållande till det allmäna. I diskussionen kommer utredarna fram till att det endast är vid speciella omständigheter som det kan bli fråga om någon ersättning för intrång i näringsverksamhet, eller som utredarna skriver ”den enskilde kan genom de för mul- och klövsjukans bekämpande vidtagna åtgärderna lida så väsentligt intrång i sin näring, att det, särskilt med hänsyn till förlustens betydelse för honom, måste framstå som orimligt, om just han skulle för sjukdomens bekämpande behöva vidkännas en så avsevärd uppoffring i det allmäna intresse”. De sakkunniga föreslår därför att det endast är där ”särskilt ömmande omständigheter äro för handen” som ekonomisk ersättning skall kunna utgå.

1925 års utredande medförde dock ingen omedelbar förändring i lagstiftningen. Förändringarna kom först i och med 1935 års epizootilag, dessförinnan hade lagstiftningen blivit föremål för ytterligare två utredningar⁷⁵. De s.k. epizootisakkunniga tar i sin rapport (SOU 1929:18) upp tråden med de ömmande skälen, denna gång i något skarpare ordalag: ”... till förebyggande av all tveksamhet klart begränsa de fall, där djurägare är berättigad till ersättning av statsmedel. Till förebyggande av att den enskilde på grund av avspärrningar vid bekämpande av smittsamma husdjursjukdomar berövas sitt levebröd hava de sakkunniga emellertid velat genom detta stadgande bereda möjlighet för Kungl. Maj:t att där särskilt ömmande omständigheter äro för handen efter särskilt gjord framställning tillerkänna vederbörande ersättning för den honom genom avspärrningen tillskyndade skadan”.

Resultatet blev att det i den kommande epizootikungörelsen (1935:106) öppnades en möjlighet att ansöka om ersättning för intrång i näringsverksamhet. Enligt 9 § 8 mom. kunde ”därest vid bekämpandet av ifrågavarande sjukdomar isolering eller annan dylik åtgärd påbjödes och därigenom någon vållas väsentligt intrång i näring eller avsevärd minskning i arbetsförtjänst – ersättning därför beredas honom av allmänna medel, om Kungl. Maj:t finner skäl sådant medgiva”.

Under mul- och klövsjukeepizootin 1938–1940 inkom 837 ansökningar om sådan ersättning (av sammanlagt 7 293 smittade besättningar). I september 1940 hade 605 ansökningar granskats och 87 stycken i något hänseende beviljats ersättning. Detta med en sammanlagd kostnad för statsverket om cirka 12,5 tkr som följd. 1939 års epizootisakkunniga funderade vidare på detta och fann att det var angeläget med en skärpning

⁷⁵ Se kapitel 2.4.

av lagstiftningen för att förhindra en så stor mängd ansökningar ”vilka icke torde böra bifallas”. Utredarna föreslog i stället att ersättning endast skulle medges då särskilda skäl talade härför. Som särskilda skäl såg utredarna att ”då lantbrukare eller arbetare med svag ekonomisk ställning genom isoleringsbestämmelsernas tillämpande eller andra dylika åtgärder väsentligen hindras i sin näringsutövning”.

I Kungl. Maj:ts proposition 1941/84 sammanfattade departementschefen situationen så att han fann att de ”av de sakkunniga föreslagna ändringarna i bestämmelserna rörande ersättning för väsentligt intrång i näring eller avsevärd minskning i arbetsförtjänst torde i huvudsak kunna godtagas”, men att detta samtidigt inte skulle innebära någon ändring i praxis vad avsåg ersättningsfrågornas bedömning. I och med detta kom 9 § i epizootikungörelsen (1935:106) att få följande lydelse: ”Påbjudes vid bekämpande av sjukdom som i denna kungörelse avses isolering av område eller annan dylik åtgärd och vållas någon därigenom väsentligt intrång i näring eller avsevärd minskning i arbetsförtjänst, kan, om särskilda skäl därtill föranleda, ersättning därför beredas honom av allmänna medel. Ansökan om sådan ersättning prövas, därest det begärda ersättningsbeloppet icke överstiger 200 kronor, av medicinalstyrelsen, i annat fall av Kungl. Maj:t”.

Missnöje på 1950-talet

Efter mul- och klövsjukeepizootin 1951–1952 samt utbrottet av svinbrucellos 1956–1957 kom bestämmelsen om intrång i näringsverksamhet återigen i fokus. Ett missnöje i lantbrukarled resulterade i ett antal riksdagsmotioner, vilket i sin tur medförde att riksdagen i skrivelse den 2 maj 1952 hemställde åt Kungl. Maj:t att utföra översyn av bestämmelserna; ett uppdrag som Kungl. Maj:t genom beslut den 25 september 1953 skickade vidare till veterinärstyrelsen. Veterinärstyrelsen svarade i november 1953 att i avvaktan på nämnda utredning förordade Kungl. Maj:t att tillämpa en något mindre sträng tolkning av begreppet särskilda skäl. Styrelsen menade att en fordran skulle vara nöjaktigt tillgodosedd, om ”något annat särskilt förhållande talade för beaktande av ansökningen, t.ex. den omständigheten att sökandens yrke legat vid sidan om jordbruksområdet och den honom vållade förlusten därför tett sig ovidkommande”. I sådana fall förordade styrelsen dock att ersättningsbeloppet skulle reduceras till omkring två tredjedelar av den uppkomna förlusten. Detta skulle alltså medföra två typer av ansökningar. Dels sådana där författningens båda villkor var

uppfylla (även ömmande skäl) där full ersättning skulle utgå och dels sådana där ersättning skulle lämnas enligt ovan angivna villkor.

Veterinärstyrelsen kom sedan att lämna sitt utredningssvar först den 24 februari 1960. Av svaret konstaterades att:

- erfarenheterna från 1941 års bestämmelser var ”mycket begränsade” (syftandes på de två ovan nämnda utbrotten).
- gällande regler stadgade att det skulle vara fråga om väsentligt intrång i näring eller avsevärd minskning i arbetsförtjänst samt att särskilda skäl skulle tala för att ersättning beviljades.
- kravet på särskilda skäl tillkom genom 1941 års författningsändring samt att enligt motiven till denna ändring i första hand åsyftades ömmande förhållanden, såsom att lantbrukare eller arbetare med svag ekonomisk ställning genom isoleringsbestämmelsernas tillämpande eller andra dylika åtgärder väsentligen hindras i sin näringsutövning.
- Kungl. Maj:t i princip tillämpat de grundsatser som förordats av veterinärstyrelsen i skrivelsen från 1953.
- problematiken runt ersättningsreglernas utformning i princip blivit löst i och med nya praxisen.

Den enda förändring som veterinärstyrelsen såg som angelägen var att full ersättning även skulle utgå vid misstanke om smitta med därtill hörande långa spärrtider. Om så inte blev fallet kunde djurägare med konstaterad smitta och snabb utslaktning komma i ett mer gynnsamt läge än de besättningar som ”bara” var misstänkta för smitta. Ställningstagandet var föranlett av de långa utredningstiderna som blev följden av 1956 års utbrott av svinbrucellos.

Veterinärstyrelsen hänvisade även till den nya förordningen (1956:296) om ingripande i hälsovårdens intresse, vilken enligt styrelsen givits en utformning som låg mycket nära epizootilagstiftningens dåvarande ersättningspraxis. I den senare förordningen krävdes ett ”väsentligt intrång i näringsverksamhet” i kombination med särskilda skäl för att ersättning skulle utgå. Den enda förändring i epizootikungörelsen som veterinärstyrelsen förordade var en tilläggsbestämmelse med lydelsen ”har åt personal, som på grund av isolering eller avspärrning ej kunnat beredas arbete, i vanlig ordning utbetalats lön, må sådan kostnad ersättas intill 80 procent”. Möjligheten till sådan ersättning skulle vara begränsad till ett visst lönebelopp (maximalt 30 kronor per dag). Förslaget var en direkt motsvarighet till en motsvarande bestämmelse i

1956 års förordning om ingripande i hälsovårdens intresse. Departementschefen gick i Kungl. Maj:ts prop. 1961/27 helt på veterinärstyrelsens förslag.

Som tidigare redogjorts för hade 1955 den statsunderstödda smittförsäkringen kompletterats med en möjlighet att kompensera för kostnader och förluster som uppkom efter en eventuell nedslaktning. Ersättning lämnades då med 5 procent av djurvärdet. Detta var första gången som en drabbad djurägare kunde få ersättning för produktionsförluster (i betydelsen följdverkan för produktionen till följd av nedslaktning), detta dock fortfarande inom smittförsäkringens ram och inte som en del av den statliga ersättningen.

Staten lämnar fullständig kostnadstäckning

Ersättningsbestämmelserna fick nu återigen vara orörda en längre tid. Lagstiftningen kom heller inte till mycken användning. Såväl 1960- som 1970-talet var ur epizootisynpunkt lugna årtionden (se tabellerna 2.6 och 2.7). Det var inte förrän i samband med arbetet med 1980 års epizootilag som ersättningsbestämmelserna kom att ändras, men denna gång ganska radikalt. Det är dock inte helt lätt att via förarbeten etc. få en tydlig bild av konsekvenserna därvidlag. I propositionen (1979/80:61) med förslag till ny epizootilag m.m. framhåller departementschefen att ersättning av statsmedel skulle utgå enligt lantbruksstyrelsens förslag och att principerna i detta förslag var de samma som tidigare. Dessa principer sammanfattades så att kostnader eller förluster som har sin grund i myndighetsbeslut enligt epizootilagstiftningen skulle ersättas fullt ut av staten. Jordbruksutskottet framförde i sitt betänkande (JoU 1979/80:31) att de föreslagna reglerna om ersättning i huvudsak överensstämmer med hittills tillämpade principer, men att propositionen i vissa hänseenden innebär att staten åtar sig ett något vidare ersättningsansvar. Denna något försiktiga skrivning syftade på att full ersättning skulle utgå för intrång i näringsverksamhet och att rätten till ersättning inte längre gjordes avhängig av huruvida det förelåg särskilda skäl, fanns möjlighet till statsunderstödd försäkring etc. Någon begränsning vad avser ersättning för djurvärden skulle heller inte utgå.

Efter förslag från lagrådet kompletterades den paragraf som stadgade om ersättning för intrång i näringsverksamhet med en punkt om att ersättning även skulle ges till den som fick vidkännas ”inkomstförlust” (på grund av beslut enligt epizootilagen eller med stöd av lagen meddelade föreskrifter). Detta eftersom det enligt

lagrådet inte torde ”ha varit avsikten att nu utesluta ersättning av detta slag” samt ”också sådan förmögenhetsförlust som utgör följdskada skall ersättas, även om den inte är att anse som intrång i näringsverksamhet”. Lagtexten ändrades enligt lagrådets förslag. Jordbruksutskottet och riksdagen ställde sig helt bakom propositionen och den nya epizootilagen (1980:369) kom att gälla från och med den 1 juli 1980.

EES-avtalet m.m.

I samband med EES-avtalet ändrades epizootilagen⁷⁶ bland annat på så vis att Jordbruksverket gavs möjligheter att föreskriva om kontrollåtgärder i stora områden, ett sådant område kunde nu i princip innefatta hela landet. Någon analys över vilket eventuellt statligt kostnadsansvar detta kunde medföra hade dock inte gjorts och det var inte förrän i samband med 1999 års epizootilag som det infördes en möjlighet för Jordbruksverket att meddela föreskrifter om att ersättning inte skulle lämnas för kontrollåtgärder eller förebyggande åtgärder (se nedan).

Anslutningen till EES-avtalet och sedermera EU-medlemskapet medförde även en annan förändring med bäring på ekonomin. Sverige hade nu möjligheter att ansöka om ersättning för utgifter i samband med vissa kontrollprogram samt för bekämpning av vissa sjukdomar (när EU:s bekämpningsdirektiv tillämpades). Styrande för detta var rådets beslut 90/424/EEG om utgifter inom veterinärområdet. Enzootisk bovin leukos (EBL) var en sjukdom för vilken EU kunde ge stöd till nationella kontrollprogram, vilket Sverige kom att nyttja i slutfasen av Leukosprogrammet⁷⁷. För de sjukdomar där EU hade en tvingande bekämpningslagstiftning (EU:s ”epizootilag”) lämnades ersättning (vanligen) med 50 procent av de statliga utgifterna för de kostnader som uppkommit i samband med avlivning av djur, för saneringskostnader och för destruktion av foder. Enligt EU:s regelverk lämnas inte ersättning för produktionsförluster. Möjligheten kom att tillämpas i samband med utbrottet av Newcastlesjuka 1995⁷⁸. I detta fallet kom dock ersättningen från EU bara att täcka cirka en femtedel av de statliga utgifterna.

⁷⁶ Se kapitel 2.5.

⁷⁷ Se kapitel 4.6.

⁷⁸ Se kapitel 5.9.

Begränsningar i ersättningsrätten

Hitintills hade det statliga ersättningsansvaret ökat med varje epizootilagsöversyn. I detta sammanhang blev 1999 års epizootilag ett trendbrott. Den stora förändringen blev att ersättningen för produktionsbortfall nu minskades till 50 procent för vissa sjukdomar. Såväl utredande Jordbruksverket som departementschefen såg (i prop. 1998/99:88 om ny epizootilag) framför sig att den del av kostnaden som inte längre skulle finansieras med statsmedel skulle kunna ersättas med en försäkring. Det fanns dock ingen sådan försäkring på marknaden och något initiativ för att skapa en sådan hade heller inte tagits. Försäkringsbolaget Agria bedömde i sitt remissvar det som mycket svårt att i ett frivilligt försäkringssystem kunna erbjuda en försäkringslösning mot epizootiska sjukdomar. Detta på grund av sjukdomarnas oöverblickbara konsekvenser och svårigheterna med att köpa återförsäkring.

Utöver förändringarna vad avser ersättning för produktionsbortfall fick Jordbruksverket möjlighet att:

- jämka ersättningen om djurägaren avsiktligt eller genom vårdslöshet själv hade medverkat till kostnaden eller förlusten.
- bestämma om ett högsta ersättningsgrundande värde för avlivade djur.
- bestämma att vissa ersättningar fick lämnas enligt angiven schablon. En schablonisering av produktionsbortfallet skulle exempelvis kunna grunda sig på djurvärdet.

I och med dessa tre förändringar närmade sig ersättningsreglerna nu de som den statsunderstödda smittförsäkringen hade tillämpat från 1955.

I propositionen argumenterade departementschefen för att det är rimligt att sjukdomsbekämpningen till stor del finansieras med skattemedel eftersom konsumenterna har nytta av att Sverige har ett gott djurhälsoläge och därmed en hög kvalitet på livsmedlen. Ett gott djurhälsoläge bidrar även till ökade möjligheter till export. Men det fanns även argument för ett ökat djurägaransvar. Ett sådant var den ökade risk för introduktion av sjukdomar som EU-medlemskapet hade medfört, ett annat argument den storleksmässigt och geografiskt alltmer koncentrerade produktionen. I propositionen framhölls också att Sverige vid en internationell jämförelse har ett mycket generöst ersättningssystem och är ett av mycket få länder som överhuvudtaget ersätter produktionsbortfall.

Departementschefen förordade dock inte Jordbruksverkets förslag⁷⁹ om alternativa ersättningsnivåer, och att dessa kopplades till deltagande i frivillig, förebyggande hälsokontroll. Detta skulle kunna medföra svårigheter för den enskilde djurägaren att förutse vilka kostnader som skulle drabba honom. Istället förordades en modell där full ersättning skulle fortsätta att lämnas för avlivade djur, saneringskostnader och inkomstförlust medan ersättningen för produktionsbortfall skulle reduceras till 50 procent för vissa sjukdomar. De sjukdomar som sågs som mest allvarliga, hit räknades exempelvis mul- och klövsjuka, klassisk svinpest och de transmissibla spongiforma encephalopatierna, skulle även framgent ersättas med 100 procent. Denna modell skulle enligt regeringen i sina huvuddrag vara jämförlig med den ersättningstradition som gällde i de flesta övriga EU-länder samt ”i väsentlig grad” minska de problem som kunde vara förknippade med att utforma en lämplig försäkring.

Intressant är också att det nu för första gången sätts ett formellt likhetstecken mellan det som länge var helt separerat, nämligen produktionsbortfall och intrång i näringsverksamhet, eller som propositionen konstaterar ”ersättningen för produktionsbortfall skall motsvara den ersättning som enligt den nuvarande lagen lämnas för intrång i näringsverksamhet”.

Risken för att de nya ersättningsbestämmelserna skulle leda till en ohörsamhet inför lagstiftningens bestämmelser skulle minskas genom att ersättningen kunde jämkas om någon avsiktligt eller genom vårdslöshet själv medverkade till kostnaden eller förlusten. När det gällde brott mot epizootilagens beslut eller föreskrifter föreslogs dessutom att straffvärdet för detta skulle öka till att även inkludera fängelse.

I propositionen återfinns även (för första gången) en kortare argumentation över olika former av kostnadsansvar vad avser förebyggande åtgärder, kontrollåtgärder och bekämpningsåtgärder. Enligt departementschefen var det exempelvis rimligt att den enskilde producenten tar ett ekonomiskt ansvar för förebyggande åtgärder och att medborgaren i allmänhet bör kunna tåla ett visst intrång i handlingsfriheten när kontrollåtgärder behöver vidtas. Regeringen hade nu blivit varse att exempelvis EU:s regler om regionalisering kunde innebära att mycket stora landområden kunde beläggas med olika typer av restriktioner, t.ex. transportrestriktioner, utställningsförbud etc.; och med tanke på det antal människor och företag som kunde

⁷⁹ Se kapitel 2.5.

komma att drabbas av sådana restriktioner skulle den s.k. ersättningsberättigade kretsen kunna bli synnerligen omfattande. Därför var det rimligt att det fanns en möjlighet för Jordbruksverket att föreskriva att vissa generella förebyggande åtgärder eller kontrollåtgärder i form av restriktioner inom en viss region eller liknande, *inte* skulle berättiga till ersättning. Sett i en historisk backspegel var detta naturligtvis inte bara något som kunde tillskrivas EU:s regelverk. Ett nationellt behov av att kunna föreskriva om den här typen av kontrollåtgärder för exempelvis mul- och klövsjuka hade alltid funnits och alltsedan 1980 års epizootilag hade staten det fulla kostnadsansvaret för egna beslut.

Behandlingen av propositionen i jordbruksutskottet resulterade i en reservation från några borgerliga ledamöter.

”Vi anser att staten skall ha det övergripande ansvaret för bekämpning av allvarliga smittsamma djursjukdomar, såväl vad gäller epizootiska som zoonotiska sjukdomar. Epizooti- och zoonosutbrott som inte snabbt kontrolleras drabbar inte enbart livsmedelssektorn utan kan även leda till betydande samhällsekonomiska kostnader. Det är av stor vikt att ersättningssystemet är upplagt så att det ger djurägarna incitament att med förebyggande djurhälsovård och frivilliga kontrollprogram förhindra att smitta eller sjukdom uppstår. I de fall där smitta eller sjukdom trots allt uppstår är det av vikt att ersättningsreglerna är sådana att den enskilde djurägaren inte väntar med att tillkalla veterinär. Målsättningen med systemet måste vara att ersättningen i samband med epizooti- och zoonosutbrott skall medverka till att hålla landet fritt från allvarliga sjukdomar genom tidig upptäckt och effektiv bekämpning. Vi föreslår därför att de djurägare som är anslutna till frivilliga kontrollprogram och som arbetar med förebyggande djurhälsovård även fortsättningsvis skall garanteras full ersättning för kostnader eller förlust som uppstår som ett resultat av beslut enligt epizooti- eller zoonoslagen. Däremot är det rimligt att för de djurägare som väljer att stå utanför frivilliga kontrollprogram och förebyggande djurhälsovård sänka den del av ersättningen som berör produktionsbortfall till 75 % av den kostnad eller förlust som bortfallet medför. På detta sätt ges klara signaler om den enskildes ansvar för en god djurhållning med förebyggande djurhälsovård. Samtidigt ger systemet en vinst för samhället eftersom arbetet med att förhindra smitta betonas.”

Utdrag ur den reservation om mot regeringens förslag till begränsningar i ersättningsrätten för produktionsförluster som undertecknades av bland annat den nuvarande (2009) jordbruksministern.

Reservationen medförde dock ingen förändring i propositionstexten utan den nya epizootilagen (1999:657) kom att beslutas av riksdagen i befintligt skick med ikraftträdande den 1 oktober 1999.

Skriftligt källmaterial

Vid sidan av angivna författningar och förarbeten till dessa författningar har följande skriftliga källmaterial använts.

1. Alegren, A. Protokoll vid mul- och klövsjukekonferensen i Malmö den 20–21 oktober 1952.

2. Andersson, B. Aktuella problem beträffande nötkreaturs-tuberkulosens bekämpande. Lantbruksveckans handlingar, 1940.

3. Aujezkys sjukdom hos svin. Sjukdomsbeskrivning, kontroll och bekämpning. Lantbruksstyrelsen, 1987.

4. Bergman, A.M. Statens veterinärbakteriologiska anstalt. Några iakttagelser rörande kronisk, specifik tarminflammation, paratuberkulos, hos nötkreatur, särskilt med avseende på dess förekomst i Sverige. Skandinavisk veterinärtidskrift, 1913.

5. Betänkande angående Statens medverkan för försäkringsverksamhet mot smittsamma husdjursjukdomar. Avgivet den 15 december 1925 av särskilt tillkallade sakkunniga. SOU 1925:40.

6. Betänkande med förslag till åtgärder för bekämpande av mul och klövsjuka inom landet. SOU 1925:38. Stockholm 1925.

7. Betänkande med förslag till åtgärder mot smittsam kastning hos nötkreatur. Avgivet av medicinalstyrelsen och lantbruksstyrelsen den 11 juni 1937. SOU 1937:19.

8. Björkman, G & Bengtson, H. Eradication of Bovine Brucellosis in Sweden. The Journal of the American Veterinary Medical Association. Vol. 140, No. 11, June 1, 1962, 1192–1195.

9. Björkman, G. Den veterinära administrationen. I Bot för boskapssot. Svensk Veterinärmedicin 200 år. Jubileumskommittén för svensk veterinärmedicin 200 år. 1975, 130-152.

10. Blomqvist H. Veterinärinrättningen i Stockholm 1821–1880. Kungl. Skogs- och lantbruksakademien. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 38. Eskilstuna, 2006.

11. Broad, J. Cattle Plague in the Eighteenth-Century England. In The Agricultural Century Review. 104–115.

12. Broberg, G. Om paratuberkulos. Medlemsblad för Sveriges Veterinärförbund nr 10, 1954.
13. Broman, T. Att hantera risk i det agrara. Kreatursförsäkringarnas etablering och utveckling 1849–1914. Svenska ekonomisk-historiska mötet i Stockholm 12–14 oktober 2007. Institutet för ekonomisk-historisk forskning. Handelshögskolan i Stockholm.
14. Christenson, I. Mul- och klövsjuka. I Henricsson, E. & Hägerstad, G, red. Veterinärmedicinsk uppslagsbok. Våra husdjur i hälsa och sjukdom. 1938, 258–287.
15. Diós, Isabella. Hundskatt – föråldrad beskattningsform eller modern möjlighet? Juridiska fakulteten vid Lunds universitet. Examensarbete 30 högskolepoäng. U.å.
16. Finansdepartementet. Statsverkspropositionen: Bil 11: Nionde huvudtiteln. 1955.
17. Förslag till lag angående bekämpande av smittsamma husdjursjukdomar (epizootilag) och förordning med närmare föreskrifter angående bekämpande av smittsamma husdjursjukdomar (epizootiförordning). Avgivna av inom Medicinalstyrelsen efter nådigt bemyndigande tillkallade sakkunniga. Stockholm 1929. Ser nog korrekt ut i mina ögon även om det är gammaldags svenska
18. Försäkringsbolaget för smittsamma husdjursjukdomar, ömsesidigt, 25 år. Årsredovisning och revisionsberättelse 1951.
19. Grönvall J. Galna ko-krisen, 1996. Crisis and Internationalization Eight Crises studied from a Cognitive-Institutional Perspective. A Publication of the Baltic Research Project – National Crisis Management in an International Perspective. Ed. by Eric Stern and Fredrik Bynander. ÖCB.
20. Hallgren, W. Svensk veterinärhistoria i ord och bilder. Malmö. 1960.
21. Hansen, HJ. Veterinärmedicinsk laboratorieverksamhet. I Bot för boskapssot. Svensk Veterinärmedicin 200 år. Jubileumskommittén för svensk veterinärmedicin 200 år. 1975, 153–172.
22. Henrik Hasselgren, Dr. Phil. och Vet. Med. Doktor, Sala. Hälsovänner, N:o 3 43. Organ för sjukdomsbehandling och makrobiotik.
23. Hoflund, S & Viidén, P. Statens veterinärmedicinska anstalt. Paratuberkulosen eller Johnes sjukdom. En översikt över sjukdomens uppträdande i olika länder och i vårt land. Artikel 1956 i Jord, gröda, djur: aktuella praktiska resultat från svensk jordbruksforskning / utgiven av Jordbrukets upplysningsnämnd

24. Holtenius, P. Klinisk veterinärmedicin, särskilt undervisning i buiatrik i Sverige under 250 år. Pedagogiskt utvecklingsarbete nr 52. Enheten för pedagogiskt utvecklingsarbete. SLU Uppsala.2000.
25. Jerlov, S. Mul- och klövsjukeepizootin i Sverige 1938–1940. Redogörelse av Chefveterinär S. Jerlov. Stockholm, 1940.
26. Jerlow, S. Nötkreatursstuberkulosen i Sverige dess utbredning och bekämpande. Historik utarbetad på uppdrag av Sveriges Veterinärförbund. 1957.
27. Johansson, N. Femtio laxlekar eller femtio års lek med laxen. Jubileumsskrift till Laxforskningsinstitutets 50-års-jubileum 1996.
28. Jordbruksdepartementet. Karantänsverksamheten för djur. Ds Jo 1977:14.
29. Jordbruksdepartementet. Salmonella hos djur. Ds Jo 1980:5.
30. Jordbruksverket. Salmonella och andra zoonoser hos djur. Rapport 1998:10.
31. Jordbruksverket. Översyn av epizootilagstiftningen. Rapport 1997:11.
32. Jordbruksverket. Kompletterande uppgifter enligt ESA´s begäran angående tilläggsgarantier för vissa sjukdomar. 1994-02-16 samt uppdatering av Sveriges ansökan om tilläggsgarantier. 1999-12-15.
33. Korrespondens om mjältbrandsutbrottet år 1884 i trakterna kring Broby, Kristianstads län. Hämtat från <http://www.grayseal.pp.se/mjaltbrand.html>
34. Kungl. Maj:ts nådige kungörelse rörande vissa föreskrifter, i avseende på Djurläkares tillsättande och tjensteutöfning m.m. Gifwen Stockholms Slott den 2 september 1830.
35. Lagerlöf, N. Bekämpandet av smittsamma husdjursjukdomar. Svenskt jordbruk och skogsbruk 1913-1962. Minnesskrift utgiven av Kungl. Skogs- och lantbruksakademien i anslutning till Akademiens 150-årsjubileum 28 januari 1963. Uppsala. 1962.
36. Lagerlöf, N & Hallgren, W. Husdjurens hälso- och sjukvårdslära. LTs förlag. 1955.
37. Lagerlöf, N. Vibrio fetus eller spirillininfektion som orsak till ofruktsamhet hos nötkreatur. Skrivelse till Kungl. Veterinärstyrelsen inkommen den 22 juni 1954.
38. Lee, J. Pastöriseringens försenade triumf. Lychnos. Årsbok för idé- och lärdomshistoria 2005. Linköpings universitet.
39. Lindgren, N.O. British Veterinary Journal. 119, 3. Control of Poultry Disease. Sweden.
40. Medicinalstyrelsen. Kortfattad beskrivning på mul- och klövsjuka. Uppsala, 1926, Meddelande n:o 48.

41. Medicinalstyrelsen och lantbruksstyrelsens betänkande angående det statsunderstödda bekämpandet av tuberkulos hos nötkreatur inom vissa län m.m. avgivet den 22 januari 1940.
42. Mehnert, E. Rabies och bekämpningsåtgärder i 1800-talets Sverige. Svensk Veterinärtidning 1988, 40, 5.
43. Morell, M. Jordbruket i industrisamhället 1870–1945. Det svenska jordbrukets historia IV. 2001.
44. Newcastleutbrottet i Skåne 1995. Svensk veterinärtidning, 1997, 2, supplement 27.
45. Ohlmarks, Å. De svenska landskapslagarna. I komplett översättning, med anmärkningar och förklaringar. Stockholm, 1976.
46. Olin, G. 1953 års salmonellaepidemier i Sverige och därav aktualiserade problem. Hygiea. Sverige. Nordisk medicin 26. IV. 1956. Bd 55, nr 17.
47. Organiserad djurhälsokontroll. Rapport från arbetsgrupp tillsatt av Lantbruksstyrelsen den 2 mars 1976. U.å (1978?).
48. Palmqvist PO. Bekämpandet av tuberkulos hos nötkreatur. Hushållningssällskapens tidskrift, 1941, 1.
49. Rendel, J. Från byatjur till genteknik. En agrar- och vetenskapshistorisk studie av utvecklingen av svensk husdjursavel och husdjursgenetik under 1900-talet. Kungl. Skogs- och lantbruksakademien. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 30. 2003.
50. Robertsson, JÅ. Redogörelse för AD-kontrollen. Svenska Djurhälsovården 1996-06-28.
51. Ruthqvist, L. Så började det. SvaVet. 1987, nr 3.
52. Rutqvist, L & Swahn, O. Epizootologiska och bakteriologiska undersökningar vid mjältbrandsepizootien i Sverige 1956–1957. Särtryck ur Nordisk veterinärmedicin, 1957, Bd. 9.
53. Schoug, E. Linné och Veterinärvetenskapen. Särtryck ur Sv. Veterinärtidskrift N:r 5 1907.
54. Schoug, E. Öfversigt af Svenska veterinärväsendets historia. Lund, 1899.
55. Skeppstedt, J. En studie av anthraxepizootin i Skaraborgs län sommaren 1834. Veterinärhistoriska Museet i Skara. 1996, Meddelande nr 36.
56. Statens organisationsnämnd. Veterinärstyrelsens organisation. Redogörelse utarbetad den 1 juli 1955.
57. Statens veterinärbakteriologiska anstalt. Mul- och klövsjuka. Kort skildring till allmänhetens upplysning. Uppsala 1925.
58. Statistiska centralbyrån och Jordbruksverket. Rapporter från lantbrukets företagsregister 2000. Husdjur den 1 augusti 2000.

59. Statistiska centralbyrån. Historisk statistik för Sverige. II. Väderlek, lantmåteri, jordbruk, skogsbruk, fiske t.o.m. år 1955. SCB 1959.
60. Svensk Mjölk. Nationell friförklaring avseende bovin leukos (EBL). Sven-Ove Olsson. PM daterat 1999-12-16.
61. Svenska Djurhälsovårdens hemsida (www.svdhv.org).
62. Swensson, T. Något om artificiell insemination och dess tillämpning under de första decennierna i Sverige. Nordisk Veterinärförening för Husdjursreproduktion Svenska Sektionen. 1993.
63. Sveriges lantbruksuniversitet. ArtDatabanken, 2007.
64. Tidskrift för Veterinärer, Hästvänner och Landthushållare utgiven av J.G.H. Kinberg och Fr. Lundberg. Första häftet 1861.
65. Sveriges Radio. Bullens pilsnerkorv - räddningen för Alvesta. Vetandets värld den 15 december 2009.
66. Veterinärstyrelsen. Uppgifter rörande den veterinära verksamheten 1950-61.
67. Veterinärväsendeutredningen. Veterinärmedicinsk rådgivnings- och laborativ verksamhet. Jo 1968:3.
68. Weibull, Carl Gustaf, 1923, "Boskapsskötseln 1719-1800", i Skånska jordbrukets historia intill 1800-talets början. Skrifter utgivna av de skånska hushållningssällskapen. Lund, s. 195-214.
69. Widell, S. "Kadaverförbudet i europeiskt perspektiv - en kronologi. Jordbruksverket. PM 1996-08-16.
70. Wierup, M. Aujeszky's sjukdom hos svin. Förslag till nationellt bekämpningsprogram. Utredning och förslag. SVA. 1990.
71. Wierup, M. Salmonella i foder - en utredning på uppdrag av Jordbruksverket om orsaker och risker samt förslag till åtgärder. 2006.
72. Wierup, M. Animal health and food safety in the IAASTD (International Assessment of Agricultural Science and Technology for development), 2008. (<http://www.agassessment.org>) samt av samma författare på EPIWEBB, en myndighetsgemensam hemsida om epizootisjukdomar (http://www.epiwebb.se/allmant/allmant_smittsamma_sjukdomar.html).

Register

1912 års tuberkuloskommitté	106
1925 års husdjursförsäkringssakkunniga	25, 214, 215, 218, 221, 223
1925 års mul- och klövsvjukesakkunniga	25, 82, 83, 169, 223, 224
1926 års besparingssakkunniga	51
1929 års epizootisakkunniga	26, 47, 48, 49, 118, 122, 169, 175, 216, 217, 224
1929 års tuberkuloskommitté	26, 107, 108, 109
1933 års mjölkutredning	105
1939 års epizootisakkunniga	12, 26, 51, 53, 98, 119, 218, 219, 220, 224, 225
1942 års sakkunniga angående organisationen av den centrala förvaltningen av medicinal- och veterinärärenden	51
1960 års jordbruksutredning	196
1965 års utredning angående veterinärväsendeutredning	27, 61, 187, 188, 189, 190, 196, 197, 198
1981 års djurhälsoutredning	19, 59
A	
afrikansk hästpest (AHS)	57, 240
afrikansk svinpest (ASF)	57, 240
Agria	140, 213, 222, 229
Alenius, Stefan	150
Alströmer, Jonas	118
Alvestaepidemin	14, 27, 126, 127, 128, 129
AnalyCen	138
Aujezkys sjukdom (AD)	13, 29, 30, 55, 57, 66, 68, 74, 101, 149, 150, 153, 156, 157, 161, 162, 163, 164, 165
Avelsföreningen för SRB-boskap	173
aviär rhinotrakeit (ART)	21, 166, 185, 241
aviär tuberkulos	192
B	
<i>Bacillus anthracis</i>	169
befallningshafvande	32, 33, 37, 39, 42, 45, 82
Björkman, Gösta	12, 115, 189
bluetongue	57, 240
boskapspest	5, 8, 18, 22, 32, 33, 36, 40,

	41, 42, 44, 45, 76, 77, 78, 102, 169, 216, 239
boskapssjuka	22, 23, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 44
bovin spongiform encephalopati (BSE)	18, 21, 30, 73, 74, 75, 149, 166, 204, 205, 241
bovin virusdiarré (BVD)	149, 150, 153, 198
Bramstorp, Axel Pehrsson	213, 218
<i>Brucella suis</i>	178
brucellos (se även smittsam kastning)	5, 11, 13, 26, 27, 47, 55, 56, 57, 58, 65, 101, 114, 118, 119, 120, 123, 124, 125, 126, 155, 166, 171, 178, 179, 187, 190, 195, 199, 208, 220, 225, 226, 240, 241
C	
campylobakter hos slaktfjäderfä	149, 166, 173, 240
CBPP (se även elakartad lungsjuka)	40, 166, 169
CCPP (se även <i>Mycoplasma mycoides</i>)	65, 241
CDB	156
Collegium medicorum	37, 38
Collegium medicum	22, 35, 37, 38
Creutzfeldt–Jakobs sjukdom	30, 205
D	
departementalkommitté	50
distriktsveterinär	5, 24, 25, 26, 28, 61, 100, 109, 114, 118, 121, 156, 172, 189, 195
distriktsveterinärföreningen	156
djurhälsoutredningen	19, 59
Djurhälsovårdens centrala nämnd	156
dourine	56, 240
Ds Jo 1968:3	187, 197
Ds Jo 1977:14	28, 64
Ds Jo 1980:5	28, 128, 135
Ds S 1981:10	95
E	
elakartad klövsjuka hos får	41, 44, 45, 239
elakartad lungsjuka	24, 36, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 102, 166, 169, 216, 239
Engström, Björn	185
Engvall, Anders	7, 63
Enzootisk bovin leukos (EBL)	13, 29, 30, 68, 101, 153, 154, 158, 160, 228
F	
Fichtelius, Erik	202

filovirusinfektion hos primater	241
fiskeristyrelsen	193
Fiskhälsan	194
fiskhälsokontroll	67, 193, 194
frasbrand	49, 57, 58, 239
Furunkulos (ASS)	193
Fågelköttproducenternas Förening	132
färkoppor	41, 44, 45
fäna d sp e st	22, 23, 32, 33, 44
Föreningen för smittskyddskontroll av fjäderfä	71
försvarsmakten	54
Försäkringsbolaget för Smittsamma	26, 215, 216, 220, 221
Husdjursjukdomar (FSH)	
G	
grönt kött	191
Gulbrandsen, Per	202
H	
Hansen, Hans-Jörgen	197
Hedlund, Gunnar	129
Hedström, Harry	99
Hernqvist, Peter	23, 36, 37
Holmström, Andrea	71
Hugosson, Göran	60
hundskatt	168
husdjursförsäkringssakkunniga	25, 214, 218, 223
hushållningssällskapen	23, 28, 46, 88, 105, 108, 110, 122, 179, 180, 187, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 212
<i>Hypoderma bovis</i>	196
hälsovårdsnämnden	40, 42, 127, 197
hämorrhagisk septikemi hos odlad laxfisk	se viral hemorrhagisk septikemi
hönshälsokontroll	67, 181, 192
hönskolera	42, 44, 239
höns l amhet	192
höns p est	42, 44, 181, 239
höns p estliknande sjukdom	56, 181, 240
hön s t y fus	13, 149, 166, 179, 180, 192, 195, 196, 239
I	
IBR/IPV hos nötkreatur	14, 67, 68, 149, 152, 153, 198, 241
IHN hos odlad laxfisk	68, 241
infektiös laxanemi (ILA)	241
infektiös pankreasnekros (IPN)	58, 67, 75, 193, 240, 241
influenza equorum (se även virusabort hos häst)	57, 240

J

Jerlov, Sigbert	12, 53, 81, 82, 90, 107, 112
Jo 1965:3	193
Jo 1967:6	189
Jo 1968:3	27, 187, 189, 197
Jo 1977:14	28, 64,
Jo 1980:5	28, 128, 135
Johne's sjukdom	56
jordbruksverket	9, 16, 18, 19, 21, 29, 38, 59, 62, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 142, 145, 146, 147, 148, 157, 158, 159, 165, 183, 185, 186, 202, 204, 206, 208, 228, 229, 230, 231
juverhälsokontroll	191, 196, 198

K

Kjerrulf, Gustaf	12
klassisk svinpest (CSF)	se svinpest
Koch, Robert	103, 104, 105, 106
kolera	40
kommerskollegium	200
koppor hos får	42, 44, 239
koppor hos get	56, 57, 240
krigsmakten	54
Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien (KSLA)	194
Kungl. Stamholländeristyrelsen	103
kyrkorådet	37, 39, 42

L

Lagerlöf, Nils	115, 118
lantbruksstyrelsen	8, 9, 17, 26, 28, 29, 38, 48, 50, 51, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 104, 105, 106, 107, 114, 119, 120, 130, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 142, 154, 155, 162, 164, 188, 189, 193, 195, 199, 200, 201, 202, 203, 207, 209, 210, 222, 227
Laxforskningsinstitutet (LFI)	193
Leukos (se även enzootisk bovin leukos)	5, 13, 29, 30, 101, 112, 123, 149, 150, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 164, 191, 192, 198, 228
leukosprogrammet	29, 112, 123, 150, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 161, 164, 191, 228
Lindblad, Johan	147

Lindgren, Nils-Olof	132, 188, 192
Linné, Carl von	35, 36, 76, 102
livsmedelsverket	68, 89, 146, 203, 205, 207
lumpy skin disease	61, 240
lungröta hos hästar	239
länsdjurläkare	24, 42
länsstyrelsen	10, 25, 28, 29, 32, 37, 42, 43, 49, 52, 53, 55, 59, 69, 70, 82, 88, 91, 98, 109, 127, 157
länsveterinär	20, 28, 29, 42, 45, 59, 61, 89, 99, 100
länsveterinärorganisationen	28, 29, 59
M	
maedi-visna (MV)	149, 152, 153
magistraten	33, 38, 39, 167
medicinalstyrelsen	6, 24, 26, 38, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 61, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 96, 98, 99, 105, 107, 108, 113, 114, 119, 120, 122, 127, 129, 130, 168, 170, 175, 216, 217, 225
mjältbrand	11, 27, 32, 36, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 58, 65, 166, 169, 170, 171, 172, 199, 200, 202, 213, 216, 239
mjältbrandsemfysem	239
mul- och klövsjuka	5, 9, 11, 12, 16, 18, 19, 21, 28, 40, 41, 43, 46, 47, 51, 52, 53, 54, 58, 59, 65, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 85, 87, 91, 94, 95, 101, 119, 186, 213, 214, 216, 219, 220, 223, 224, 230, 231, 239
mul- och klövsjukekommissionen	85, 88, 91,
mul- och klövsjukesakkunniga	25, 46, 169, 223
<i>Mycoplasma mycoides ss mycoides</i> (se även CCPP)	65
Månsson, Ingemar	61
N	
Nathorst, Johan Theopil	103
naturvårdsverket	203
Newcastlesjuka (ND)	21, 29, 58, 67, 75, 158, 166, 181, 182, 183, 184, 185, 199, 240
Nordblom, Bengt	60, 64, 138
Noring, Alexis	103
nyssjuka	189, 190
nötbromsen	196

nötkreaturstuberkulos (se även tuberkulos)	26, 27, 48, 55, 57, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 113, 114, 115, 118, 212, 240
O	
Olin, Gunnar	128
organisationskommittén	50
ovanliga eller smittsamma sjukdomar	38, 40, 44, 239
P	
parafilaria	191
paratuberkulos	11, 14, 21, 47, 49, 56, 58, 66, 67, 71, 149, 153, 166, 174, 175, 176, 177, 240
pasteurellos	96
peste des petits des ruminants (PPR)	241
provinsialläkare	24, 25, 37, 39, 42
PRRS	19, 74, 149, 153, 164, 241
R	
rabies (se även vattuskräck)	21, 22, 23, 31, 32, 41, 45, 166, 167, 168, 239
Regné, Gustaf	106
renibakterios (BKD)	193
Rift Valley fever	241
Riksorganisationen Sveriges Seminföreningar (RSS)	209
rots	41, 42, 43, 44, 45, 216, 217, 239
rödsjuka	42, 44, 96, 99, 239
S	
salmonella	8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 27, 28, 29, 57, 66, 68, 74, 101, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 164, 172, 179, 181, 198, 199, 201, 202, 207, 212, 240
<i>Salmonella enteritidis</i>	141, 144
<i>Salmonella livingstone</i>	137
<i>Salmonella typhimurium</i>	127, 128, 144
scrapie	57, 67, 149, 240
seruminstitutet	95
SJV Rapport 1997:11	72
SJV Rapport 1997:7	204
SJV Rapport 1998:10	147
självförsörjningsmålet	54
skabb hos får	41, 42, 44, 45, 239

skabb hos häst	58, 239
Skandinaviska kreatursförsäkringsbolaget (SKFB)	213, 215
smittsam blodbrist hos häst (EIA)	43, 240
smittsam kastning (se även brucellos och svinbrucellos)	11, 14, 48, 55, 56, 57, 101, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 178, 195, 239, 240
smittskyddsinstitutet	72, 127, 145, 146
socialstyrelsen, 48, 93	72, 145, 146
SOU 1925:38	25, 47, 49, 82, 223
SOU 1925:40	25, 47, 214, 218
SOU 1929:18	26, 47, 49, 122, 175, 224
SOU 1930:22	26, 48, 49
SOU 1930:23	26, 107
SOU 1937:19	26, 120, 121
SOU 1940:26	26, 53, 218
SOU 1970:53	189
SOU 1971:3	189
SOU 1972:89	168
SOU 1979:3	28, 197
SOU 1981:57	19, 59
SOU 2009:8	62
springorm	41, 44, 45, 239
statens bakteriologiska laboratorium (SBL)	127
statens jordbruksnämnd	59, 112, 155, 200, 201, 202
statens livsmedelskommission	99
statens vaccininstitut	96
statens veterinärbakteriologiska anstalt	5, 20, 25, 26, 61, 78, 97, 188, 189
statens veterinärmedicinska anstalt (SVA)	5, 9, 12, 19, 25, 26, 28, 30, 61, 62, 65, 66, 69, 73, 95, 132, 141, 144, 145, 146, 150, 154, 159, 160, 162, 163, 165, 173, 176, 179, 180, 181, 188, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 200, 208
statsveterinär	61, 188
Stiftelsen veterinär foderkontroll	202
sumpsjuka	169
sundhetscollegium	23, 38, 41
sundhetskommisionen	32, 38
SVC	se värviremi hos karp
Svelab	134, 138, 164, 197, 198, 207
Svensk Fjäderfäskötsel	188
Svensk Fågel	141, 142, 147
Svensk Husdjursskötsel (SHS)	152, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 192, 197, 198, 209
Svensk Mjölk	71, 148, 150, 157, 161, 198
Svenska Djurbönders Smittskyddskontroll (SDS)	71, 72

Svenska djurhälsovården (SVDH)	71, 140, 146, 148, 151, 152, 177, 192, 198, 199, 208,
Svenska färdavelsförbundet	192
Svenska Mejeriernas Riksförening	198
Svenska veterinärläkareföreningen	107
Sveriges Allmänna Fjäderfäavelsförening	179
Sveriges slakteriförbund	99, 199
svinbrucellos	58, 166
swine vesicular disease (SVD)	61, 240
svininfluensa	190
svinlamhet	56, 240
svinpest	11, 26, 42, 44, 47, 54, 57, 76, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 119, 178, 186, 199, 216, 230, 239, 240
svinsjuka	42, 44, 96, 239
svinstamkontrollen	162
T	
tabellverket	22, 39
tilläggsgarantier	9, 10, 15, 21, 22, 66, 67, 68, 70, 71, 73, 74, 182, 185, 192, 194
tjurhälsoprogram	192, 209, 210
transmissibla spongiforma encephalopatier (TSE)	230, 241
TRT/SHS (ART) hos fjäderfä	se aviär rhinotrakeit
tuberkulos (se även nötkreaturstuberkulos och tuberkulos hos hjort)	5, 11, 13, 14, 26, 27, 29, 47, 48, 51, 55, 57, 58, 65, 67, 75, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 125, 149, 151, 153, 174, 187, 190, 192, 195, 208, 212, 213, 240
tuberkulos hos hjort	47, 67, 75, 149, 151
Tursén, Erland	23, 35, 36
Törnqvist, Mats	140
U	
undulantfeber	118, 119
V, W	
Wahlström, Helene	146
valpsjukeliknande sjukdom	56, 57, 240
vandringsfiskutredningen	193
vattuskräck (se även rabies)	41, 42, 44, 166, 168, 239
v-CJS	30, 205
vesikulär stomatit	241
veterinärstyrelsen	6, 9, 17, 27, 38, 50, 51, 55,

	56, 57, 59, 62, 63, 89, 93, 95, 99, 100, 114, 124, 129, 130, 131, 132, 138, 162, 171, 172, 173, 174, 176, 178, 180, 189, 191, 195, 207, 209, 210, 221, 225, 226, 227
veterinärväsendeutredningen	27, 61, 187, 189, 190, 196, 197, 198
Wiad, 135	208
vibriofetusinfektion hos nötkreatur	57, 174, 209, 240
Wierup, Martin	7, 63, 149, 163
viral hemorragisk septikemi (VHS)	57, 65, 75, 193, 240
virala encephaliter och encephalomyeliter hos häst	241
virusabort hos häst	57, 240
vårviremi hos karp (SVC)	68, 241
Y	
yersinos (ERM)	193
Z	
zoonoscentrum	30, 62, 145
zoonosråd	145
Å	
Åhnberg, Annika	205
Ö	
överståthållarämbetet	32, 167
överveterinär	61, 89

Register

1912 års tuberkuloskommitté, 69
1925 års mul- och klövsjukesak-
kunniga, 109
1926 års besparingsakkunniga, 34
1929 års epizootisakkunniga, 77, 78,
109
1929 års tuberkuloskommitté, 70
1933 års mjölkutredning, 68
1939 års epizootisakkunniga, 10, 35,
64, 145
1960 års jordbruksutredning, 127

A

AD, 11, 37, 39, 45, 49, 65, 66, 95, 98,
100, 101, 103, 104, 105, 106, 152
afrikansk hästpest, 38, 157
afrikansk svinpest, 38, 157
Agria, 90, 138, 144, 148
Alenius, Stefan, 96
Alströmer, Jonas, 76
AnalyCen, 88
Aujezkys sjukdom, 44
avelsföreningen för SRB-boskap, 111
aviär rhinotrakeit, 17, 119
aviär tuberkulos, 124

B

Bacillus anthracis, 109
befallningshafvande, 26, 27, 29
Björkman, Gösta, 11, 75, 122
bluetongue, 38, 158
boskapspest, 8, 14, 25, 27, 28, 29, 30,
51, 66, 108, 140, 157
boskapsdjuka, 17, 23, 25, 26, 27, 30
bovin spongiform encephalopati, 158
bovin virusdiarré, 96
Bramstorp, Axel Pehrsson, 138, 141
Brucella suis, 114

brucellos, 5, 10, 11, 37, 38, 43, 65, 76,
77, 79, 80, 114, 135, 157, 158
BSE, 14, 16, 49, 50, 95, 107, 132,
133, 158
BVD, 95, 96, 98, 128

C

campylobakter hos slaktfjäderfä, 95
CBPP, 28, 108
CCPP, 43, 44, 158
CDB, 100
Collegium medicorum, 26
Collegium medicum, 24, 26
Creutzfeldt–Jakobs sjukdom, 21, 133

D

departementalkommitté, 34
distriktsveterinär, 41
distriktsveterinärerna, 19, 74, 126
distriktsveterinärföreningen, 100
distriktsveterinärorganisationen, 5,
20, 71, 126
djurhälsoutredningen, 39
Djurhälsovårdens centrala nämnd,
100
dourine, 38
Ds Jo 1977:14, 43
Ds S 1981:10, 62

E

EBL, 11, 45, 65, 66, 98, 99, 101, 102,
148, 153
elakartad klövsjuka hos får, 28, 30,
157
elakartad klövsjuka hos får och getter,
29, 30
elakartad lungsjuka, 25, 28, 29, 30,
66, 108, 109, 140, 157

Engström, Björn, 120
Engvall, Anders, 6, 42
epizootisakkunniga, 32, 36, 140, 145

F

Fichtelius, Erik, 131
filovirusinfektion hos primater, 158
fiskeristyrelsen, 125
Fiskhälsan, 125
Fiskhälsokontrollen, 45
frasbrand, 33, 38, 157
FSH, 19, 139, 140, 142, 143
furunkulos, 125
Fågelköttproducenternas Förening, 84
fårkoppor, 28, 30
fänadapest, 17, 23, 24, 25, 30
Föreningen för smittskyddskontroll
av fjäderfä, 47
Försvarsmakten, 37

G

grönt kött, 124
Gulbrandsen, Per, 131

H

Hansen, Hans-Jörgen, 127
Hedlund, Gunnar, 140
Hedström, Harry, 64
Hernqvist, Peter, 17, 25, 26
Holmström, Andrea, 47
Hugosson, Göran, 40
hundskatt, 108
husdjursförsäkringssakkunniga, 139,
141, 144
hushållningssällskapen, 70, 116, 121,
126, 128, 138
hushållningssällskapet, 31, 70, 71
Hypoderma bovis, 127
hälsovårdsnämnden, 28, 29
hämorrhagisk septikemi hos odlad
laxfisk, 38, 157
Hönshälsokontrollen, 45, 116, 124

hönskolera, 29, 30, 157
hönslamhet, 124
hönspest, 29, 30, 117, 157
hönspestliknande sjukdom, 157
hönstufus, 11, 124, 157

I

IBR/IPV, 12, 45, 97, 98, 158
IBR/IPV hos nötkreatur, 95, 97
IHN hos odlad laxfisk, 158
infektiös laxanemi, 158
infektiös pankreasnekros, 38
influenza equorum, 38, 157
IPN, 39, 45, 50, 125, 157, 158
IPN hos odlad laxfisk, 39, 157, 158

J

Jerlov, Sigbert, 11, 36, 53, 58, 69, 72,
73, 152
Jerlov, Sigbert, 69, 152
Jo 1965:3, 125
Jo 1967:6, 122
Jo 1968:3, 122, 127
Johnes sjukdom, 38
Jordbruksverket, 26
juverhälsokontroll, 123

K

Kjerrulf, Gustaf, 11
klassisk svinpest, 62
Koch, Robert, 67, 68
kolera, 28
kommerskollegium, 129
koppor hos får, 29, 30, 157
koppor hos get, 38, 157
Krigsmakten, 37
Kungl. Skogs- och Lantbruks-
akademien, 126
Kungl. Stambolländeristyrelsen, 67
kyrkorådet, 26, 27

L

Lagerlöf, Nils, 76
lantbruksstyrelsen, 8, 9, 14, 19, 20,
21, 26, 33, 34, 40, 41, 42, 43, 44, 68,
69, 70, 74, 77, 83, 86, 87, 88, 90, 91,
99, 104, 105, 122, 126, 128, 129, 130,
131, 134, 136, 144, 147, 151, 152
Laxforskningsinstitutet, 125
leukos, 11, 21, 65, 96, 98, 99, 124,
148
Leukosprogrammet, 100, 124, 148
Lindblad, Johan, 94
Lindgren, Nils-Olof, 84, 122, 124
Linné, Carl von, 24, 25, 66, 153
livsmedelsverket, 93, 134
lumpy skin disease, 41, 158
lungröta hos hästar, 157
länsdjurläkare, 18, 29
länsstyrelsen, 19, 29, 34, 46, 47, 70,
82, 101
länsveterinär, 29, 31, 41, 64
länsveterinären, 39
länsveterinärorganisationen, 39

M

Maedi-Visna, 97, 98
magistraten, 23, 27, 107
medicinalstyrelsen, 6, 19, 26, 29, 31,
32, 33, 34, 36, 53, 54, 55, 57, 58, 59,
62, 64, 68, 70, 73, 77, 83, 109, 113,
140, 146, 151
mjältbrand, 10, 22, 25, 28, 29, 30,
108, 109, 110, 111, 130, 138, 140,
157
mjältbrandsemfysem, 157
mul- och klövsjuka, 5, 10, 13, 14, 15,
28, 29, 31, 32, 35, 36, 37, 39, 40, 51,
52, 54, 55, 57, 59, 61, 65, 77, 120,
138, 139, 140, 141, 142, 151, 152,
153, 157
mul- och klövsjukekommissionen, 55,
57, 59
mul- och klövsjukeakkunniga, 144

MV, 97, 98
Mycoplasma mycoides ss *mycoides*,
44
Månsson, Ingemar, 41

N

Nathorst, Johan Theopil, 67
naturvårdsverket, 131
ND, 21, 106, 117, 118, 119, 148
Newcastlesjuka, 17, 106, 117, 157,
158
Nordblom, Bengt, 40
Noring, Alexis, 67
nyssjuka, 123
nötbromsen, 127
nötkreaturstuberkulos hos
klövbärande husdjur, 157

O

Olin, Gunnar, 82
organisationskommittén, 34
ovanliga eller smittsamma sjukdomar
hos husdjur, 157

P

parafilaria, 124
paratuberkulos, 10, 12, 17, 32, 33, 38,
44, 45, 47, 95, 106, 112, 113, 114,
151, 157
pasteurellos, 62
peste des petits des ruminants, 158
provinsialläkare, 18, 26, 29
PRRS, 15, 49, 95, 98

R

rabies, 22, 28, 29, 30, 106, 107, 152, 157

Regnér, Gustaf, 69

renibakterios, 125

Rift valley fever, 158

Riksorganisationen Sveriges

Seminföreningar, 135

rots, 28, 29, 30, 31, 140, 141, 157

rödsjuka, 29, 30, 62, 64, 157

S

salmonella, 11, 12, 13, 44, 81, 83, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 111, 130, 134

Salmonella enteritidis, 90

Salmonella livingstone, 88

Salmonella typhimurium, 82

scrapie, 38, 45, 95, 158

SDS, 47

Seruminstitutet, 61

SHS, 99, 100, 101, 102, 119, 124, 128, 135, 136, 158

SJV Rapport 1997:11, 48

SJV Rapport 1997:7, 132

SJV rapport 1998:10, 94

självförsörjningsmålet, 37

skabb hos får, 28, 29, 30, 157

Skandinaviska kreatursförsäkringsbolaget, 85, 138

SKFB, 85, 138, 139

smittsam blodbrist hos häst, 29

smittsam kastning, 10, 11, 33, 37, 38, 65, 77, 78, 80, 126, 151

smittsam kastning hos svin, 157

smittskyddsinstitutet, 82, 93

socialstyrelsen, 48, 93

SOU 1925:38, 32, 33, 53, 145

SOU 1925:40, 32

SOU 1929:18, 32, 33, 145

SOU 1930:22, 32, 33

SOU 1930:23, 70

SOU 1937:19, 78

SOU 1940:26, 36, 141

SOU 1970:53, 122

SOU 1971:3, 122

SOU 1972:89, 108

SOU 1979:3, 127

SOU 1981:57, 15, 39

SOU 2009:8, 42

springorm, 28, 30, 31, 157

statens jordbruksnämnd, 72, 97, 99, 129, 130

statens livsmedelskommission, 64

statens livsmedelsverk, 131

statens vaccininstitut, 62

statens veterinärbakteriologiska anstalt, 5, 15, 51, 63, 79, 111, 112, 122, 151, 153

statens veterinärmedicinska anstalt, 5, 104, 116, 152

statsveterinär, 122

Stiftelsen veterinär foderkontroll, 130
sumpsjuka, 109

sundhetscollegium, 18, 26, 28

SVA, 5, 10, 15, 19, 21, 44, 46, 49, 62, 79, 84, 90, 92, 93, 96, 99, 102, 103, 105, 106, 111, 114, 116, 117, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 135
SVC, 45

Svelab, 86, 88, 105, 127, 134

Svensk djurhälsovården, 124

Svensk Fjäderfäskötsel, 122

Svensk Fågel, 94

Svensk husdjurskötsel, 97, 99, 124, 127, 128, 135

Svensk Mjölk, 95, 101, 103, 128, 153

Svenska Djurbönders Smittskyddskontroll, 47

Svenska djurhälsovården, 90, 95, 96, 97, 105, 114, 128, 134, 152

Svenska fåravelsförbundet, 124

Svenska Mejeriernas Riksförening, 128
Svenska veterinärläkareföreningen, 69, 70
Sveriges Allmänna Fjäderfäavelsförening, 115
Sveriges slakteriförbund, 64
svinbrucellos, 38, 110, 142, 146
swine vesicular disease, 41, 158
svininfluensa, 123
svinlamhet, 38, 157
svinpest, 10, 29, 30, 32, 37, 38, 62, 63, 64, 65, 77, 120, 140, 157
svinsjuka, 29, 30, 62, 157
svinstamkontrollen, 104

T

tabellverket, 17, 27
tilläggsгарantier, 8, 9, 12, 17, 44, 45, 46, 48, 49, 118, 119, 124, 125, 152
Tjurhälsoprogram, 124, 136
transmissibla
spongiformaencefalopatier, 158
TRT/SHS (ART) hos fjäderfä, 158
tuberkulos, 5, 11, 37, 43, 45, 50, 66, 67, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 77, 81, 124, 138, 152
tuberkulos av bovin och human typ, 158
tuberkulos hos hjort, 95, 96
Tursén, Erland, 17, 24, 25
Törnqvist, Mats, 90

U

undulantfeber, 77

V, W

Wahlström, Helene, 158
valpsjukeliknande sjukdom, 38, 157
vandringfiskutredningen, 125
vattuskräck, 28, 29, 30, 107, 157
v-CJS, 21, 133
vesikulär stomatit, 158
veterinärstyrelsen, 6, 9, 14, 19, 26, 37, 38, 42, 61, 64, 74, 80, 83, 84, 103, 104, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 122, 123, 136, 143, 146, 152
veterinärväsendeutredningen, 121, 122, 127, 128
VHS, 43, 50, 125
Wiad, 135
vibriofetusinfektion hos nötkreatur, 38, 157
Wierup, Martin, 6, 42, 95, 105
virala encephaliter och encephalomyeliter hos häst, 158
virusabort hos häst, 38, 157
vårviremi hos karp, 158

Y

yersinos, 125

Z

zoonoscentrum, 92
zoonosråd, 92

Å

Åhnberg, Annika, 133

Ö

överståthållarämbetet, 107, 108
överveterinär, 41

Bilaga 1

Förändringar i epizootilagens tillämpningsområde

Nedanstående tabell sammanfattar de förändringar som har skett i epizootilagstiftningens tillämpningsområde fram till och med år 2009.

Tabell Förändringar i epizootilagens tillämpningsområde

Författning	Sjukdom	Inför d	Modifierad	Utförd
	Boskapspest	1722		Kvar
	Ovanliga eller smittsamma sjukdomar hos husdjur	1828		1875
	Farsot hos vilda djur, fåglar eller fiskar i den fria naturen	1828		1875
	Mjältbrand	1875		Kvar
	Elakartad lungsjuka	1875		Kvar
	Rots hos häst	1875		1994
	Springorm (hudrots)	1875		1898
	Koppor hos får	1875	1994	
	Elakartad klövsjuka hos får	1875	1887	
	Skabb hos får	1875	1935	
	Rabies (vattuskräck)	1875		Kvar
	Elakartad klövsjuka hos får och getter	1887		1935
	Mjältbrandsemfysem (frasbrand)	1898	1935	
	Mul- och klövsjuka	1898		Kvar
	Svinpest	1898		Kvar
	Svinsjuka	1898		1935
	Rödsjuka	1898		1935
1904:50, 57	Lungröta hos hästar i Östergötlands, Kristianstads och	1904		1935

	Malmöhus län		
1928:144	Hönspest	1928	Kvar
1928:144	Hönskolera	1928	1994
1931:402	Hönstufus	1931	1949
1935:105	Frasbrand hos idisslande djur	1935	1970
1935:105	Skabb (psoroptes och sarcoptes) hos får och häst	1935	1994
1920:85	Smittsam kastning hos häst	1920	1970

Författning	Sjukdom	Inför d	Modifierad	Utförd
1934:542	Smittsam blodbrist hos häst inom Norrbottens län	1934		1950?
1939:881	Infektiös laryngotracheit hos höns	1939		1999
1944:249	Valpsjukeliknande sjukdom	1944		1970
1945:15	Svinlamhet	1945		1999
1947:197	Beskällarsjuka (dourine) hos djur tillhörande hästsläktet	1947		1994
1947:227	Hönspestliknande sjukdom (Newcastlesjuka)	1947	1970	
1952:800	Paratuberkulos	1952		Kvar
1956:27	Smittsam kastning hos svin	1956	1961	
Kungl. brev	Salmonella hos nötkreatur och svin i Kronobergs län	1953	1954	
Kungl. brev	Salmonella hos nötkreatur och svin	1954		1955
Kungl. brev	Koppor hos get	1956		1970
1959:143	Virusabort hos häst (influenza equorum)	1959		1970
1961:308	Brucellos hos klövbärande husdjur	1961	1980	
1961:308	Nötkreaturstuberkulos hos klövbärande husdjur	1961	1980	
Kungl. brev	Aujezkys sjukdom hos svin	1965		1970
1967:597	Vibriofetusinfektion hos nötkreatur	1967	1980	
1970:401	Hämorrhagisk	1970		Kvar

	septikemi hos odlad laxfisk			
1970:401	IPN hos odlad laxfisk	1970	1999	
1970:401	Afrikansk svinpest	1970		Kvar
1970:401	Afrikansk hästpest	1970		Kvar
1970:401	Scrapie	1970	1999	
1970:401	Bluetongue	1970		Kvar
1970:401	Newcastlesjuka	1970		Kvar
1980:371	Swine vesicular disease	1980		Kvar
1980:371	Lumpy skin disease			Kvar
1980:371	Tuberkulos av bovin och human typ hos klövbärande djur och häst	1980	1999	
1980:371	Brucellos hos isdjur	1980	1999	
1980:371	Campylobacterfetus infektion (vibriofetus) subspecies fetus	1980		1999
Författning	Sjukdom	Inför d	Modifierad	Utförd
Beslut LBS	Contagious caprine pleuropneumonia (CCPP)	1982		
1994:754	IBR/IPV hos nötkreatur	1994		Kvar
1994:754	Vesikulär stomatit	1994		Kvar
1994:754	Rift valley fever	1994		Kvar
1994:754	Peste des petits des ruminants	1994		Kvar
1994:754	Virala encephaliter och encephalomyeliter hos häst	1994	1999	
1994:754	IHN hos odlad laxfisk	1994		Kvar
1994:754	Vårviremi hos karp	1994		Kvar
1994:754	Infektiös laxanemi	1994		Kvar
SJVFS 1997:85	Bovin spongiform encephalopati	1997		1999

	(BSE)		
SJVFS 1998:44	TRT/SHS (ART) hos fjäderfä	1998	1998
SJVFS 1999:102	IPN hos odlad laxfisk med undantag av serotyp ab	1999	Kvar
SJVFS 1999:102	Brucellos hos livsmedels- producerande djur	1999	Kvar
SJVFS 1999:102	Tuberkulos av bovin och human typ	1999	Kvar
SJVFS 1999:102	Aujezkys sjukdom hos svin	1999	Kvar
SJVFS 1999:102	Filovirusinfektion hos primater	1999	Kvar
SJVFS 1999:102	Virala encephaliter och encephalomyeliter med undantag för Borna sjuka och infektion med ekvint herpesvirus typ 1 (EHV-1)	1999	Kvar
SJVFS 1999:102	Transmissibla spongiforma encefalopatier	1999	Kvar
SJVFS 1999:102	Porcine reproductive and respiratory syndrome (PRRS)	1999	Kvar

Förklaringar till tabellen:

- Med *författning* avses den författning under vilken sjukdomen kom att innefattas i epizootilagstiftningen (i ursprungligt eller modifierat form). Med *införd* avses det år då detta skedde.
- Med *modifierad* avses en ändring som har gjorts i sjukdomens namn eller de djurslag för vilka lagstiftningen har tillämpats på. Den nya sjukdomsbeteckningen återfinns i sådana fall under det år (i kolumnen införd) under vilket modifieringen skedde.
- Med *utförd* avses det år då sjukdomen eventuellt togs bort från epizootilagstiftningen. Med *kvar* menas att sjukdomen epizootilagstiftningen fortfarande (2009) tillämpas på sjukdomen.

